

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Фаховий коледж
Циклова комісія зі спеціальності «Правоохоронна діяльність»

О. О. Подобний

**ОСНОВИ ПРОФІЛАКТИКИ
ПРАВОПОРУШЕНЬ
ТА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ**

Навчально-методичний посібник

Видавництво
«Юридика»
2026

Рецензенти:

Цехан Д. М. – в.о. завідувача кафедри оперативно-розшукової та поліцейської діяльності Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор;

Поляков Є. В. – доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності Одеського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

*Рекомендовано Вченою радою
Міжнародного гуманітарного університету
(протокол № 1 від 29 серпня 2025 року)*

Подобний О. О.

- П44 Основи профілактики правопорушень та оперативно-розшукової діяльності : навчально-методичний посібник для здобувачів фахової передвищої освіти зі спеціальності «Правоохоронна діяльність» / О. О. Подобний. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2026. – 128 с.

DOI

Навчально-методичний посібник з дисципліни «Основи профілактики правопорушень та оперативно-розшукової діяльності» розроблено відповідно до навчального плану освітньо-професійної програми «Правоохоронна діяльність» рівня молодшого бакалавра у фаховому коледжі Міжнародного гуманітарного університету та містить комплекс теоретичних і практичних питань, пов'язаних із проведенням різних форм навчальних занять з основ теорії злочинності та запобігання цьому суспільно небезпечному явищу, а також із найбільш ефективної форми попередження кримінальних правопорушень – оперативно-розшукової діяльності. Навчально-методичний посібник охоплює опис навчальної дисципліни, заплановані результати навчання, тематичний план, програму курсу з опорними положеннями тем, плани і методичні рекомендації з проведення практичних занять, методичні рекомендації з самостійної роботи здобувачів, питання для підготовки до заліку, список рекомендованої літератури. Надано рекомендації по застосуванню під час проведення практичних занять навчальної комп'ютерної програми «Автоматизоване робоче місце процесуального керівника, слідчого і детектива» з учбовими ЄРДР, фотороботом, макетами кримінальних проваджень, зразками процесуальної і експертної документації.

ЗМІСТ

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	4
2. ЗАПЛАНОВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ	5
3. СТРУКТУРА І ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	8
4. ПРОГРАМА КУРСУ ТА БАЗОВІ ПОЛОЖЕННЯ ТЕМ	10
Тема 1. Основи теорії злочинності	10
Тема 2. Причини та умови окремого (одиночного) кримінального правопорушення	18
Тема 3. Запобігання злочинності	24
Тема 4. Поняття, завдання та принципи оперативно-розшукової діяльності	27
Тема 5. Правова основа оперативно-розшукової діяльності ..	35
Тема 6. Гарантії законності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності	39
Тема 7. Державні органи, уповноважені на здійснення орд, їх правовий статус	44
Тема 8. Компетенція оперативних підрозділів та система оперативно-розшукових заходів	50
Тема 9. Підстави та строки проведення оперативно-розшукової діяльності	57
Тема 10. Класифікація засобів орд, основи технічного забезпечення оперативно-розшукової діяльності	62
Тема 11. Інформаційно-аналітичне забезпечення оперативно-розшукової діяльності	67
Тема 12. Соціальний і правовий захист працівників оперативних підрозділів, сприяння здійсненню ОРД	72
Тема 13. Використання результатів оперативно-розшукової діяльності	78
Тема 14. Контроль та нагляд за оперативно-розшуковою діяльністю	83

5. ПЛАНИ І МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ З ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ	90
6. ЗАВДАННЯ НА САМОСТІЙНУ РОБОТУ	111
7. ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ	119
8. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	122

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Навчальна дисципліна «Основи профілактики правопорушень та оперативно-розшукової діяльності» присвячена вивченню загальних засад запобігання кримінальним правопорушень, здійснення підрозділами кримінальної поліції оперативно-розшукової діяльності, а також теоретичних положень науки ОРД в умовах дії чинного оперативно-розшукового та кримінального процесуального законодавства України.

Виявлення та розслідування тяжких і особливо тяжких злочинів, передусім злочинів, що вчинені в умовах неочевидності, неможливе без застосування оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій. Водночас, у криміналістичній літературі зазначеній проблемі не приділяється належної уваги. Поряд із цим, працівники слідчих органів згідно з Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року повинні не тільки знати можливості оперативних підрозділів, але й уповноважені організовувати проведення всього комплексу негласних слідчих (розшукових) дій, активно взаємодіяти з оперативними працівниками як у досудовому розслідуванні, так і ще на етапі ОРД.

Предметом навчальної дисципліни є правова основа та організаційно-тактичний рівень запобігання кримінальним правопорушенням і оперативно-розшукової діяльності. Особлива увага приділяється визначенню поняття, завдань та принципів оперативно-розшукової діяльності; видів, прав та обов'язків суб'єктів оперативно-розшукової діяльності; підстав для її проведення та особливостей використання її результатів у досудовому розслідуванні.

Передумовами для вивчення курсу «Основи профілактики правопорушень та оперативно-розшукової діяльності» є вивчення дисциплін «Основи кримінального права», «Основи кримінального процесу», «Тактико-спеціальна підготовка», «Основи криміналістики».

2. ЗАПЛАНОВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ

У процесі реалізації програми дисципліни «Основи профілактики правопорушень та оперативно-розшукової діяльності» формуються наступні компетентності із передбачених освітньо-науковою програмою:

Інтегральна компетентність

Здатність вирішувати типові спеціалізовані задачі у галузі правоохоронної діяльності або у процесі навчання, що вимагає застосування положень і методів права та цивільної безпеки та може характеризуватися певною невизначеністю умов; нести відповідальність за результати своєї діяльності; здійснювати контроль інших осіб у визначених ситуаціях.

Загальні компетентності (ЗК)

ЗК3. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК4. Знання і розуміння предметної області та професійної діяльності.

ЗК7. Здатність використовувати інформаційні та комунікаційні технології.

ЗК8. Здатність приймати обґрунтовані рішення.

Спеціальні (фахові) компетентності

СК2. Здатність професійно та ефективно діяти у складних ситуаціях службової діяльності.

СК3. Здатність здійснювати інформаційно-пошукову та інформаційно-аналітичну роботу.

СК4. Здатність використовувати засоби орієнтування на місцевості, технічні прилади та спеціальні засоби і бази даних.

СК5. Здатність до застосування нормативно-правових актів щодо охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави.

СК6. Здатність забезпечувати особисту безпеку при виконанні службових завдань.

СК7. Здатність використовувати засоби попередження та припинення протиправних посягань.

СК8. Здатність до застосування заходів з попередження та усунення непередбачуваних негативних явищ природного та соціального характеру (пожежі, аварії, повені тощо)

СК9. Здатність визначати належні та придатні для юридичного аналізу факти.

СК11. Здатність до оцінки ризиків, що впливають на ефективне виконання професійної діяльності.

СК12. Здатність у визначених законом випадках застосовувати засоби фізичного впливу, спеціальні засоби та вогнепальну зброю, тактичні прийоми.

СК13. Здатність брати участь у забезпеченні публічної безпеки та порядку, охорони об'єктів усіх форм власності, запобіганні, виявленні та припиненні адміністративних і кримінальних правопорушень, у здійсненні заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб.

Навчальна дисципліна «Основи оперативно-розшукової діяльності» забезпечує досягнення програмних результатів навчання (РН), передбачених освітньою програмою:

РН3. Використовувати основні методи та засоби забезпечення правопорядку в державі, дотримуватись прав і свобод людини.

РН5. Здійснювати пошук необхідної для професійної діяльності інформації у різних джерелах та оцінювати її релевантність та достовірність.РН8. Здійснювати пошук інформації у доступних джерелах для повного та всебічного встановлення необхідних обставин.

РН8. Розуміти принципи і мати навички етичної поведінки, соціально відповідальної та свідомої діяльності у сфері правоохоронної діяльності.

РН9. Виконувати заходи щодо забезпечення публічної безпеки і порядку, здійснювати комунікацію з фізичними та юридичними особами з метою своєчасного реагування на кримінальні проступки, адміністративні правопорушення та події.

РН10. Застосовувати сучасні пристрої та технології обробки інформації, засоби орієнтування на місцевості, технічні прилади та спеціальні засоби, інформаційно-пошукові системи та бази даних.

РН11. Знати основи галузей права у сфері професійної діяльності.

РН12. Забезпечувати особисту безпеку при виконанні службових завдань

РН15. Застосовувати засоби фізичного впливу, спеціальні засоби та вогнепальну зброю, тактичні прийоми.

РН18. Оцінювати обстановку, рівень потенційних загроз та викликів, прогнозувати розвиток обстановки, дії правопорушників, вживати в межах компетенції заходи з виявлення та припинення правопорушень.

РН19. Здійснювати заходи, спрямовані на запобігання вчиненню правопорушень.

Після вивчення дисципліни здобувачі фахової перед вищої освіти повинні **знати**:

- поняття, структуру та основні характеристики злочинності;
- причини та умови окремого (одиночного) кримінального правопорушення;
- сутність, основні положення правового регулювання та принципи оперативно-розшукової діяльності;
- структурно-функціональну характеристику суб'єктів оперативно-розшукової діяльності;
- сутність організаційно-тактичних форм оперативно-розшукової діяльності та їх зміст;
- особливості правового регулювання проведення оперативно-розшукових заходів;
- організаційно-тактичні особливості проведення оперативно-розшукових заходів;
- загальні засади конфіденційного співробітництва;
- напрями використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності для вирішення завдань кримінального провадження;

вміти:

- здійснювати заходи попередження кримінальних правопорушень по основних напрямках запобігання злочинності;
- застосовувати теоретичні знання для вирішення прикладних завдань;
- складати документи, які пов'язані з організацією оперативно-розшукової діяльності;
- застосовувати окремі організаційно-тактичні прийоми під час проведення оперативно-розшукових заходів;
- планувати проведення оперативно-розшукових заходів;
- застосовувати отримані знання під час провадження за оперативно-розшуковими справами.

3. СТРУКТУРА І ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назви тем	Кількість годин							
	денна форма				заочна форма			
	усього	у тому числі			усього	у тому числі		
		лекц.	прак.	сам. роб.		лекц.	прак.	сам. роб.
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Тема 1. Основи теорії злочинності	8	2	2	4	8	–	–	8
Тема 2. Причини та умови окремого (одиночного) кримінального правопорушення	8	2	2	4	8	–	–	8
Тема 3. Запобігання злочинності	8	2	2	4	8	2	2	5
Тема 4. Поняття, завдання та принципи оперативно-розшукової діяльності	8	2	2	4	8	2	2	5
Тема 5. Правова основа оперативно-розшукової діяльності	8	2	2	4	8	–	–	8
Тема 6. Гарантії законності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності	8	2	4	2	8	–	–	8
Тема 7. Державні органи, уповноважені на здійснення ОРД, їх правовий статус	10	2	4	4	10	2	2	6
Тема 8. Компетенція оперативних підрозділів та система оперативно-розшукових заходів	10	2	4	4	10	–	–	8

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Тема 9. Підстави та строки проведення оперативно-розшукової діяльності	8	2	4	2	8	–	–	8
Тема 10. Класифікація засобів ОРД. Основи технічного забезпечення оперативно-розшукової діяльності	10	4	4	2	10	–	2	8
Тема 11. Інформаційно-аналітичне забезпечення оперативно-розшукової діяльності	10	2	4	4	10	–	–	10
Тема 12. Соціальний і правовий захист працівників оперативних підрозділів. Сприяння здійсненню оперативно-розшукової діяльності	8	2	4	2	8	–	–	8
Тема 13. Використання результатів оперативно-розшукової діяльності	8	2	4	2	8	–	2	6
Тема 14. Контроль та нагляд за оперативно-розшуковою діяльністю	8	2	4	2	8	–	–	8
Усього годин	120	30	46	44	120	6	10	104
ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ – ЗАЛІК								

4. ПРОГРАМА КУРСУ ТА БАЗОВІ ПОЛОЖЕННЯ ТЕМ

Тема 1. Основи теорії злочинності

Поняття злочинності та її визначення

Основні характеристики злочинності

Криміногенна детермінація та фактори злочинності

Поняття, структура і типологія особи злочинця

Поняття злочинності та її визначення. Будь-яке явище стає науково зрозумілим тоді, коли отримує чітке визначення. У визначенні, як правило, фіксують не всі можливі риси, а найзагальніші та водночас істотні ознаки, які дозволяють відмежувати явище від інших.

Злочинність належить до складних соціальних феноменів, тому її розуміння ґрунтується на низці ключових ознак.

По-перше, за своїм походженням злочинність є соціальною категорією. Вона існує лише в людському суспільстві й є реальною складовою суспільного життя. Вона виявляється як специфічна форма соціальної поведінки людей. Її носіями є члени суспільства, які посягають на різні суспільні відносини, що забезпечують нормальне функціонування соціального організму. Соціальними є також її причини та характер заходів протидії, адже боротьба зі злочинністю здійснюється соціальними інститутами та спирається на соціальні механізми впливу.

По-друге, злочинність характеризується історичною мінливістю. Вона не є сталою: її рівень, структура та домінуючі прояви змінюються залежно від економічних умов, культурного розвитку, стану моралі, політичних переконань і загальних трансформацій суспільства. Отже, злочинність завжди має конкретно-історичний характер.

По-третє, злочинність як соціальне явище має кримінально-правову ознаку. До її обсягу включаються діяння, які законодавець

визнає злочинами і забороняє кримінальним законом. Поза кримінально-правовою оцінкою неможливо говорити ні про злочини, ні про злочинність у науковому сенсі, оскільки саме закон встановлює межі «злочинного».

По-четверте, злочинність як масове явище має територіальну та часову поширеність. Вона існує не абстрактно, а в межах конкретної держави, регіону, населеного пункту і в межах певного періоду, що дозволяє її фіксувати, порівнювати та аналізувати.

З урахуванням наведених ознак злочинність можна визначити так: це відносно масове, історично змінне соціальне явище, яке має певну територіальну та часову поширеність і становить цілісну систему одиничних суспільно небезпечних діянь, заборонених кримінальним законом, закономірності якої проявляються у статистично фіксованих зв'язках та тенденціях.

Основні характеристики злочинності. Повноцінне вивчення злочинності передбачає її систематичне вимірювання як у масштабах країни, так і на рівні окремих регіонів. Таке вимірювання має поточне значення (для оцінки стану), а також перспективне (для прогнозування, планування профілактики, визначення пріоритетів діяльності правоохоронних органів). Базову інформацію зазвичай отримують із офіційної кримінально-правової статистики, а в окремих випадках – із результатів вибіркового кримінологічних досліджень.

Кількісно-якісна характеристика злочинності розкривається через систему основних показників: рівень злочинності, коефіцієнти, структура, динаміка, «ціна» злочинності та латентність.

Рівень злочинності відображає загальну кількість злочинів і загальну кількість осіб, які їх учинили, за визначений відрізок часу в країні або в конкретному регіоні. Це абсолютний показник (у цифрах), який дає уявлення про масштаб явища. Важливо враховувати обидва об'єкти обліку – і злочини, і осіб, адже один злочин може бути вчинений групою, а одна особа може вчинити кілька злочинів; використання лише одного з цих параметрів робить картину однобічною. Рівень злочинності не слід змішувати з рівнем судимості: судимість охоплює не всі факти вчинення злочинів та не всіх осіб, причетних до них, оскільки частина проваджень може бути законно припинена до суду, частина – завершитися виправданням, а також залишаються нерозкриті злочини.

Коефіцієнти злочинності – це відносні показники, що відображають співвідношення кількості злочинів або осіб, які їх учинили, до чисельності населення (як правило, на 100 тис. або на 1 тис. осіб). Вони потрібні для порівняння різних територій або різних періодів у межах однієї території. Зазвичай розрізняють коефіцієнт інтенсивності (показує, як масив злочинів «припадає» на населення) та коефіцієнт злочинної активності населення (відображає частку осіб, залучених до злочинної поведінки).

Структура злочинності показує внутрішній склад явища: співвідношення окремих видів злочинів або їх груп у загальній масі за певний період. Вона виражається у відсотках і дає якісну характеристику. Структуру аналізують за різними підставами. Соціально-демографічний підхід дозволяє оцінювати злочинність з урахуванням статі, віку, освіти, сімейного стану, роду занять, місця проживання, рівня алкогольної чи наркотичної залежності тощо. Кримінально-правовий підхід включає співвідношення злочинів за тяжкістю, об'єктом посягання, формою вини, мотивами, питомою вагою групової та рецидивної злочинності, частотою найпоширеніших складів. Кримінологічні підстави можуть стосуватися сфер діяльності, де вчиняються злочини, характеру міжособистісних відносин (службові, сімейні, побутові), домінуючої мотивації (насильницькі чи корисливі прояви), а також територіального поширення, що формує уявлення про «географію» злочинності.

Динаміка злочинності відображає її рух у часі. Вона визначається шляхом порівняння рівня та структури злочинності за поточний період із попередніми періодами. Для коректних висновків доцільно аналізувати тривалі часові ряди, що зменшує вплив випадкових коливань. На динаміку впливають зміни соціально-економічних умов, трансформації факторів, що детермінують злочинність, демографічні процеси (народжуваність, смертність, вікова структура, міграція), зміни кримінального законодавства (криміналізація або декриміналізація), а також ефективність правозастосовної діяльності та якість обліку.

«Ціна» злочинності характеризує загальний обсяг та характер шкоди, яку завдає злочинність суспільству. Прямі втрати можуть мати матеріальний вимір (майнова шкода) і виражатися у грошових показниках, а також охоплювати наслідки для життя і здоров'я потерпілих (летальні випадки, інвалідність, витрати на лікування, виплати

тощо). Непрямі втрати пов'язані з витратами держави на протидію злочинності та з негативними соціальними наслідками (дезорганізація сім'ї, зниження продуктивності праці, додаткові навантаження на інститути соціалізації й ресоціалізації).

Латентність злочинності відображає ту частину реальної злочинності, яка не потрапляє до офіційного обліку. У будь-якій державі фактичний обсяг злочинних проявів перевищує зареєстровані показники; тому статистична картина не завжди повністю відповідає реальності. Причини латентності різні: прихованість окремих складів за способом вчинення; маскування злочинної діяльності (особливо організованої); низький рівень правової культури та небажання повідомляти про злочини; порушення правил статистичного обліку; слабкість матеріального забезпечення реєстрації; недотримання законності в діяльності органів. У механізмі утворення латентності умовно виокремлюють: злочини, про які не знає ніхто, окрім винних; злочини, відомі посадовим особам або громадянам, але не повідомлені; випадки неправильного юридичного оцінювання події; умисне нерегістрування фактів представниками органів. Латентність породжує небезпечні наслідки: формує відчуття безкарності, стимулює повторні злочини, полегшує становлення злочинних груп, підриває принцип невідворотності відповідальності, руйнує довіру до правоохоронної системи. Виявлення латентних злочинів є складним, але можливим за допомогою опитувань населення, анкетування, експертних оцінок, аналізу повідомлень медіа, вивчення звітів і документів установ, а також системного контролю за веденням обліку.

Криміногенна детермінація та фактори злочинності. Наявність злочинності в суспільстві закономірно ставить питання про її зумовленість: що саме породжує або підтримує злочинність і чому вона відтворюється. Під детермінацією зазвичай розуміють обумовлення, породження або спричинення певного явища. Підходи до пояснення джерел злочинності є різними, що зумовлює існування декількох теоретичних моделей і дискусій у кримінології.

Методологічно продуктивним для аналізу детермінації злочинності є використання загальнонаукових принципів: ідеї причинності та універсального зв'язку явищ, концепції соціального детермінізму, принципу історизму, уявлення про внутрішні суперечності розвитку та системного підходу до соціальних процесів.

Ідея причинності виходить з того, що за певних умов одне явище породжує інше, утворюючи причинно-наслідковий ланцюг. У соціальній сфері причинність має специфіку: вона не завжди проявляється як жорстка лінійна залежність. Соціальні наслідки часто мають імовірнісний характер: за тих самих умов результат може настати або не настати. Крім того, соціальні явища зазвичай породжуються не одним чинником, а сукупністю обставин та процесів. Оскільки суспільство постійно змінюється, причинні зв'язки також є історично мінливими, а їх аналіз вимагає врахування конкретних умов часу й місця. Важливо й те, що соціальні зв'язки відображаються у свідомості людей і проявляються через мотивацію, цілі, інтереси та установки.

Суперечності суспільного розвитку розглядаються як природне джерело соціальної динаміки. У кожному суспільстві співіснують взаємоспрямовані тенденції: одні гальмують розвиток, інші – стимулюють його. У цьому контексті злочинність може розглядатися як один із негативних проявів напружень і дисбалансів, які виникають у процесі розвитку суспільства.

Системний підхід дозволяє розглядати злочинність як відносно самостійну динамічну соціальну систему. Її елементами є окремі злочини та їх групи, а зв'язки між ними формують якісно нове утворення – масове явище злочинності зі своїми закономірностями. При цьому поняття «конкретний злочин», «певний вид злочинів» і «злочинність у цілому» не є тотожними; відповідно, відрізняються й їх обумовлювальні комплекси.

У кримінології доцільно розрізняти: причини та умови злочинності як масового явища; причини та умови окремих видів (груп) злочинів; безпосередні причини та умови конкретного злочину. Ці рівні пов'язані: загальні закономірності конкретизуються на рівні видів злочинів і максимально проявляються у ситуації та мотивації конкретного правопорушника.

Щоб уникнути звуження детермінації лише до «причин і умов», у науковому обігу використовують поняття «фактор» і «криміногенні фактори». Фактор – це рушійна сила або умова, що впливає на характер явища. Криміногенні фактори охоплюють усі види детерміністичних зв'язків, які прямо чи опосередковано підтримують злочинність і сприяють її відтворенню.

За змістом криміногенні фактори можна групувати як економічні, соціальні, соціально-психологічні, негативно-правові, організаційно-управлінські та інші. Частина з них здатна породжувати злочинні прояви, інші – радше створюють умови, що підтримують існування злочинності (наприклад, дефекти управління або порушення принципів у сфері кримінальної юстиції, які знижують невідворотність реагування).

На рівні окремих видів злочинів можна говорити про специфічні «набори» факторів: корисливі злочини часто пов'язані з економічними дисбалансами та конфліктами інтересів; хуліганські прояви – з соціально-психологічними деформаціями у середовищі, звичаями зневаги до оточення; службові злочини – з деформацією ставлення до публічного інтересу, формалізмом, бюрократизмом, прагненням до наживи, ігноруванням законності. На рівні конкретного злочину виявляються вже не «фактори» в широкому значенні, а конкретний причинно-умовний комплекс: життєва ситуація, мікросередовище, безпосередні мотиви, індивідуальні особливості та інші обставини, що безпосередньо вплинули на рішення про вчинення діяння.

Поняття, структура і типологія особи злочинця. Особа злочинця є складним інтегративним явищем, у якому поєднуються біологічні, психологічні та соціальні компоненти. Біологічний пласт охоплює анатомо-фізіологічні, генетичні, нервово-психічні особливості організму та прояви механізмів спадковості. У відриві від соціального контексту біологічне здебільшого оцінюють як нейтральне, однак воно може відігравати роль у періоди раннього формування людини та на певних етапах регуляції поведінки. Генетичний потенціал реалізується не сам по собі, а за наявності відповідних життєвих умов, через середовище спілкування та характер соціальної діяльності.

Психологічна складова включає внутрішній психічний світ: відчуття, сприйняття, переживання, інтелект, волю, емоції, темперамент і характер. Частина цих якостей має природні передумови, але їх розвиток значною мірою залежить від виховання, соціального досвіду та процесів ресоціалізації, а також може змінюватися під впливом хворобливих станів.

Визначальною є соціальна сутність особистості. Людина стає особистістю у взаємодії з суспільством, будучи одночасно продуктом і суб'єктом соціальних відносин. Наявність свідомості, здатність

розуміти зовнішній світ і себе, бути суб'єктом діяльності та спілкування, входити у різні соціальні зв'язки – ключові ознаки повноцінного особистісного статусу. Питання співвідношення біопсихологічного і соціального в особистості нерідко спрощують, протиставляючи ці складові: біологізаторські концепції перебільшують роль природного, соціологізаторські – ігнорують біологічні передумови. Конструктивнішим є підхід, за яким біологічне і соціальне існують у єдності, але провідну роль у формуванні поведінки в суспільстві відіграють соціальні якості.

Злочинець як суб'єкт злочину також є особистістю: це осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності та визнана винною у вчиненні суспільно небезпечного діяння. Засудження не виключає її із суспільних відносин: особа зберігає базові права громадянина (хоча окремі можуть бути обмежені) і не звільняється від обов'язків, а лише змінюється обсяг та характер її правового статусу.

Про «особу злочинця» коректно говорити у зв'язку з юридично значущим фактом – вчиненням діяння, передбаченого кримінальним законом, оскільки властивості людини проявляються через її діяльність і вчинки. Вчинення злочину надає діянню ознаки суспільної небезпечності, а винному – властивості суспільної небезпечності у правовому розумінні. Після відбуття покарання та досягнення його цілей особа може втратити цю властивість; якщо ж виправлення не відбулося, йдеться про особу з підвищеним ризиком, щодо якої можливі превентивні заходи, передбачені законом.

Узагальнено особу злочинця можна визначити як сукупність стійких соціальних властивостей і ознак та соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які реалізувалися у вчиненому злочині й зумовили його суспільну небезпечність та юридичне притягнення винного до кримінальної відповідальності.

Структура особи злочинця охоплює низку взаємопов'язаних елементів. Соціально-демографічні ознаки (стать, вік, освіта, сімейний стан, зайнятість, місце проживання тощо) самі по собі не є криміногенними, але у масиві та в порівнянні з демографічною статистикою дають важливу інформацію для кримінологічних узагальнень і профілактики. Особистісно-рольові властивості відображають соціальні позиції людини та спосіб виконання нею соціальних ролей; криміногенне значення мають ситуації ухилення від ролей, нездатності

або небажання виконувати рольові обов'язки, прагнення до статусів без відповідності вимогам, конфліктність ролей, маргінальний спосіб життя.

Соціально-психологічні якості охоплюють спрямованість, потреби, інтереси, установки та мотиваційну сферу. У осіб, які вчиняють злочини, нерідко фіксують деформацію спрямованості та мотивації, конфлікт із суспільно схвалюваними цілями, знижену здатність до емпатії, відчуження від соціального середовища. Важливими є також риси правової та моральної свідомості: зневага до вимог права, схильність виправдовувати порушення норм «ситуаційною вигодою», переконання у можливості уникнення відповідальності; моральні деформації можуть проявлятися у байдужості до шкоди іншим, слабкому почутті відповідальності, ігноруванні суспільної оцінки, домінуванні егоїстичних орієнтацій. На індивідуальному рівні можливий вплив психічних аномалій (психопатичні стани, залежності тощо), однак криміногенне значення мають не самі діагнози, а психологічні зміни та поведінкові особливості, які можуть на їх ґрунті формуватися. Окремо виділяють кримінально-правові ознаки, що проявляються у спрямованості посягання, характері та ступені суспільної небезпечності, способі вчинення, мотивах і ставленні до наслідків та до власної вини.

Типологія особи злочинця є способом наукового упорядкування різноманіття криміногенно значущих характеристик. Найчастіше її будують за двома критеріями: характером антисоціальної спрямованості та глибиною цієї спрямованості.

За характером антисоціальної спрямованості умовно виділяють: насильницький тип (посягання на життя, здоров'я, недоторканість, громадський спокій та інші блага особи); корисливий тип (прагнення наживи, зневага до власності, ігнорування правил розподілу матеріальних благ); злісний соціально дезорганізований тип (неповага до соціальних вимог, громадянського обов'язку, стійке ігнорування заборон і правил, у тому числі у сфері безпеки); необережний тип (легковажність, недбалість, безвідповідальність щодо можливих наслідків власних дій).

За глибиною антисоціальної спрямованості (передусім щодо перших трьох типів) зазвичай розрізняють: випадкових злочинців (первинний злочин як результат збігу обставин при загалом позитивній характеристиці); ситуаційних (вперше вчинили злочин під тиском

несприятливих умов, загалом оцінюються скоріше позитивно); нестійких (перший злочин, але до цього були правопорушення, загальна характеристика переважно негативна); злісних (вчиняли кілька злочинів, стійка опозиція до соціальних норм); особливо злісних (тяжкі та особливо тяжкі злочини, зокрема у складі організованих груп або злочинних організацій).

Тема 2. Причини та умови окремого (одиночного) кримінального правопорушення

Причини окремого кримінального правопорушення

Умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень

Криміногенна ситуація та її місце в «механізмі» конкретного кримінального правопорушення

Особливості особи і поведінки потерпілих та їх роль у «механізмі» вчинення конкретного кримінального правопорушення

Причини окремого кримінального правопорушення. Окреме кримінальне правопорушення, як і будь-яка людська поведінка, є результатом взаємодії особи та соціального середовища. У кримінологічному аналізі йдеться переважно не про суспільство загалом, а про конкретне мікросередовище, у межах якого людина живе, навчається, працює та спілкується. Саме там формуються її соціальні позиції, система цінностей, уявлення про допустиме й недопустиме, виробляються звички та моделі реагування. Нерідко це мікросередовище має ознаки неблагополуччя: деформовані уявлення про норми, толерування девіантних практик, стереотипи «ганебної» поведінки, які з часом стають звичними.

У багатьох випадках несприятливе становлення особистості пов'язане з недоліками в інститутах соціалізації та з негативними явищами в соціальних групах. У сукупності вони утворюють обставини, які ускладнюють нормальне формування морально-психологічних установок і підвищують ризик криміногенної деформації.

До типових обставин, що сприяють формуванню антисоціальної спрямованості, належать:

1. Сімейне середовище. Родина традиційно залишається первинним і ключовим осередком виховання: вона впливає на потреби,

цінності, звички, оцінки світу та самооцінку вчинків. Водночас саме в сім'ї можуть виникати явища, що перешкоджають належному вихованню: психологічно незрілі або поспішні шлюби; неміцність сімейних зв'язків; конфлікти між подружжям; порушені стосунки між батьками й дітьми; розпад сім'ї; дефіцит уваги до виховання; помилкові методи виховного впливу. Особливо небезпечною є аморальна або протиправна поведінка дорослих членів сім'ї, яка виступає «нормою прикладу» для дитини (зловживання алкоголем, жорстокість, систематичні порушення правил співжиття, повторні притягнення до відповідальності тощо). У таких умовах зростає ймовірність формування викривлених потреб, цинізму, агресивності, байдужості до чужих інтересів і правил.

При цьому несприятливий розвиток можливий і в зовні благополучних сім'ях, якщо в них домінують бездуховність, культ споживання, крайній індивідуалізм, знецінення соціальних заборон і неповага до інших.

2. Шкільне середовище. У період навчання процес соціалізації особливо інтенсивний: підліток входить у нові соціальні зв'язки, засвоює культурний досвід, формує уявлення про обов'язок, честь, гідність, дисципліну, правдивість і повагу до закону. Однак виховний потенціал школи може бути знижений через організаційні й кадрові проблеми: формальний характер виховної роботи, відсутність індивідуального підходу, перевантаженість класів, слабку дисципліну, недоліки підготовки педагогів, обмежену матеріально-технічну базу, слабку взаємодію з батьками, змістовно бідну організацію дозвілля. У сукупності ці чинники здатні «виштовхувати» соціально вразливих учнів із нормальних стосунків у класі, посилювати бездоглядність і орієнтувати їх на контакти з асоціальним середовищем.

3. Найближче побутове оточення. Поза межами сім'ї, школи чи трудового колективу значний вплив може мати неформальне мікросередовище (товариші, компанії, «вуличні групи»). Навіть за загалом благополучних умов у сім'ї та школі небезпечним є тривале перебування в оточенні, де нормалізуються аморальні або протиправні форми дозвілля: систематичні спільні випивки, азартні ігри, асоціальні «зборища», зневажання правил громадського порядку. У таких групах виробляються власні «норми», які підкріплюють негативну групову психологію, знижують критичність до порушень і послаблюють вплив

позитивного середовища. Для неповнолітніх це особливо ризиковано, оскільки в юнацькому віці криміногенне «зараження» відбувається швидше.

4. Матеріально-побутові труднощі. Негативно впливати можуть бідність, безробіття, низькі доходи, погані житлові умови, висока вартість лікування, поєднання складних життєвих обставин. Водночас такі обставини зазвичай діють опосередковано: між матеріальними проблемами і фактом правопорушення не завжди існує прямий зв'язок. Їх вплив реалізується через моральні орієнтації, установки та спосіб вирішення проблем, які сформувалися в особі.

5. Негативні впливи масової комунікації. Окремі прояви у сфері медіа та масової культури здатні формувати толерантність до жорстокості, культу сили, приниження гідності, цинізму, кримінальної субкультури. Для частини осіб це може мати провокуючий або підкріплювальний ефект, особливо за наявності вже сформованих деформацій у ціннісній сфері.

У підсумку тривалий вплив несприятливих явищ і процесів здатен породжувати в окремих осіб стійкі антисоціальні погляди та звички, що формують внутрішню готовність до правопорушення і підвищують імовірність його вчинення.

Безпосередню причину конкретного кримінального правопорушення доцільно розуміти як сукупність негативних соціальних явищ і процесів, під впливом яких у винної особи формуються глибокі та відносно стійкі антисоціальні установки і звички, що через криміногенну мотивацію створюють внутрішню готовність вчинити посягання.

Умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень. Індивідуальна злочинна поведінка виникає й реалізується за певних зовнішніх обставин. Частина з них перешкоджає правопорушенню, інша – навпаки полегшує його. Кримінологічно значущими є саме ті умови, які створюють сприятливу обстановку для вчинення посягання.

Умови не «народжують» злочин безпосередньо і самі по собі не є джерелом антисоціальної спрямованості. Їх роль інша: вони супроводжують причини, створюють можливість або «вікно» для реалізації наміру, прискорюють формування рішення, знижують ризики для правопорушника і полегшують досягнення результату. Якщо

причини пов'язані насамперед із внутрішнім формуванням мотивації, то умови здебільшого стосуються обстановки, об'єкта посягання, режиму контролю й охорони, організації діяльності та ефективності реагування.

Показово, що одна й та сама внутрішня готовність особи може не реалізуватися, якщо відсутні сприятливі зовнішні умови. Наприклад, крадіжка зі складу стає значно імовірнішою за умов слабкої охорони, недосконалого пропускнуго режиму або безконтрольності доступу. Побутовий насильницький злочин частіше набуває завершеності, коли є можливість незаконно отримати зброю, коли попередні сигнали про загрозу не отримують належної реакції, або коли оточення пасивно спостерігає за розвитком події.

За змістом умови можуть мати економічний, організаційний, правовий, кадровий, виховний характер. На практиці як найбільш типові умови, що сприяють вчиненню правопорушень, називають: недоліки управління та господарської діяльності; слабкість обліку, зберігання й контролю матеріальних цінностей; помилки у доборі керівних кадрів; не реагування керівництва на порушення підлеглих; правовий нігілізм у сфері управління; прогалини чи суперечності законодавства; слабкість контролюючих органів; недоліки діяльності правоохоронних органів у конкретному регіоні; толерантність або байдужість населення до фактів правопорушень.

Умови вчинення конкретного кримінального правопорушення можна визначити як зовнішні об'єктивні негативні обставини реальної дійсності, які полегшили здійснення посягання та сприяли досягненню злочинного результату. Вони часто існують на момент події й інколи зберігаються після її розкриття; їх усунення зазвичай зводиться до організаційних заходів, наведення порядку, забезпечення контролю та дотримання вимог нормативних актів.

Криміногенна ситуація та її місце в «механізмі» конкретного кримінального правопорушення. Людина постійно перебуває в певних життєвих ситуаціях, які впливають на її інтереси, взаємини та поточну поведінку. Ситуація є одним із каналів впливу зовнішнього середовища на особу, однак її роль може суттєво відрізнитися залежно від обставин і характеристик самого індивіда.

За характером впливу доцільно розрізняти сприятливі (некриміногенні) та несприятливі (криміногенні) ситуації. Перші або підтримують

правомірну поведінку, або не стимулюють виникнення злочинних мотивів. Другі створюють напруження, конфлікт, спокусу, провокацію чи ризик, і у взаємодії з причинами та умовами можуть стати вирішальним чинником, що завершує формування наміру.

Криміногенна ситуація – це конкретна життєва обстановка, яка склалася безпосередньо під час посягання або незадовго до нього і, взаємодіючи з внутрішньою готовністю особи та наявними умовами, зумовлює остаточне рішення вчинити правопорушення. Якщо у свідомості вже сформовані стійкі антисоціальні установки, опинення в такій ситуації різко підвищує імовірність реалізації посягання.

Прикладами криміногенних ситуацій можуть бути: ситуації, спричинені діями самого винного (доведення себе до стану сильного сп'яніння, ініціювання бійки, навмисне загострення конфлікту); ситуації, викликані неправомірною поведінкою інших (обман, погрози, приниження); тривалі сімейні конфлікти; стани перевтоми або хвороби; екстремальні обставини (стихийні лиха); проблемні та конфліктні ситуації. Проблемні ситуації пов'язані з перешкодами на шляху до мети, коли частина людей обирає неправомірні способи «розв'язання». Конфліктні передбачають зіткнення інтересів і позицій, що може породжувати жорсткі форми протистояння.

Криміногенна ситуація має об'єктивний зміст (реальні події та умови) і водночас суб'єктивну значущість, адже людина оцінює ситуацію через призму досвіду, звичок, мотивації та особистісних рис. Через це можливе розходження між об'єктивним змістом ситуації та її сприйняттям: іноді злочин стає невідповідною реакцією на подію, особливо за відсутності критичності чи в умовах сильного емоційного напруження.

Криміногенну ситуацію не слід ототожнювати ні з причиною, ні з умовою. Вона виконує специфічну функцію «поштовху», що переводить потенційну готовність у завершене рішення діяти. У межах «механізму» правопорушення причина формує внутрішню готовність, умови створюють сприятливу обстановку, а ситуація – актуалізує та «запускає» реалізацію наміру. Сукупність взаємодії цих елементів із психічними процесами й вольовими рішеннями особи і становить зміст механізму індивідуальної злочинної поведінки.

Особливості особи і поведінки потерпілих та їх роль у «механізмі» вчинення конкретного кримінального правопорушення. У значній

кількості посягань роль відіграє не лише правопорушник, а й потерпіла особа, оскільки на певних етапах події між ними виникає взаємодія. Потерпілий може впливати на зародження, розвиток і завершення криміногенної ситуації, інколи – ненавмисно створюючи обставини, що полегшують посягання, а інколи – навпаки знижуючи ризик своєю передбачливою поведінкою.

Дослідження віктимологічної проблематики сформували окремий напрям – кримінальну віктимологію, яка зосереджується на феномені жертви, віктимності та віктимізації.

Жертва в кримінальній віктимології розуміється як фізична особа, якій заподіяно шкоду внаслідок посягання, незалежно від процесуального статусу та суб'єктивної самооцінки. У механізмі конкретного правопорушення потерпілий може виступати елементом криміногенної ситуації: його необачні, ризиковані або легковажні дії інколи спрощують реалізацію злочинного наміру, можуть посилювати мотивацію винного або створювати зручний момент для посягання. Водночас зважена й правомірна поведінка здатна зменшувати шкоду або навіть запобігати посяганням.

Віктимність означає підвищену схильність певної особи стати потерпілою внаслідок притаманних їй властивостей і типових способів поведінки. Загальна разова віктимність притаманна кожному: у суспільстві зі злочинністю потенційно кожен може стати жертвою. Окремий інтерес становить стійка підвищена віктимність окремих осіб – ситуації, коли людина систематично потрапляє в обставини ризику або не здатна уникнути небезпеки там, де це об'єктивно було можливим.

Ступінь віктимізації залежить від статі, віку, освіти, професійної зайнятості, морально-психологічних рис і від характеру злочинів у конкретному середовищі. Особливо вразливими часто є неповнолітні через нестачу досвіду й емоційну нестійкість, а також особи похилого віку через фізичну слабкість, стан здоров'я та вікові когнітивні зміни. Підвищена віктимність може бути характерною й для деяких професій, пов'язаних із ризиком посягань (наприклад, діяльність, що передбачає роботу з готівкою, перевезення цінностей, обслуговування пасажирів, охоронні функції тощо).

Водночас навіть якщо поведінка потерпілого певною мірою вплинула на розвиток події, питання про його кримінальну відповідальність за вчинене посягання не постає: відповідальність несе лише

суб'єкт правопорушення. Наукове вивчення потерпілих переслідує дві практичні цілі: пояснити, як віктимні чинники включаються в механізм конкретного правопорушення, і розробити заходи віктимологічної профілактики, тобто зменшувати не тільки кількість правопорушників, а й кількість ситуацій та поведінкових моделей, що підвищують ризик стати жертвою.

Тема 3. Запобігання злочинності

Поняття і система запобігання злочинності, класифікація запобіжних заходів

Об'єкт запобігання злочинності

Суб'єкти запобігання злочинності та основні напрями їх діяльності

Організація і управління процесом запобігання злочинності

Поняття і система запобігання злочинності, класифікація запобіжних заходів. Запобігання злочинності слід розуміти як упорядковану сукупність державних і суспільних видів діяльності, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин, нейтралізацію негативних явищ і процесів, що зумовлюють злочинність або сприяють їй, а також на недопущення злочинної поведінки на різних її стадіях. Йдеться не лише про реагування на вже вчинені правопорушення, а передусім про вплив на їх причини та умови.

Як цілісна система протидії злочинності, запобігання охоплює заходи різної природи та галузевої належності. Для впорядкування цієї діяльності використовується класифікація запобіжних заходів. Вона дає змогу чітко визначити рівні та напрями профілактичної роботи, компетенцію суб'єктів і характер самих заходів.

За рівнем виділяють загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи. За масштабом – загальнодержавні, регіональні, локальні, спрямовані на окремі групи осіб чи конкретні об'єкти. За змістом заходи можуть мати соціально-економічний, соціально-демографічний, організаційно-управлінський, технічний, екологічний або правовий характер. За суб'єктами – це діяльність органів влади, установ, організацій, трудових колективів, громадських об'єднань і окремих громадян. За об'єктами – заходи, орієнтовані на протидію певним видам злочинів або криміногенним процесам.

Загальносоціальне запобігання пов'язане з реалізацією соціальної політики держави. Воно охоплює довгострокові економічні, соціальні, культурні й виховні програми, спрямовані на зменшення соціальних суперечностей, підвищення рівня життя, підтримку сім'ї, молоді, вразливих груп населення. Такі заходи безпосередньо не завжди мають кримінологічну мету, однак створюють середовище, у якому знижується відтворення злочинності та зміцнюється правослужняна поведінка.

Спеціально-кримінологічне запобігання полягає у цілеспрямованій діяльності державних органів, організацій і громадян щодо усунення причин і умов злочинності та недопущення злочинів. У його межах розрізняють кримінологічну профілактику, відвернення злочинів і їх припинення. Профілактика передбачає завчасне виявлення та усунення негативних чинників; відвернення спрямоване на осіб і групи, у яких формується злочинний намір; припинення стосується недопущення завершення розпочатого посягання.

Індивідуальне запобігання орієнтоване на конкретну особу, щодо якої існує підвищений ризик протиправної поведінки. Воно охоплює заходи переконання, соціальної підтримки та, у визначених законом випадках, примусу. Важливою складовою сучасної профілактики є віктимологічний напрям, спрямований на зменшення віктимності населення, розвиток навичок безпечної поведінки, удосконалення середовища та правове регулювання захисту потерпілих.

Об'єкт запобігання злочинності. Об'єктом запобіжного впливу виступають ті явища й процеси реальної дійсності, які зумовлюють або полегшують злочинну поведінку. Це можуть бути деформовані суспільні відносини, негативні соціальні стереотипи, несприятливі умови соціалізації, окремі особи чи групи з ознаками протиправної орієнтації, а також особистісні риси, що сприяють вчиненню злочинів.

Ключовою властивістю таких об'єктів є криміногенність – здатність формувати або підсилювати злочинну мотивацію. Вона має динамічний характер, може бути прихованою, а її рівень змінюється залежно від соціальних умов. Криміногенність проявляється через інтенсивність впливу на поведінку людини та її місце у причинному ланцюгу злочину.

Для характеристики цієї властивості застосовують поняття ступеня криміногенності, криміногенного набору та криміногенного інтервалу. Ступінь відображає силу впливу чинника; набір – поєднання кількох негативних явищ, що діють одночасно; інтервал – віддаленість об'єкта від безпосередньої детермінації злочину. Практика

свідчить, що саме комбінація кількох несприятливих умов часто створює ґрунт для протиправної поведінки.

Криміногенні об'єкти доцільно групувати за їх природою. До соціальних належать явища суспільного життя – безробіття, алкоголізація, сімейна дезорганізація, маргіналізація. Правові об'єкти пов'язані з недосконалістю регулювання, прогалинами законодавства, зловживаннями владою. Психогенні охоплюють психологічні та психічні аномалії, що ускладнюють соціальну адаптацію особи.

Таке розмежування дає можливість добирати адекватні методи впливу й формувати цільові програми профілактики, орієнтовані на конкретні групи ризику та сфери суспільного життя.

Суб'єкти запобігання злочинності та основні напрями їх діяльності. Суб'єктами запобігання злочинності є державні органи, організації, посадові особи, об'єднання громадян і окремі громадяни, які в межах своїх повноважень здійснюють діяльність із попередження, обмеження та усунення криміногенних явищ. Їх сукупність утворює систему, об'єднану спільною метою та узгодженими діями.

Серед державних суб'єктів провідну роль відіграють органи законодавчої та виконавчої влади, які визначають засади кримінологічної політики, формують нормативну базу та забезпечують реалізацію загальнодержавних програм. Органи місцевого самоврядування здійснюють планування й координацію профілактичної роботи на відповідних територіях.

Спеціалізованими суб'єктами є правоохоронні органи. Прокуратура здійснює координацію, аналіз стану злочинності, контроль за усуненням причин і умов правопорушень. Національна поліція реалізує профілактику через підрозділи превентивної діяльності, кримінальну поліцію та слідчі підрозділи. Служба безпеки, митні органи, прикордонна служба, податкові та інші контрольні органи запобігають злочинам у відповідних сферах. Органи та установи виконання покарань проводять роботу з недопущення рецидиву.

Судова влада здійснює превентивний вплив через забезпечення законності, справедливості судових рішень і судовий контроль на досудових стадіях. Органи юстиції, адвокатура, нотаріат, державна виконавча служба сприяють зміцненню правопорядку та усуненню правових ризиків. Важливе значення мають засоби масової інформації, сім'я, громадські й релігійні організації, а також самі громадяни, які реалізують свій обов'язок у сфері захисту правопорядку.

Організація і управління процесом запобігання злочинності.

Організація та управління профілактичною діяльністю передбачають визначення стратегії й тактики протидії злочинності, планування заходів, координацію суб'єктів і ресурсне забезпечення. Важливе місце посідає кримінологічне прогнозування, яке дає змогу оцінювати майбутні тенденції та визначати пріоритети.

Стратегія охоплює довгострокові напрями впливу, тоді як тактика конкретизує поточні цілі та засоби їх досягнення. Реалізація цих підходів здійснюється через комплексні програми запобігання злочинності, що періодично коригуються.

Координація означає узгодження дій суб'єктів, розмежування їх функцій і недопущення дублювання. Вона здійснюється через наради, спільне планування, обмін інформацією. Важливими складовими управління є інформаційне, правове, кадрове та матеріально-технічне забезпечення.

Методи запобіжного впливу поділяються на соціальні, психологічні та правові. Соціальні спрямовані на усунення негативних умов життя; психологічні – на корекцію поведінки та свідомості; правові – на нормативне регулювання, стимулювання правомірної поведінки та застосування юридичних засобів впливу.

Уся система запобігання має відповідати вимогам демократизму, гуманності, законності, обґрунтованості, економічної доцільності, науковості, комплексності, реальності та конкретності. Дотримання цих принципів забезпечує ефективність профілактичної діяльності та її відповідність правовим і етичним стандартам.

Тема 4. Поняття, завдання та принципи оперативно-розшукової діяльності

Поняття оперативно-розшукової діяльності

Значення пошукових, розвідувальних і контррозвідувальних заходів

Завдання оперативно-розшукової діяльності

Загальні принципи оперативно-розшукової діяльності

Спеціальні принципи оперативно-розшукової діяльності

Поняття оперативно-розшукової діяльності. Оперативно-розшукова діяльність (далі – ОРД) упродовж тривалого часу була одним із найбільш результативних інструментів протидії злочинності, хоча

історично її регламентація значною мірою ґрунтувалася на відомчих актах закритого характеру. Прийняття 18 лютого 1992 року Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» надало ОРД легітимного статусу та запровадило її законодавче визначення. Відповідно до ст. 2 цього Закону ОРД становить систему гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних і оперативно-технічних засобів.

За своєю природою ОРД є державно-правовим видом діяльності. Це проявляється, по-перше, у тому, що вона прямо санкціонована державою та чітко врегульована законом і підзаконними актами; по-друге, у наявності визначеного законодавством кола суб'єктів, уповноважених її здійснювати. Стаття 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» встановлює перелік органів і підрозділів, які мають право проводити ОРД. Отже, лише ці суб'єкти можуть діяти від імені держави, застосовуючи передбачені законом сили, засоби, методи, форми та інші елементи ОРД.

Важливою ознакою ОРД є її підконтрольність державним інституціям та спрямованість на охорону безпеки громадян, суспільства і держави. Водночас специфіка ОРД полягає у вираженому розвідувально-пошуковому характері: законодавець прямо визначає її заходи як пошукові, розвідувальні та контррозвідувальні.

У системі ОРД поєднуються гласні та негласні форми. На практиці істотну роль відіграють саме негласні заходи, що зумовлено характером сучасної злочинності: підготовка тяжких і особливо тяжких злочинів часто здійснюється приховано, винні особи переховуються або маскують діяльність, а протиправні посягання можуть мати професійно-конспіративний характер. Саме тому ОРД передбачає можливість застосування негласних засобів і методів, які проводяться приховано від сторонніх осіб і, насамперед, від об'єктів оперативного інтересу.

Невід'ємним елементом сучасної ОРД є використання оперативної техніки (оперативно-технічних засобів). Її становлять спеціально створені або пристосовані прилади, пристрої, матеріали, індикатори, програмні засоби тощо, призначені переважно для негласного застосування під час оперативно-розшукових заходів і, в передбачених законом випадках, для забезпечення виконання суміжних завдань. Оперативна техніка використовується з метою виявлення та фіксації відомостей про злочинні діяння, розшуку осіб і предметів,

документування протиправної діяльності, а також для створення умов, за яких правопорушники залишають інформаційні та матеріальні «сліди». Водночас застосування таких засобів допускається лише у межах компетенції та за процедурою, визначеною нормативними актами, з дотриманням режиму секретності й заборон, встановлених законом (зокрема щодо використання речовин або пристроїв, здатних завдати шкоди здоров'ю людей чи довкіллю).

Отже, ОРД – це юридично врегульована, державно санкціонована система заходів і засобів, що здійснюється спеціально уповноваженими підрозділами для отримання та перевірки інформації, запобігання й припинення суспільно небезпечних діянь, розшуку осіб і забезпечення інтересів безпеки та кримінального судочинства, із поєднанням гласних і негласних форм роботи.

Значення пошукових, розвідувальних і контррозвідувальних заходів. Пошукові, розвідувальні та контррозвідувальні заходи формують ядро змісту ОРД, адже саме через них реалізується її інформаційно-пізнавальна та превентивна функції. Їх значення полягає в тому, що вони забезпечують своєчасне отримання й фіксацію даних про криміногенні процеси, причетних осіб, способи підготовки та вчинення злочинів, а також про протидію правоохоронним органам з боку організованих формувань.

Пошукові заходи спрямовані на встановлення невідомих подій злочинного характеру, обставин правопорушення та осіб, які можуть бути до нього причетні, а також на виявлення злочинів, що готуються або вчинені невстановленими особами. Їх прикладне значення полягає у швидкому «виході» на інформацію первинного рівня: визначенні кола ймовірних учасників, виявленні свідків і очевидців, уточненні окремих елементів події, встановленні напрямів подальшої перевірки. Саме пошукова складова часто створює підґрунтя для подальшого документування та процесуальної реалізації здобутих відомостей.

Розвідувальні заходи в межах ОРД орієнтовані на глибше проникнення в механізми організованої злочинної діяльності, збір відомостей про структуру, ролі учасників, способи координації, фінансові потоки, інфраструктуру та корупційні зв'язки. У практичному вимірі це дає можливість своєчасно виявляти підготовку тяжких і особливо тяжких злочинів, визначати ключових організаторів і активних виконавців, прогнозувати загрози та формувати обґрунтовані управлінські й тактичні

рішення. З огляду на складність сучасних кримінальних мереж, дедалі частіше в науковому й прикладному дискурсі використовується підхід «кримінальної розвідки» як комплексної діяльності з пошуку, оцінки, прогнозування та використання інформації із залученням пошукових, розвідувальних та інформаційно-аналітичних заходів.

Контррозвідувальні заходи мають особливе значення у протидії загрозам, що спрямовані на підрив або нейтралізацію можливостей оперативних підрозділів, у тому числі шляхом впливу з боку організованих груп, злочинних організацій чи зовнішніх суб'єктів. У межах законодавчо визначеної компетенції такі заходи застосовуються відповідними органами (зокрема, в системі безпеки держави), а в системі Національної поліції – як правило, підрозділами внутрішньої безпеки для виявлення корумпованих працівників, запобігання витокам інформації, припинення протидії оперативній роботі та забезпечення захисту сил і засобів ОРД.

Загалом значення цих трьох груп заходів полягає у забезпеченні безперервного інформаційного циклу ОРД: від первинного виявлення фактичних даних (пошук) – до системного розкриття механізмів і суб'єктів складної злочинної діяльності (розвідка) – та до нейтралізації загроз, що перешкоджають ефективній роботі й підривають законність та безпеку в самій правоохоронній системі (контррозвідка).

Завдання оперативно-розшукової діяльності. Завдання ОРД визначають її цільове призначення та пояснюють, заради яких результатів уповноважені підрозділи застосовують комплекс гласних і негласних заходів. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» у ст. 1 пов'язує завдання ОРД із пошуком і фіксацією фактичних даних про протиправні діяння осіб і груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, а також із протидією розвідувально-підривній діяльності проти України та отриманням інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави. Така нормативна рамка підкреслює дві взаємопов'язані орієнтації: кримінально-правову (протидія злочинності) та безпекову (охорона публічних інтересів і державної безпеки).

У практичному вимірі завдання ОРД конкретизуються через низку напрямів роботи оперативних підрозділів, зокрема: виявлення, запобігання та припинення злочинів; встановлення осіб, які готують або вчиняють кримінальні правопорушення; розшук осіб, які переховуються

від органів досудового розслідування, слідчого судді чи суду, або ухиляються від відбування покарання; встановлення місцезнаходження зниклих безвісти; ідентифікація невпізнаних трупів; забезпечення інтересів кримінального провадження; отримання інформації для захисту громадської та державної безпеки; участь у відшкодуванні збитків, завданих злочином; підтримання режимів, пов'язаних із виконанням покарань; охорона державної та службової таємниці.

Окреме місце посідають завдання, спрямовані на безпеку осіб, залучених до кримінального судочинства, та працівників суду й правоохоронних органів, а також захист осіб, які конфіденційно співпрацюють із відповідними органами, і членів їхніх сімей. Такі напрями підкреслюють, що ОРД не зводиться лише до «викриття злочинця», а виконує ширшу функцію забезпечення умов для законного та ефективного правозастосування.

Суттєвим є й те, що виконання завдань ОРД відбувається в режимі секретності та з дотриманням правил охорони державної таємниці, що зумовлено специфікою методів, джерел інформації та ризиками для людей і державних інтересів. Водночас це не скасовує вимоги діяти виключно в межах компетенції та процедур, установлених законом.

У навчальних цілях доцільно розрізняти умовно стратегічні й тактичні завдання ОРД. Стратегічний рівень пов'язаний із вивченням, аналізом та оцінкою оперативної обстановки на певній території або об'єкті, вибором пріоритетів, концентрацією сил і засобів, визначенням оптимальних заходів для протидії кримінальним загрозам. Тактичний рівень охоплює пошук і фіксацію конкретних фактичних даних, перевірку інформації, підготовку і реалізацію оперативно-тактичних рішень, документування протиправної діяльності, створення передумов для припинення злочину та подальшої процесуальної реалізації результатів.

Таким чином, завдання ОРД формують комплекс цілей – від превенції та нейтралізації злочинних намірів до забезпечення інтересів кримінального судочинства й безпеки держави, а їх виконання забезпечується поєднанням організаційних, інформаційно-аналітичних, пошукових і технічних можливостей уповноважених підрозділів.

Загальні принципи оперативно-розшукової діяльності. Принципи ОРД – це базові керівні положення, які визначають допустимі

межі, логіку та стандарти здійснення оперативної роботи. Їх значення полягає в тому, що вони спрямовують застосування норм права в умовах оперативного ризику, забезпечують законність рішень та убезпечують від зловживань. Уповноважені підрозділи та їх посадові особи зобов'язані неухильно дотримуватися принципів ОРД і несуть юридичну відповідальність за їх порушення. Принципи мають значення і для інших суб'єктів, які за обставинами можуть бути залучені до оперативно-розшукових правовідносин.

На законодавчому рівні загальні принципи закріплено у ст. 4 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». До них належать: верховенство права, законність, дотримання прав і свобод людини.

Принцип верховенства права означає пріоритет права над міркуваннями доцільності, корпоративними інтересами чи ситуативними управлінськими рішеннями. Для ОРД це має особливу вагу, оскільки в ході негласних заходів потенційно виникає ризик втручання в приватне життя та комунікації. Верховенство права вимагає, щоб будь-які заходи здійснювалися на правовій підставі, були легітимними і не виходили за межі повноважень. Також цей принцип передбачає, що закон має бути «правовим» за змістом, тобто таким, що виражає рівну міру свободи і гарантій для всіх, а державний примус набуває правового характеру лише в межах чітко визначених рамок.

Принцип законності в ОРД полягає у точному й безумовному дотриманні Конституції України, кримінального та кримінального процесуального законодавства, Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», інших законів і підзаконних актів, які регламентують охорону правопорядку та безпеки, а також відомчих нормативних актів, що деталізують організацію й тактику проведення заходів. Законність підтримується системою гарантій, передбачених законом: визначенням уповноважених суб'єктів (ст. 5), підстав здійснення ОРД (ст. 6), прав оперативних підрозділів (ст. 8), гарантій законності (ст. 9), процедур здійснення заходів, що тимчасово обмежують права людини, а також інструментами контролю і нагляду (судовий контроль, прокурорський нагляд, відомчий контроль) та можливістю притягнення винних до юридичної відповідальності.

Принцип дотримання прав і свобод людини вимагає від оперативних підрозділів забезпечувати реальність конституційних гарантій і не допускати порушень прав навіть під приводом боротьби

зі злочинністю. Якщо в ході ОРД права були порушені, уповноважені органи зобов'язані невідкладно їх поновити та відшкодувати завдану шкоду в повному обсязі у випадках і порядку, визначених законом (зокрема, згідно з ч. 8 ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»). Особи мають право отримати письмове пояснення щодо обмеження прав і свобод та оскаржити такі дії (ч. 9 ст. 9). Відомості, що стосуються приватного життя, честі та гідності людини і не містять даних про заборонені законом діяння, не підлягають зберіганню і мають бути знищені. Також законодавчо забороняється застосовувати засоби або речовини, які пригнічують волю чи завдають шкоди здоров'ю людей та довкіллю.

Водночас загальні принципи не заперечують можливості тимчасового й виняткового обмеження прав людини, але лише у випадках і порядку, визначених законом, як правило – за рішенням слідчого судді та за наявності мети запобігання, виявлення або припинення тяжких чи особливо тяжких злочинів, а також інших загроз, прямо передбачених законодавством. При застосуванні заходів оперативні підрозділи мають співвідносити їх інтенсивність і характер із ступенем суспільної небезпеки посягання та реальною загрозою інтересам суспільства і держави.

Спеціальні принципи оперативно-розшукової діяльності. Окрім загальних принципів, для ОРД характерні спеціальні принципи, які відображають її специфіку як діяльності, що поєднує відкриті та приховані методи, використовує конфіденційні джерела та спеціальні засоби. До таких принципів, з урахуванням наведеного тексту, належать: конспірація; поєднання гласних і негласних методів, заходів і засобів; добровільність конфіденційного співробітництва; забезпечення безпеки гласних і негласних позаштатних працівників. У практиці також згадуються принципи взаємодії, наступальності, цілеспрямованості та гуманності, які деталізують вимоги до організації оперативної роботи.

Принцип конспірації означає збереження таємниці щодо факту, способів, часу, сил і засобів проведення негласних заходів, а також щодо конфіденційного надання інформації оперативному підрозділу. Конспірація стосується не лише приховування відомостей від об'єктів оперативного інтересу, а й обмеження доступу до інформації всередині органу за правилом службової необхідності. Якщо

до виконання завдань залучаються працівники інших підрозділів, їм не розкриваються дані, що не стосуються їхньої ролі. Особи, залучені до виконання завдань ОРД, зобов'язані зберігати таємницю, яка стала їм відома; її розголошення тягне юридичну відповідальність, за винятком випадків повідомлення про незаконні дії, що порушують права людини (ч. 3 ст. 11 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»). Конспірація також передбачає недопущення доступу до державної таємниці осіб, які не мають відповідного допуску.

Принцип поєднання гласних і негласних методів впливає з визначення ОРД як системи заходів обох типів (ст. 2 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»). Його практичний зміст полягає в тому, що для досягнення результату оперативний підрозділ може комбінувати відкриті форми роботи (організаційні, інформаційні, аналітичні, профілактичні) з прихованими заходами, обираючи оптимальну тактику. Таке поєднання має забезпечувати ефективність із мінімально необхідним втручанням у права людини та без виходу за межі закону.

Принцип добровільності конфіденційного співробітництва означає, що участь осіб у конфіденційній взаємодії з оперативним підрозділом ґрунтується на вільному волевиявленні. Такий підхід слугує запобіжником проти примусу, незаконного тиску або маніпуляцій, а також підвищує надійність отриманої інформації. Добровільність не скасовує вимог законності, конспірації та захисту учасників, але визначає етичний і правовий стандарт залучення конфіденційних джерел.

Принцип забезпечення безпеки гласних і негласних позаштатних працівників спрямований на захист осіб, які сприяють виконанню завдань ОРД, а також їх близьких. Його реалізація передбачає організаційні, режимні та інші заходи, які мінімізують ризики викриття, помсти або тиску, забезпечують збереження даних про таких осіб та обмежують доступ до чутливої інформації.

Принцип взаємодії відображає потребу у погодженій роботі між працівниками одного підрозділу, між різними оперативними підрозділами, а за потреби – з іншими службами, органами державної влади, організаціями та громадянами у межах закону і з розмежуванням компетенції.

Принцип наступальності підкреслює ініціативний, активний характер оперативної роботи та необхідність своєчасного отримання і перевірки оперативно значущих відомостей.

Принцип цілеспрямованості орієнтує застосування заходів на досягнення визначених законом завдань – припинення правопорушень, забезпечення кримінального судочинства та безпеки.

Принцип гуманності конкретизує обов'язок спрямовувати ОРД на захист життя, здоров'я і прав людини, а також дотримуватися заборон щодо застосування небезпечних засобів чи речовин.

У підсумку спеціальні принципи деталізують загальні вимоги верховенства права, законності та поваги до прав людини, пристосовуючи їх до особливостей оперативної роботи: режимності, конспірації, використання конфіденційних джерел, поєднання відкритих і прихованих методів та підвищених ризиків для безпеки учасників.

Тема 5. Правова основа оперативно-розшукової діяльності

Конституційні засади оперативно-розшукової діяльності

Міжнародно-правові акти як правова основа оперативно-розшукової діяльності

Законодавче забезпечення оперативно-розшукової діяльності

Підзаконні нормативно-правові акти у сфері оперативно-розшукової діяльності

Конституційні засади оперативно-розшукової діяльності визначають її місце в системі державної влади та встановлюють межі допустимого втручання держави у сферу прав і свобод людини. ОРД як різновид правоохоронної діяльності може здійснюватися лише за умови, що її організація та конкретні заходи узгоджуються з Конституцією України, насамперед із принципом верховенства права та вимогою діяти на підставі, в межах повноважень і у спосіб, передбачені Конституцією та законами України.

Конституція України гарантує фундаментальні права, які найчастіше можуть бути зачеплені під час здійснення оперативних (особливо негласних) заходів: повагу до гідності, свободу та особисту недоторканність, недоторканність житла, таємницю листування, телефонних розмов та іншої кореспонденції, невтручання в особисте і сімейне життя, а також право на судовий захист та оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади і посадових осіб. Вказані гарантії не означають абсолютної заборони на втручання, однак установлюють

суворі умови: будь-які обмеження мають бути законними, необхідними, пропорційними та, як правило, здійснюватися на підставі судового рішення або в порядку, прямо визначеному законом.

Важливою конституційною передумовою ОРД є розподіл влад і наявність механізмів контролю за діяльністю правоохоронних органів. Для ОРД це проявляється у поєднанні судового контролю (коли йдеться про заходи, що тимчасово обмежують конституційні права), прокурорського нагляду в межах визначеної компетенції та відомчого контролю. Конституційні приписи також обумовляють вимоги до законодавчої визначеності: ключові питання (підстави, суб'єкти, межі, гарантії, відповідальність) мають бути врегульовані саме законом, а не відомчими інструкціями.

Отже, конституційні засади ОРД – це система принципів і гарантій, що забезпечує баланс між потребами безпеки та охороною прав людини: держава може використовувати оперативні інструменти, але лише в правових рамках і під ефективним контролем, з обов'язковим дотриманням правових процедур і мінімізацією втручання.

Міжнародно-правові акти як правова основа оперативно-розшукової діяльності. Міжнародно-правові акти формують стандарти, яких Україна має дотримуватися у сфері прав людини та кримінальної юстиції, у тому числі в частині оперативно-розшукових заходів. Їх значення для ОРД полягає у встановленні універсальних та європейських вимог щодо законності втручання в приватність, гарантій проти свавілля, ефективного контролю та наявності засобів юридичного захисту.

Ключовими міжнародними орієнтирами для ОРД виступають: Загальна декларація прав людини 1948 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (Європейська конвенція з прав людини) та практика Європейського суду з прав людини. Саме ці документи закріплюють вимоги щодо права на повагу до приватного і сімейного життя, житла та кореспонденції, права на свободу та особисту недоторканність, права на справедливий суд і ефективний засіб правового захисту. Для сфери ОРД особливо важливі стандарти щодо допустимості прихованого спостереження, перехоплення комунікацій, збору та зберігання персональних даних: втручання можливе лише «на підставі закону», заради легітимної мети (наприклад,

національна безпека, громадська безпека, запобігання злочинам), і за умови «необхідності в демократичному суспільстві», що практично означає пропорційність та наявність дієвих запобіжників.

Окрему роль відіграють міжнародні договори у сфері боротьби з організованою злочинністю, корупцією та тероризмом, які стимулюють розвиток механізмів оперативного співробітництва та обміну інформацією. Вони впливають на ОРД опосередковано: не підмінюючи національний закон, але визначаючи напрями взаємодії держав і рамок вимоги до ефективності та законності спеціальних заходів.

Таким чином, міжнародно-правова основа ОРД – це сукупність актів, що одночасно: 1) встановлює стандарти прав людини і межі допустимого втручання; 2) вимагає ефективних процедур контролю та захисту; 3) формує підходи до міжнародної взаємодії у протидії транснаціональним загрозам. На національному рівні ці стандарти мають бути імплементовані у законодавство та практику діяльності уповноважених органів.

Законодавче забезпечення ОРД становить базовий рівень її правового регулювання і охоплює норми законів, що визначають: підстави та мету ОРД, коло уповноважених суб'єктів, їхні повноваження, види заходів, гарантії законності, а також порядок використання отриманих результатів.

Системоутворюючим актом є Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», який встановлює поняття ОРД, її завдання, принципи, визначає перелік підрозділів, що мають право здійснювати ОРД, закріплює підстави для її проведення, права та обов'язки суб'єктів, а також правові гарантії, включаючи механізми захисту прав людини. Важливо, що саме закон має визначати рамки для заходів, пов'язаних із тимчасовим обмеженням конституційних прав, та загальні умови отримання судового дозволу у випадках, коли він є необхідним.

Другий блок законодавчих джерел утворюють кодифіковані акти та спеціальні закони суміжного характеру. Кримінальний кодекс України задає матеріально-правову основу, окреслюючи коло діянь, протидія яким обґрунтовує застосування можливостей ОРД. Кримінальний процесуальний кодекс України визначає процесуальні форми, у яких можуть бути використані результати оперативної роботи, а також встановлює правила судового контролю й стандарти допустимості отриманих відомостей у кримінальному провадженні.

Окремі аспекти регулювання ОРД пов'язані також із законами про національну безпеку, про органи та підрозділи, які здійснюють ОРД у межах своєї компетенції, про державну таємницю, про захист персональних даних та іншими актами, що визначають режимність, інформаційні обмеження та відповідальність.

У підсумку законодавче забезпечення ОРД – це сукупність нормативних приписів найвищого рівня, які: 1) легітимують оперативну діяльність; 2) описують її межі та процедури; 3) закріплюють гарантії прав людини; 4) забезпечують контроль і відповідальність за порушення.

Підзаконні нормативно-правові акти у сфері ОРД виконують уточнювальну та організаційно-процедурну функцію: вони деталізують порядок реалізації законів і регламентують практичні питання організації, взаємодії, документування, режиму секретності та застосування окремих методів і засобів. Водночас їх юридична сила є похідною від закону, а отже, вони не можуть розширювати повноваження органів ОРД або встановлювати нові підстави для втручання в права людини поза межами законодавства.

До підзаконного регулювання належать акти Президента України та Кабінету Міністрів України, що стосуються організації сектору безпеки і оборони, порядку міжвідомчої взаємодії, режиму секретності, ведення обліків, інформаційно-аналітичної роботи та матеріально-технічного забезпечення. Значну частину підзаконного масиву складають відомчі нормативні документи (накази, інструкції, положення) уповноважених органів, які визначають внутрішню структуру та компетенцію підрозділів, алгоритми планування й проведення заходів, правила використання оперативно-технічних засобів, вимоги до обігу матеріалів, порядку їх зберігання, передачі та знищення, а також вимоги до конспірації.

Окреме місце займають акти, що регламентують захист інформації та охорону державної таємниці, оскільки ОРД часто пов'язана з отриманням відомостей обмеженого доступу та використанням конфіденційних джерел. Підзаконні правила в цій частині визначають процедури допуску до таємниці, обліку носіїв інформації, режимні вимоги, відповідальність за порушення секретності, а також організаційні заходи безпеки щодо працівників і залучених осіб.

Таким чином, підзаконні акти у сфері ОРД забезпечують практичну реалізацію законів: уніфікують процедури, закріплюють організаційні

стандарти і механізми взаємодії, встановлюють техніко-режимні вимоги. Їх застосування допустиме лише за умови відповідності закону та конституційним гарантіям прав і свобод людини.

Тема 6. Гарантії законності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності

Порядок заведення оперативно-розшукових справ

*Поняття та сутність контролю за оперативно-розшуковою діяльністю
Специфіка обліку осіб, що розроблюються за оперативно-розшуковими справами*

Особливості здійснення перевірки осіб у зв'язку з допуском їх до державної таємниці, а також до роботи з ядерними матеріалами та на ядерних установках

Порядок поновлення порушених прав і відшкодування заподіяних матеріальних та моральних збитків

Порядок заведення оперативно-розшукових справ. Законодавство України виходить із того, що оперативно-розшукова діяльність (ОРД) може створювати ризики втручання у приватне життя, тому встановлює як матеріально-правові, так і процедурні гарантії. До матеріально-правових гарантій належать, зокрема, норми Кримінального кодексу України, які передбачають відповідальність за посягання на недоторканність житла (ст. 162), таємницю листування і комунікацій (ст. 163), незаконне збирання та поширення конфіденційної інформації про особу (ст. 182), незаконний обіг спеціальних технічних засобів отримання інформації (ст. 359) тощо.

Ключова процедурна гарантія ОРД закріплена у ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» і полягає у забороні проводити оперативно-розшукові заходи поза межами належно заведеної оперативно-розшукової справи (ОРС). Загальне правило таке: якщо наявні підстави для здійснення ОРД, заводиться ОРС, і лише в її межах допускається проведення відповідних заходів.

Заведення ОРС оформлюється вмотивованою постановою. Її призначення подвійне: 1) юридично зафіксувати підстави втручання держави у приватну сферу; 2) визначити мету, межі та напрям оперативної роботи, щоб унеможливити довільне застосування заходів.

У постанові, як правило, зазначаються дата і місце складання, посада та прізвище службової особи, яка її винесла, підстава та мета заведення справи.

Про заведення ОРС протягом доби письмово повідомляється прокурор. Така модель забезпечує зовнішній (позавідомчий) нагляд за законністю старту оперативної роботи й запобігає прихованому або «позасправному» проведенню заходів. Також дотримується принцип «одна особа – одна справа»: на особу, що становить оперативний інтерес у визначених законом ситуаціях (наприклад, переховується, зникла безвісти, підозрюється у підготовці злочину), не допускається паралельне ведення кількох ОРС щодо тих самих підстав, щоб не створювати дублювання обліку та непрозорого посилення контролю.

Винятки з правила про обов'язковість ОРС існують, але вони прямо визначені законом і мають обмежувальний характер (див. питання 4).

Поняття та сутність контролю за оперативно-розшуковою діяльністю. Контроль за ОРД – це система правових і організаційних механізмів, спрямованих на перевірку того, чи відповідають рішення і дії оперативних підрозділів Конституції та законам України, а також чи є втручання у права людини необхідним і пропорційним поставленим завданням.

Закон України «Про національну безпеку України» встановлює, що сектор безпеки і оборони підлягає демократичному цивільному контролю, а система такого контролю включає контроль Президента України, Верховної Ради України, РНБО, Кабінету Міністрів та інших органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування, судовий контроль та громадський нагляд.

Ця рамка важлива для ОРД з огляду на те, що оперативні підрозділи належать до складових сектору безпеки, а отже, підпадають під загальні принципи контролю: верховенство права, законність, підзвітність, прозорість (у межах, сумісних із державною таємницею), ефективність та результативність.

У практичному вимірі контроль за ОРД має багаторівневу структуру:

1. *Судовий контроль.* Передусім він стосується заходів, що тимчасово обмежують конституційні права і свободи (коли закон передбачає судовий дозвіл). Окрім дозволів, судовий контроль реалізується

через можливість оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів влади та їх посадових осіб у суді.

2. *Прокурорський нагляд*. Він спрямований на перевірку додержання законів у діяльності оперативних підрозділів, зокрема через інформування прокурора про заведення ОРС і подальшу оцінку законності заходів та їх результатів.

3. *Відомчий контроль*. Це внутрішній контроль керівників органів та підрозділів за законністю, обґрунтованістю і доцільністю оперативних рішень, дотриманням режиму секретності та процедур.

4. *Парламентський контроль і контроль у системі виконавчої влади* (у межах компетенції). Закон «Про національну безпеку України» підкреслює парламентський контроль Верховної Ради та контроль урядових і місцевих органів у межах повноважень.

5. *Громадський контроль у дозволених законом межах*. Участь громадян у цивільному контролі можлива, зокрема, через звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та інші передбачені законом механізми; водночас сфера громадського нагляду може бути обмежена законом про державну таємницю.

Специфіка контролю за ОРД полягає у необхідності поєднати підзвітність із конспірацією: контроль не повинен «розкривати» тактику, джерела або оперативні можливості поза потребою, але зобов'язаний забезпечити правову визначеність і недопущення свавілля.

Специфіка обліку осіб, що розробляються за оперативно-розшуковими справами. Облік осіб у межах ОРД є особливо чутливою сферою, оскільки пов'язаний з обробкою персональних даних і конфіденційної інформації. Саме тому національне право розглядає облік не як «технічну» дію, а як юридично значимий елемент, що має бути обґрунтований підставами ОРС, відповідати меті та підлягати контролю.

Базове правило: включення особи до оперативного обліку допускається лише в межах заведеної ОРС (як загального процесуального «контейнера» для проведення заходів та накопичення матеріалів). Будь-які форми «позасправного» накопичення відомостей про особу суперечать логіці гарантій законності й можуть кваліфікуватися як незаконне втручання у приватне життя.

Обсяг облікової інформації має бути функціонально необхідним: збираються й зберігаються лише ті дані, які потрібні для виконання завдань ОРД (запобігання, виявлення, припинення злочинів, розшук

осіб тощо). Неприпустимими є: накопичення даних «про всяк випадок», без зв'язку з метою ОРС; збирання відомостей про приватне й сімейне життя, честь і гідність, якщо вони не мають значення для завдань ОРД; використання інформації не за цільовим призначенням.

Окремий блок гарантій стосується долі матеріалів, якщо підозри не підтвердилися або зібрані відомості не містять даних про заборонені законом діяння: така інформація не повинна зберігатися безстроково і підлягає знищенню у порядку, визначеному законом та відомчими процедурами. Це запобігає формуванню «довічних дос'є» і потенційній дискримінації особи.

Якщо оперативні підрозділи використовують автоматизовані інформаційні системи, додатково актуалізуються вимоги до достовірності, захисту від несанкціонованого доступу, режиму зберігання та журналювання доступів. Порушення правил обліку може тягнути дисциплінарну, адміністративну або кримінальну відповідальність залежно від характеру діяння.

Особливості здійснення перевірки осіб у зв'язку з допуском їх до державної таємниці, а також до роботи з ядерними матеріалами та на ядерних установках. Перевірка осіб у зв'язку з допуском до державної таємниці або до робіт із ядерними матеріалами та на ядерних установках є превентивним заходом безпекового характеру. Її мета – мінімізувати ризики для національної безпеки й критично важливих об'єктів, але без перетворення такої перевірки на приховану форму «оперативного переслідування».

Нормативна база таких перевірок формується, зокрема, Законом України «Про державну таємницю», профільним законодавством у сфері використання ядерної енергії та радіаційної безпеки, а також Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» (у частині винятків із загального порядку заведення ОРС).

Принципова особливість: у випадках перевірки, пов'язаної з допуском до державної таємниці або до робіт із ядерними матеріалами, оперативно-розшукова справа не заводиться. Це виняток із загального правила, який має запобігти автоматичному «обліку» особи як об'єкта ОРД лише через сам факт проходження допуску.

Водночас для запобігання надмірному втручанню встановлюються обмеження:

- строк перевірки є обмеженим (у навчальних цілях зазвичай підкреслюють двомісячний ліміт як орієнтир законодавчого обмеження);

- збір відомостей зосереджується на факторах, релевантних безпеці допуску;
- результати перевірки не повинні використовуватися для інших цілей, не пов'язаних із процедурою допуску.

Отже, законодавча модель тут будується на балансі: посилена безпекова мета – але мінімально необхідне втручання та відсутність «клейма» ОРС.

Порядок поновлення порушених прав і відшкодування заподіяних матеріальних та моральних збитків. Відновлення порушених прав і компенсація шкоди – це завершальна (компенсаторна) гарантія законності ОРД. Вона впливає з конституційної ідеї відповідальності держави перед людиною та конкретизується у ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Якщо під час ОРД було порушено права і свободи людини або юридичної особи, або якщо причетність особи до правопорушення не підтвердилася, відповідний орган зобов'язаний: невідкладно вжити заходів для поновлення порушених прав; відшкодувати матеріальні збитки та моральну шкоду у повному обсязі в порядку, визначеному законом.

Поновлення прав може включати припинення незаконних обмежень, усунення наслідків неправомірних дій, знищення відомостей, що не підлягають зберіганню, а також надання особі письмового пояснення щодо причин і підстав обмеження прав у тій частині, в якій це допустимо без розкриття державної таємниці чи даних, що можуть зашкодити безпеці та розслідуванню.

Захист прав реалізується через: судове оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів та посадових осіб; звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини як одного з інструментів громадського нагляду та цивільного контролю.

Водночас межі розкриття інформації є об'єктивно обмеженими: відомості, що становлять державну таємницю, або дані, розголошення яких може створити ризики для безпеки чи прав інших осіб, не підлягають оприлюдненню. При цьому правомірним винятком у правовій політиці вважається повідомлення про незаконні дії, що порушують права людини, – такі випадки мають оцінюватися крізь призму законних процедур і гарантій викриття правопорушень.

Тема 7. Державні органи, уповноважені на здійснення ОРД, їх правовий статус

Поняття, ознаки та система суб'єктів оперативно-розшукової діяльності

Правовий статус державних органів, уповноважених на здійснення ОРД Виконавці та учасники оперативно-розшукової діяльності, їх соціальний та правовий захист

Характеристика оперативних підрозділів Національної поліції України

Поняття, ознаки та система суб'єктів оперативно-розшукової діяльності. У правовій, демократичній державі забезпечується вільне здійснення прав і свобод людини. Водночас у сфері протидії злочинності закон допускає тимчасові обмеження окремих прав як вимушений баланс між приватним інтересом і потребою захисту суспільства. Саме тому оперативно-розшукова діяльність (ОРД), яка передбачає використання спеціальних сил, методів і засобів, може здійснюватися лише визначеними законом суб'єктами та в межах чітко встановлених процедурних гарантій.

Суб'єктами ОРД є спеціально уповноважені державні органи (їх оперативні підрозділи), які на підставі закону реалізують повноваження щодо виявлення, запобігання і припинення кримінально каранних діянь, документування протиправної діяльності, розшуку осіб, а також протидії розвідувально-підбивній активності іноземних служб та іншим загрозам державній безпеці. Спільними ознаками таких суб'єктів є: 1) пряме законодавче уповноваження на здійснення ОРД; 2) спеціальна компетенція (функціональна спрямованість); 3) можливість застосування гласних і негласних заходів у визначених законом межах; 4) підконтрольність і піднаглядність; 5) дотримання режиму таємності та конспірації.

Система суб'єктів ОРД є спеціальною і вичерпною. Вона включає лише ті оперативні підрозділи, які прямо перелічені у законі. Проведення ОРД іншими підрозділами навіть тих самих органів, а тим більше приватними структурами чи окремими особами, забороняється. Такий підхід спрямований на мінімізацію ризиків свавільного втручання в приватне життя, а також на забезпечення юридичної визначеності щодо того, хто саме і в яких межах може здійснювати оперативно-розшукові заходи.

У законодавчій моделі до системи суб'єктів ОРД віднесено оперативні підрозділи: Національної поліції України; Служби безпеки України; Державного бюро розслідувань; Національного антикорупційного бюро України; Державної прикордонної служби України; Управління державної охорони України; органів та установ виконання покарань і слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби; розвідувальних органів (зокрема у системі Міністерства оборони та інших визначених законом розвідувальних інституцій); Служби зовнішньої розвідки; Бюро економічної безпеки України. Внутрішня структура оперативних підрозділів, їх спеціалізація та організаційні форми діяльності уточнюються підзаконними й відомчими актами, але саме закон визначає межу кола уповноважених суб'єктів.

Правовий статус державних органів, уповноважених на здійснення ОРД. Правовий статус органів, які здійснюють ОРД, охоплює їх місце в системі органів державної влади, завдання, компетенцію, повноваження та юридичні обов'язки, а також підстави відповідальності. Загальним для всіх уповноважених органів є те, що вони діють на принципах законності, поваги до прав людини, поєднання гласних і негласних методів, конспірації та підконтрольності.

Уповноважені органи, здійснюючи ОРД, мають реалізовувати функції у трьох взаємопов'язаних вимірах: 1) превентивному (запобігання кримінальним правопорушенням, усунення причин і умов); 2) викривальному / документувальному (виявлення, фіксація та документування протиправної діяльності, встановлення осіб і зв'язків); 3) забезпечувальному (оперативне супроводження кримінального провадження, виконання доручень слідчого / прокурора та рішень слідчого судді у межах компетенції).

Окремі органи мають спеціальну спрямованість, що визначає особливості їх правового статусу:

- Національна поліція України здійснює ОРД як складову протидії загальнокримінальній, організованій, наркозлочинності, кіберзлочинам та іншим загрозам публічній безпеці і порядку;
- Служба безпеки України є правоохоронним органом спеціального призначення, орієнтованим на забезпечення державної безпеки, контррозвідувальний захист, протидію тероризму та іншим загрозам, які зачіпають суверенітет і конституційний лад;

– Служба зовнішньої розвідки України та розвідувальні органи у секторі оборони здійснюють розвідувальну діяльність у визначених сферах, добувають і опрацьовують інформацію в інтересах національної безпеки, а також можуть реалізовувати спеціальні заходи відповідно до закону;

– Державна прикордонна служба України здійснює ОРД для охорони державного кордону, протидії транскордонній злочинності, незаконній міграції та іншим правопорушенням у прикордонній сфері;

– Управління державної охорони України здійснює оперативне забезпечення виключно з метою безпеки осіб і об'єктів державної охорони;

– Органи та установи виконання покарань і слідчі ізолятори мають оперативні підрозділи, що спрямовані на запобігання злочинам і правопорушенням у місцях несвободи, виявлення каналів надходження заборонених предметів, попередження втеч та інших загроз режиму;

– Державне бюро розслідувань реалізує ОРД у межах своєї компетенції щодо тяжких злочинів, у тому числі вчинених посадовими особами та працівниками правоохоронних органів, залежно від підслідності;

– Національне антикорупційне бюро України здійснює ОРД і досудове розслідування у сфері топ-корупції в межах підслідності; у його структурі діють підрозділи детективів, оперативно-технічні та внутрішнього контролю;

– Бюро економічної безпеки України поєднує правоохоронні та аналітичні компоненти: запобігає, виявляє й припиняє кримінальні правопорушення, що посягають на функціонування економіки, та формує аналітичні продукти для управління ризиками у фінансово-економічній сфері.

Невід'ємною рисою правового статусу всіх суб'єктів ОРД є обов'язок діяти в межах закону, додержуватися режиму охорони інформації (включно з державною таємницею), забезпечувати збереження матеріалів і персональних даних, а також нести встановлену законом відповідальність за перевищення повноважень або незаконне втручання у права людини.

Виконавці та учасники оперативно-розшукової діяльності, їх соціальний та правовий захист. Для розуміння організації ОРД важливо розрізняти суб'єктів ОРД як уповноважені органи

і оперативні підрозділи та осіб, які безпосередньо реалізують оперативні функції або залучаються до їх виконання.

Виконавцями ОРД є службові особи оперативних підрозділів, які за посадою і службовими повноваженнями здійснюють оперативно-розшукові та пошукові заходи, використовують оперативні можливості підрозділу, ведуть оперативні справи, організовують взаємодію з іншими підрозділами, виконують доручення слідчого / прокурора у межах компетенції та забезпечують документування результатів. Вони діють у системі службової дисципліни, під контролем керівництва та в умовах правових обмежень, зумовлених захистом прав людини і режимом секретності.

Учасниками ОРД можуть бути інші працівники органів, спеціалісти, а також особи, які надають допомогу або сприяють ОРД у дозволених законом формах (з урахуванням вимог конфіденційності та безпеки). Залучення таких осіб має відбуватися законно, добровільно у встановлених випадках, із забезпеченням недопущення провокацій, примусу або неправомірного впливу.

Соціальний і правовий захист виконавців та учасників ОРД впливає зі специфіки їх діяльності: підвищений рівень ризику, ймовірність погроз, помсти, тиску, а також потреба дотримання конспірації. Тому законодавство і відомчі процедури зазвичай передбачають:

- гарантії особистої безпеки працівників та їх близьких у разі загроз у зв'язку зі службою;
- охорону службової інформації та відомостей про методи, сили і засоби ОРД;
- правовий захист від неправомірного втручання у виконання службових повноважень;
- можливість застосування заходів безпеки щодо осіб, які сприяють ОРД або беруть участь у кримінальному судочинстві, коли існує реальна загроза їх життю, здоров'ю чи майну;
- соціальні гарантії, пов'язані з проходженням служби (грошове забезпечення, медичне забезпечення, страхові та пенсійні механізми, інші передбачені законом пільги залежно від категорії служби).

Водночас слід підкреслити, що будь-які гарантії захисту не звільняють виконавців ОРД від обов'язку діяти правомірно. Перевищення повноважень, незаконне втручання у приватне життя, розголошення

охоронюваних законом таємниць або використання спеціальних засобів не за призначенням тягнуть юридичну відповідальність, а результати, здобуті з істотними порушеннями, можуть бути визнані неприйнятними для кримінального судочинства.

Характеристика оперативних підрозділів Національної поліції України. Підрозділи кримінальної поліції становлять одну з ключових ланок у системі суб'єктів ОРД, оскільки забезпечують протидію широкому спектру кримінальних загроз. До основних оперативних підрозділів НПУ, які здійснюють ОРД, належать: підрозділи карного розшуку; підрозділи стратегічних розслідувань; підрозділи міграційної поліції; підрозділи протидії наркозлочинності; підрозділи внутрішньої безпеки; підрозділи кіберполіції; оперативна служба; підрозділи оперативно-технічних заходів.

Підрозділи карного розшуку орієнтовані на протидію загальнокримінальній злочинності: виявлення і розкриття злочинів, розшук осіб, документування діяльності організованих груп і злочинних організацій, реагування на резонансні та серійні посягання, а також протидію злочинності на транспорті. Їх діяльність організовується із поєднанням єдиноначальності, планування, персональної відповідальності працівників і застосуванням гласних/негласних інструментів у законних межах. Практично застосовуються як лінійний підхід (спеціалізація за видами злочинів), так і оперативно-територіальний підхід (оперативне обслуговування визначених територій).

Підрозділи стратегічних розслідувань спеціалізуються на протидії організованій злочинності та кримінальним впливам, які мають системний характер і здатні впливати на безпеку регіонів та держави. Їх функції охоплюють здобуття оперативної інформації, документування злочинної діяльності, координацію роботи на міжрегіональному рівні та взаємодію з іншими органами в межах компетенції.

Підрозділи міграційної поліції зосереджуються на протидії торгівлі людьми, нелегальній міграції, злочинам у сфері суспільної моралі, а також пов'язаним із цим кримінальним правопорушенням. Їх роль не обмежується реагуванням на вчинені злочини: вони також здійснюють моніторинг, аналіз тенденцій, організаційно-методичний супровід територіальних підрозділів, взаємодію з іншими органами влади та міжнародними партнерами.

Підрозділи протидії наркозлочинності здійснюють оперативне перекриття каналів постачання наркотичних засобів, викриття організованих груп збувачів, виявлення нарколабораторій, документування тяжких та особливо тяжких злочинів у цій сфері, а також участь у міжвідомчих і міжнародних операціях. Паралельно вони можуть виконувати профілактичні й інформаційні функції, спрямовані на зменшення наркотичних ризиків.

Кіберполіція забезпечує протидію кримінальним правопорушенням, пов'язаним із використанням комп'ютерних систем, мереж і електрозв'язку. Її робота включає збір і аналіз інформації щодо кіберзагроз, підтримку розслідувань (у межах доручень та компетенції), формування інформаційних масивів для службових потреб і взаємодію з міжнародними мережами реагування на кіберінциденти.

Підрозділи внутрішньої безпеки виконують завдання щодо виявлення, запобігання та припинення корупційних і кримінальних проявів серед працівників поліції, проведення перевірок у межах компетенції, документування протиправних дій, а також забезпечення захисту посадових осіб поліції від перешкоджання виконанню службових обов'язків.

Оперативна служба та оперативно-технічні підрозділи забезпечують застосування спеціальних можливостей і технічних засобів у межах закону, підтримують проведення оперативних заходів і виконання завдань оперативних підрозділів, зокрема у частині фіксації та отримання інформації, яка потребує спеціальних інструментів та режиму секретності.

Загалом оперативні підрозділи НПУ зобов'язані діяти у межах правової основи ОРД: здійснювати необхідні заходи для запобігання, виявлення і припинення злочинів; виконувати процесуальні доручення і судові рішення у межах компетенції; взаємодіяти з іншими правоохоронними органами та, за наявності правових підстав, з іноземними партнерами; інформувати уповноважені органи про загрози безпеці; а також забезпечувати захист осіб, які сприяють ОРД чи беруть участь у кримінальному судочинстві, коли виникає реальна загроза їхній безпеці.

Тема 8. Компетенція оперативних підрозділів та система оперативно-розшукових заходів

Права підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність
Обов'язки підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність
Система оперативно-розшукових заходів
Оперативно-розшукові заходи, що обмежують конституційні права громадян

Права підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. З огляду на підвищену суспільну небезпеку злочинності та специфіку завдань ОРД, оперативні підрозділи отримують спеціальні повноваження, які дають змогу збирати відомості, попереджати та припиняти кримінально карані діяння, а також забезпечувати потреби кримінального провадження. Реалізація цих прав допускається лише за наявності підстав, визначених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», та з дотриманням умов, передбачених КПК України (особливо тоді, коли йдеться про негласні форми отримання інформації).

До ключових прав оперативних підрозділів належать:

1. Опитування осіб за їх згодою та використання добровільної допомоги. Опитування розглядається як спосіб одержання відомостей шляхом безпосереднього спілкування з особою, яка може знати інформацію, важливу для виконання завдань ОРД.

2. Здійснення заходів контролю за вчиненням злочину в установленому законом порядку, зокрема контрольованої поставки, контрольованої закупки та оперативної закупки. Такі дії спрямовані на виявлення й документування протиправної діяльності, а порядок їх проведення у кримінальному провадженні пов'язується з регулюванням КПК України (зокрема щодо контролю за вчиненням злочину). Рішення щодо проведення відповідних контрольних заходів приймається прокурором, а під час реалізації обов'язковим є недопущення провокації злочину. Для відмежування допустимих оперативних дій від провокації враховується практика ЄСПЛ.

3. Ініціювання у встановленому порядку перевірок фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання та участь у їх проведенні, якщо це потрібно для виконання завдань ОРД.

4. Ознайомлення з документами й даними, що характеризують діяльність підприємств/установ/організацій, виготовлення копій

за рахунок коштів підрозділу; за наявності процесуальних підстав та дозволу слідчого судді – витребування документів і даних у порядку КПК України. Важливе обмеження: вилучення оригіналів первинних фінансово-господарських документів не допускається, окрім випадків, прямо передбачених КПК України.

5. Проведення операцій із затримання (захоплення) осіб, припинення злочинів, а також протидії діяльності, що становить загрозу державній безпеці (у межах компетенції та правових підстав).

6. Відвідування житла та інших приміщень за згодою власника / володільця (мешканців) для з'ясування обставин підготовки злочину або збирання відомостей про протиправну діяльність. Окремо слід враховувати конституційну гарантію недоторканності житла (ст. 30 Конституції України): проникнення без згоди можливе лише у випадках і порядку, передбачених законом (зокрема за судовим рішенням, у невідкладних випадках – за спеціальними конституційними та законодавчими підставами).

У практико-правовому сенсі поняття «житло» охоплює не лише квартиру чи будинок, а й інші приміщення, пристосовані для проживання; у світлі підходів ЄСПЛ за ст. 8 Конвенції «житло» може поширюватися також на певні офісні приміщення. «Інше володіння особи» охоплює об'єкти, які дозволяють проникнути та зберігати / приховувати речі (земельна ділянка, гараж, господарські споруди, індивідуальний банківський сейф, транспортний засіб тощо). Відвідування чи проникнення можливе: за згодою; при виконанні процесуальних доручень щодо дій, що передбачають проникнення; у невідкладних випадках для порятунку життя або майна або безпосереднього переслідування підозрюваного; під час проведення встановлених законом негласних заходів (за належною санкцією); при контролі виконання судових обмежень (домашній арешт, адміністративний нагляд) у визначених законом межах.

7. Негласне виявлення та фіксація слідів тяжкого/особливо тяжкого злочину, документів або предметів, а також отримання розвідувальної інформації, у тому числі шляхом проникнення й обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння – за правилами КПК України та за судовим дозволом у передбачених випадках.

8. Виконання спеціального завдання з викриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272

КПК України): введення уповноваженої особи «під легендою» для отримання відомостей про структуру, методи та учасників злочинної діяльності. Таке завдання здійснюється на підставі процесуального рішення (постанови) і за умов збереження таємниці даних про особу виконавця.

9. Здійснення низки негласних заходів/дій за правилами глави 21 КПК України (аудіо-, відеоконтроль особи; зняття інформації з телекомунікаційних мереж та електронних систем; арешт, огляд і виїмка кореспонденції; спостереження; аудіо-, відеоконтроль місця; встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу тощо) – переважно на підставі ухвали слідчого судді за клопотанням керівника підрозділу, погодженим прокурором.

10. Використання гласних і негласних штатних/позаштатних працівників та конфіденційного співробітництва у встановленому порядку. При цьому діють обмеження: забороняється встановлювати негласне співробітництво з окремими категоріями осіб та/або залучати професіоналів, діяльність яких пов'язана з охоронюваною законом професійною таємницею, якщо це веде до розкриття конфіденційної інформації професійного характеру (наприклад, адвокатської, нотаріальної, медичної, таємниці сповіді, журналістських джерел).

11. Отримання інформації від фізичних і юридичних осіб (безоплатно або за винагороду) про злочини чи загрози безпеці; використання за згодою приміщень, транспорту та іншого майна установ / організацій або майна громадян; застосування імітаційних / помічених засобів; створення та використання автоматизованих інформаційних систем.

12. Застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і вогнепальної зброї на підставах і в порядку, визначених спеціальними законами. Ключовими є принципи необхідності, пропорційності та мінімізації шкоди; за загальним правилом має бути попередження про застосування сили, а також обов'язок доповісти керівнику та забезпечити повідомлення прокурора про застосування таких заходів і наслідки у вигляді ушкоджень / смерті.

13. Звернення із запитом до іноземних правоохоронних органів та міжнародних організацій у межах компетенції і на підставі міжнародних договорів та правил відповідних організацій.

Обов'язки підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Обов'язки оперативних підрозділів формують «зворотний бік» їх спеціальних прав і покликані гарантувати законність, результативність та підконтрольність ОРД. Вони прямо визначені, зокрема, ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», а також узгоджуються з процесуальними вимогами КПК України.

До основних обов'язків належать:

1. У межах компетенції вживати необхідних оперативно-розшукових і пошукових заходів для попередження, своєчасного виявлення та припинення злочинів, а також для встановлення причин і умов, що сприяють їх вчиненню, та здійснення профілактики правопорушень.

2. Виконувати письмові доручення слідчого, вказівки прокурора, ухвали слідчого судді/суду, а також належним чином оформлені запити уповноважених державних органів, установ та організацій про проведення оперативно-розшукових заходів (у межах повноважень).

3. У межах компетенції виконувати запити правоохоронних органів інших держав та міжнародних правоохоронних організацій відповідно до законодавства України, міжнародних договорів України та правил таких організацій.

4. Інформувати компетентні державні органи про відомі факти й дані, які свідчать про загрозу безпеці суспільства і держави, а також про порушення законодавства, пов'язані зі службовою діяльністю посадових осіб.

5. Забезпечувати взаємодію з іншими підрозділами та правоохоронними органами (включно з іноземними партнерами за наявності правових підстав) для швидкого й повного попередження, виявлення та припинення злочинів.

6. Із залученням інших підрозділів забезпечувати безпеку працівників суду і правоохоронних органів, осіб, які сприяють ОРД або беруть участь у кримінальному судочинстві, а також членів їхніх сімей та близьких родичів – за наявності загроз і у визначених законом формах.

7. Брати участь у заходах фізичного захисту ядерних установок, матеріалів, радіоактивних відходів та інших джерел іонізуючого випромінювання, а також у проведенні спеціальної перевірки щодо допуску до особливих робіт – у межах визначеної компетенції.

Окремий процесуально важливий обов'язок стосується реагування на виявлення ознак злочину. Якщо під час ОРД здобуто матеріали, які містять фактичні дані про кримінально карані діяння, підрозділ зобов'язаний невідкладно спрямувати ці матеріали до відповідного органу досудового розслідування для початку розслідування у порядку КПК України. Якщо ж ознаки злочину встановлені під час триваючого заходу і його негайне припинення може зашкодити результатам провадження, підрозділ повідомляє орган досудового розслідування та прокурора, завершує захід у допустимих межах і після цього передає зібрані матеріали.

Виконання доручень у кримінальному провадженні має свої межі: оперативні підрозділи здійснюють слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії лише за письмовим дорученням слідчого або прокурора (для НАБУ – також за дорученням детектива чи прокурора САП у передбачених випадках). За загальним правилом працівники оперативних підрозділів не вправі проводити процесуальні дії з власної ініціативи або самостійно звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора (винятки визначаються законом для окремих підрозділів).

Система оперативно-розшукових заходів є сукупністю передбачених законом форм і способів здобуття інформації та впливу на криміногенні процеси з метою запобігання, виявлення та припинення злочинів. Для практичного розуміння доцільно класифікувати такі заходи за критерієм юридичного режиму санкціонування та ступенем втручання у права людини.

1. Заходи, що здійснюються на підставі внутрішнього (відомчого) рішення у межах закону (без судового дозволу), за умови дотримання визначених підстав і порядку. До цієї групи зазвичай відносять гласні способи збору інформації (зокрема опитування за згодою), організаційно-пошукові дії, використання добровільної допомоги, отримання інформації від осіб, використання майна за згодою, створення та використання інформаційних систем тощо. Важливо, що навіть «несудові» заходи не можуть перетворюватися на приховане втручання у приватність поза межами закону.

2. Заходи, що проводяться за спеціальним рішенням прокурора. До них належать, зокрема, контрольована поставка, контрольована закупку та оперативна закупку. Їх сенс полягає у контрольованому «відтворенні» ситуації для документування злочинної діяльності без провокації.

3. Заходи, що потребують ухвали слідчого судді (судове санкціонування) або здійснюються за правилами глави 21 КПК України, коли вони проводяться в інтересах кримінального провадження. Такі заходи мають підвищений рівень втручання у права людини, тому застосовуються за умов: визначеної мети, обґрунтованості, неможливості отримати відомості іншим способом, а також у межах строків і процедур, встановлених судом.

Рішення про проведення конкретних заходів, порядок фіксації та використання результатів, строки, вимоги до документування і контролю визначаються законом та підзаконними актами, а для негласних заходів у межах кримінального провадження – насамперед нормами КПК України.

Оперативно-розшукові заходи, що обмежують конституційні права громадян. Оперативно-розшукові заходи, які торкаються конституційних прав (недоторканність житла, таємниця листування і зв'язку, приватність, свобода пересування тощо), допускаються лише за суворих умов законності та процесуальної форми. Як правило, їх проведення можливе на підставі ухвали слідчого судді, за клопотанням керівника оперативного підрозділу (або його заступника), погодженим із прокурором. Застосування таких заходів має бути винятковим: коли йдеться про запобігання тяжкому чи особливо тяжкому злочину, припинення терористичних посягань або протидію діяльності іноземних спецслужб, і коли інформацію неможливо отримати іншим шляхом.

До заходів, які обмежують конституційні права належать:

1. Негласне обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи. Йдеться про приховане проникнення / обстеження без відома власника чи володільця з метою виявлення і фіксації слідів злочину, документів, речей, встановлення технічних засобів контролю або досягнення інших законних цілей у межах визначених підстав.

2. Аудіо-, відеоконтроль особи. Це негласна фіксація (технічними засобами) розмов, звуків, рухів, дій особи, пов'язаних з її діяльністю чи місцем перебування.

3. Аудіо-, відеоконтроль місця. Застосування технічних засобів для фіксації відомостей про події / розмови / поведінку осіб у певному місці без повідомлення присутніх осіб, коли це дозволено законом і санкціоновано у встановленому порядку.

4. Спостереження за особою, річчю або місцем. Це може бути візуальне стеження або використання спеціальних технічних засобів для фіксації пересувань, контактів, поведінки та інших значущих обставин.

5. Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж. Передбачає негласний контроль і фіксацію інформації, що передається каналами зв'язку (у т.ч. контроль телефонних розмов) за процедурою КПК України.

6. Зняття інформації з електронних інформаційних систем без відома власника, володільця, утримувача. Йдеться про отримання даних, що містяться в комп'ютерах, автоматизованих системах, мережах, із застосуванням технічних засобів у межах дозволеного законом порядку.

7. Накладення арешту на кореспонденцію, її огляд та виїмка. Арешт означає заборону вручення адресату без вказівки уповноваженої особи; огляд і виїмка – негласні дії з відкриття, огляду, копіювання / вилучення, маркування, оснащення технічними засобами контролю або заміни небезпечних / заборонених предметів на безпечні аналоги у визначеному законом порядку.

8. Встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу. Це локалізація місцезнаходження пристрою (зокрема мобільного терміналу) технічними засобами без розкриття змісту повідомлень, якщо внаслідок цього можна встановити обставини, значущі для ОРД або кримінального провадження.

Окремо в практиці розрізняють заходи відомчого санкціонування. До відомчо санкціонованих віднесено, зокрема: виконання спеціального завдання щодо організованих груп / організацій, а також отримання даних із електронних систем у ситуаціях, коли доступ не пов'язаний із подоланням логічного захисту або коли доступ до відповідної частини системи не обмежується власником. Водночас у кожному випадку вирішальним є відповідність конкретної дії закону та правильна процесуальна форма її оформлення.

Загальна вимога для всієї групи «правообмежувальних» заходів полягає у їх необхідності, пропорційності та належному контролі: вони не можуть застосовуватися «про всяк випадок», не повинні виходити за межі мети і строків, а результати мають бути отримані та зафіксовані так, щоб уникнути порушення прав людини і ризиків визнання матеріалів неприйнятними для кримінального судочинства.

Тема 9. Підстави та строки проведення оперативно-розшукової діяльності

Підстави для проведення оперативно-розшукової діяльності

Формальні підстави для проведення оперативно-розшукової діяльності

Види оперативно-розшукових справ та строки їх ведення

Порядок припинення обчислення та продовження строків ведення оперативно-розшукових справ

Підстави для закриття оперативно-розшукових справ

Підстави для проведення оперативно-розшукової діяльності.

Оперативно-розшукова діяльність має винятковий характер і допускається лише для досягнення визначених законом завдань: виявлення та фіксації фактичних даних про злочинну діяльність, розвідувально-підбивні посягання проти України, розшук осіб, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави. Її застосування є допустимим за умови, що відповідних результатів неможливо досягти іншими законними способами.

Підстави для проведення ОРД становлять вичерпний перелік, визначений законом. За змістом їх доцільно поділяти на дві групи: 1) підстави, безпосередньо спрямовані на протидію злочинності та іншим небезпечним посяганням; 2) підстави дозвільного характеру, пов'язані з проведенням спеціальних перевірок і допусків.

До підстав, орієнтованих на протидію злочинності та безпечним загрозам, належать: наявність достатньої інформації, отриманої в законному порядку, яка потребує перевірки оперативно-розшуковими засобами; дані про злочини, що готуються, та осіб, які їх готують; дані про осіб, які переховуються від органів розслідування чи суду або ухиляються від покарання; відомості про безвісно відсутніх; інформація про розвідувально-підбивну діяльність іноземних спецслужб та інших суб'єктів проти України; реальна загроза життю, здоров'ю, житлу чи майну працівників суду і правоохоронних органів, а також учасників кримінального судочинства і пов'язаних із ними осіб; узагальнені матеріали уповноваженого органу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів або фінансуванню тероризму, отримані у встановленому порядку.

Під «достатньою інформацією» слід розуміти сукупність відомостей, яка дає обґрунтовані підстави припускати наявність злочинної

діяльності або загрози, але потребує додаткової перевірки саме оперативними засобами. Такі відомості можуть надходити із заяв і повідомлень громадян, матеріалів органів влади, інформації із засобів масової інформації, рапортів працівників, результатів попередніх заходів, а також від осіб, які надають конфіденційну допомогу.

Окремий блок підстав пов'язаний із розшуком: державний розшук здійснюється в межах України комплексом оперативно-розшукових і процесуальних дій; міжнародний розшук реалізується за участю національних підрозділів у взаємодії з Інтерполом відповідно до міжнародних правил та законодавства України. У кримінальному провадженні розшук підозрюваного оформлюється постановою слідчого або прокурора (або зазначається у постанові про зупинення розслідування) з внесенням відомостей до ЄРДР.

За відсутності визначених законом підстав прийняття рішення про проведення ОРД або окремих оперативно-розшукових заходів не допускається.

Формальні підстави для проведення оперативно-розшукової діяльності. Формальні підстави слід розуміти як належно оформлені звернення, доручення, рішення чи офіційні матеріали, на підставі яких уповноважений підрозділ отримує правомірну підставу розпочати або продовжити ОРД у конкретній ситуації. Вони підтверджують наявність законного «процедурного старту» та забезпечують підконтрольність і перевірюваність діяльності.

До формальних підстав зазвичай належать:

- заяви та повідомлення громадян, посадових осіб, організацій, а також повідомлення у медіа, якщо вони містять відомості, що потребують перевірки;
- рапорти працівників уповноважених підрозділів, матеріали інших правоохоронних органів;
- письмові доручення та постанови слідчого, вказівки прокурора, ухвали слідчого судді або суду про проведення відповідних заходів у межах повноважень;
- запити й повідомлення правоохоронних органів інших держав та міжнародних правоохоронних організацій, що відповідають міжнародним зобов'язанням України;
- запити повноважних державних органів, установ та організацій (у передбачених законом випадках), зокрема щодо перевірки осіб

у зв'язку з допуском до державної таємниці або до робіт із ядерними матеріалами чи на ядерних установках;

- узагальнені матеріали органу фінансового моніторингу, отримані в установленому порядку, які вимагають перевірки.

У межах дозвільних (перевірочних) підстав важливо враховувати, що допуск до державної таємниці є спеціальною процедурою оформлення права на доступ до секретної інформації, а перевірки у зв'язку з таким допуском проводяться уповноваженими органами. Так само, окремо регламентується порядок перевірок для допуску до особливих робіт, пов'язаних із ядерними установками і матеріалами.

Формальна підстава сама по собі не замінює змістовної: вона має спиратися на інформацію, що дійсно потребує перевірки оперативно-розшуковими засобами, і не може використовуватися для «формального» запуску ОРД без законної необхідності.

Види оперативно-розшукових справ та строки їх ведення. Оперативно-розшукові справи ведуться у випадках, коли для виконання завдань ОРД потрібна триваліша, системна перевірка відомостей і фіксація фактичних даних. Закон встановлює як види таких справ (за їх предметом), так і строки ведення, прив'язуючи їх до конкретних категорій.

Ведення оперативно-розшукових справ здійснюється:

- щодо невідстановлених осіб, які готують вчинення злочину, а також щодо осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді чи суду або ухиляються від відбування покарання, – до встановлення або розшуку, але не довше строків давності притягнення до кримінальної відповідальності або строків давності виконання обвинувального вироку;

- щодо осіб, зниклих безвісти за особливих обставин (у тому числі у зв'язку зі збройним конфліктом, воєнними діями, внутрішніми заворушеннями, надзвичайними ситуаціями природного / техногенного характеру або іншими подіями, що можуть спричинити масову загибель людей), – до встановлення місця перебування, місця поховання або місцезнаходження останків;

- щодо осіб, стосовно яких є дані про участь у підготовці до вчинення злочину, – до встановлення та документування фактичних даних про протиправні діяння, але не більше шести місяців; якщо у ході ведення справи отримано дані про підготовку тяжкого або особливо тяжкого злочину, строк може бути продовжений у встановленому законом порядку;

- щодо здійснення розвідувальних заходів в інтересах безпеки суспільства і держави – до завершення таких заходів або до моменту, коли можливості їх здійснення вичерпано;

- щодо осіб, стосовно яких є дані про участь або причетність до терористичної діяльності чи сприяння створенню / діяльності терористичної групи або організації, – до п'яти років.

Закон також передбачає механізми продовження строків: первинне продовження (за наявності передбачених даних) може здійснюватися до 12 місяців уповноваженими керівниками відповідних органів за погодженням із прокурором; подальше продовження, але не більше ніж до 18 місяців, здійснюється керівниками центрального рівня визначених органів також за погодженням з Генеральним прокурором або його заступником; у спеціальних випадках щодо іноземців та осіб без громадянства, підозрюваних у розвідувально-підривній діяльності або підготовці / вчиненні теракту, допускається продовження понад 18 місяців у порядку, визначеному законом, за погодженням із Генеральним прокурором.

Початок обчислення строку ведення справи пов'язується з днем затвердження постанови про її заведення керівником органу (або його заступником), а завершення – з днем затвердження постанови про її закриття.

Порядок припинення обчислення та продовження строків ведення оперативно-розшукових справ. Обчислення строку ведення оперативно-розшукової справи є безперервним від моменту затвердження постанови про заведення до моменту затвердження постанови про закриття, однак закон допускає тимчасове припинення перебігу строку, якщо об'єктивно відсутня можливість здійснювати заходи щодо особи.

Припинення обчислення строку можливе, зокрема, у випадках:

- тимчасового вибуття особи, щодо якої заведено справу, за межі України;

- тяжкого захворювання особи, коли фактично неможливо проводити щодо неї оперативно-розшукові заходи.

Рішення про припинення обчислення строку оформлюється мотивованою постановою, яку затверджує начальник відповідного органу або його заступник. Поновлення обчислення строку після усунення обставин також оформлюється мотивованою постановою і затверджується в тому самому порядку.

Продовження строку ведення справи допускається лише за наявності встановлених законом умов та у визначеному суб'єктному складі. Загальна логіка така: чим довше пропонується продовжити строк, тим вищий рівень посадової особи уповноважений ухвалювати рішення і тим жорсткішими є вимоги до погодження з прокурором. Продовження має бути обґрунтованим: у постанові зазначаються фактичні підстави, результати проведених заходів, причини неможливості завершити роботу в попередній строк та необхідність подальших заходів.

Важливо, що продовження строків не може використовуватися як «автоматичне» рішення: воно має залишатися винятком, який виправданий реальними потребами виконання завдань ОРД і підтверджений матеріалами справи.

Підстави для закриття оперативно-розшукових справ. Закриття оперативно-розшукової справи означає припинення здійснення ОРД у межах конкретної справи у зв'язку з настанням обставин, які виключають подальшу необхідність або можливість її ведення, або вказують на відсутність правових підстав для продовження.

Оперативно-розшукова справа підлягає закриттю у разі:

1) розшуку особи, яка переховувалася від органів досудового розслідування, слідчого судді чи суду, ухилялася від відбування покарання, а також у разі встановлення місцезнаходження безвісно відсутньої особи;

2) набрання законної сили вирокom або ухвалою суду у відповідній справі, що змінює правову ситуацію та усуває необхідність подальшого оперативного супроводу в межах цієї ОРС;

3) закриття кримінального провадження слідчим, прокурором або судом, коли відпадає процесуальна потреба у подальших заходах у межах ОРС;

4) завершення розвідувальних або контррозвідувальних заходів чи вичерпання можливостей для їх здійснення (коли ОРС пов'язана з відповідним безпековим напрямом);

5) спростування у встановленому порядку матеріалів, які були підставою для ведення справи щодо злочинної діяльності особи;

6) виїзду особи на постійне місце проживання за межі України, якщо відсутня реальна можливість здійснювати щодо неї оперативно-розшукові заходи;

7) невстановлення у передбачений законом строк даних, що свідчать про наявність ознак злочину в діях особи;

8) виявлення прокурором факту незаконного заведення справи (під час здійснення нагляду), якщо по ній проводилися оперативно-розшукові заходи;

9) смерті особи, щодо якої заведено оперативно-розшукову справу.

Про закриття справи складається мотивована постанова, яка затверджується посадовою особою, уповноваженою затверджувати постанову про заведення відповідної категорії ОРС. Про прийняте рішення у визначений законом строк письмово інформується прокурор, який перевіряє дотримання законності під час ОРД у цій справі. До завершення прокурорської перевірки знищення матеріалів справи не допускається. Якщо у справі застосовувалися заходи на підставі судового рішення, повідомлення про її закриття надсилається також до відповідного суду у встановлений строк.

Тема 10. Класифікація засобів орд. основи технічного забезпечення оперативно-розшукової діяльності

Класифікація засобів оперативно-розшукової діяльності

Поняття та види оперативної техніки. Класифікація засобів виявлення

Диференціація засобів контролю

Класифікація засобів фіксації

Види засобів дослідження

Класифікація засобів оперативно-розшукової діяльності. Для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності уповноважені підрозділи використовують різноманітний інструментарій, який можна розглядати як поєднання матеріальних знарядь і науково обґрунтованих прийомів їх правомірного застосування. У цьому сенсі засоби ОРД охоплюють не лише технічні пристрої, а й організаційні та інформаційні ресурси, що забезпечують пошук, перевірку, отримання та закріплення оперативно значущих відомостей.

За функціональним призначенням засоби ОРД доцільно поділяти на такі групи: інформаційні (оперативні обліки та інші спеціалізовані банки даних), технічні (оперативна техніка у широкому розумінні), біологічні (спеціально навчені тварини), програмно-аналітичні

(розвідувальні та пошукові комп'ютерні програми, інструменти обробки масивів даних), організаційно-матеріальні (використання приміщень, транспорту та іншого майна за встановленими правилами), а також засоби маскування й імітації (легендовані документи, предмети прикриття, помічені або імітаційні об'єкти).

Оперативні обліки являють собою спеціалізовані масиви відомостей про осіб, предмети, події та справи, доступ до яких, як правило, обмежений колом працівників оперативних підрозділів. Вони можуть існувати у вигляді централізованих міжвідомчих і відомчих інформаційних систем, регіональних і місцевих баз даних, картотек, журналів, а також архівів оперативно-розшукових справ та довідкових матеріалів. Поряд з ними функціонують обліки загального користування (криміналістичні, адміністративні, статистичні тощо), що мають ширше коло доступу в системі правоохоронних органів.

Окрему групу становлять засоби маскування та імітації, які забезпечують прихованість дій, збереження конфіденційності та безпеку персоналу. До них відносять елементи «оперативного прикриття»: предмети гардероба, грим, супутні атрибути, транспортні засоби, стилізовані під комунальні або сервісні служби, а також документальні атрибути прикриття (печатки, штампи, номерні знаки тощо). Помічені та імітаційні предмети (грошові «ляльки», макети зброї, імітації наркотичних чи вибухових речовин, копії коштовностей) застосовуються для контрольованих операцій, заміни об'єкта злочинного інтересу або забезпечення фіксації подій. Водночас у ряді ситуацій використовують і реальні об'єкти, що виконують роль предмета злочину (гроші, цінності, заборонені предмети), коли заміна на імітацію ускладнює подальше доказування або контроль.

Найбільш поширеними в практиці є інформаційні ресурси (оперативні обліки), технічні засоби та службово-розшукові собаки, оскільки вони забезпечують швидкість реагування, точність встановлення фактів і можливість подальшої перевірки отриманих даних.

Поняття та види оперативної техніки. Оперативна техніка розглядається як комплекс наукових положень, технічних засобів і прийомів їх законного застосування, переважно негласного, з метою пошуку, здобуття та фіксації відомостей, що мають значення для виконання завдань ОРД. Її використання спрямоване як на безпосереднє отримання інформації, так і на створення умов для її появи,

забезпечення доступу до джерел, підтримання зв'язку, транспортування та фізичний захист працівників.

За практичним змістом застосування оперативної техніки часто реалізується через технічний метод документування, коли фактичні дані отримуються за допомогою фото-, відео-, аудіозапису, засобів виявлення слідів, технічної розвідки, аналізу сигналів і даних із комунікаційних систем, а також із використанням можливостей техніки, яка перебуває у користуванні об'єктів перевірки. Перевага такого методу полягає у високій точності та перевірюваності результатів і у можливості їх швидкого використання у подальших процесуальних діях. Водночас він потребує спеціальної підготовки персоналу й належної організації, що впливає на доступність і масовість застосування.

Залежно від основної функції оперативну техніку доцільно поділяти на засоби: виявлення, контролю, фіксації та дослідження. Такий поділ є зручним для навчальних цілей, оскільки відображає логіку роботи з інформацією: спочатку об'єкт або слід знаходять, далі спостерігають або контролюють, потім закріплюють отримані відомості та, за потреби, здійснюють їх первинну перевірку або аналіз.

Класифікація засобів виявлення. Засоби виявлення призначені для знаходження об'єктів, явищ або слідів, що мають оперативне значення, а також для їх первинної ідентифікації чи позначення. У загальному вигляді їх можна групувати за способом досягнення результату на пошукові, маркувальні та сигналізаційні.

Пошукові засоби спрямовані на встановлення прихованих або малопомітних об'єктів і неоднорідностей середовища. До них відносять прилади та комплекси, що допомагають виявляти тайники, пустоти, схованки, металеві предмети, вибухові речовини або інші небезпечні матеріали. У межах цієї групи використовують, зокрема, металошукачі, засоби пошуку вибухівки, а також спеціалізовані прилади для пошуку біологічних об'єктів.

Маркувальні засоби призначені для нанесення спеціальних позначок або міток на об'єкти з метою їх подальшого відстеження й контролю. Це можуть бути хімічні маркери, технології пасивних міток, а також активні маяки, що дозволяють здійснювати пеленгацію або інше технічне «супроводження» поміченого предмета.

Сигналізаційні засоби застосовуються для фіксації подій у момент їх настання (наприклад, під час організації засідок або охорони

контрольованих зон) і дозволяють оперативно реагувати на зміни обстановки. Їх завдання – не стільки збір деталізованої інформації, скільки своєчасне повідомлення про факт проникнення, переміщення чи іншу подію, що має значення для операції.

Диференціація засобів контролю. Засоби контролю використовуються для спостереження за об'єктом у динаміці та отримання поточної інформації про події, контакти, переміщення, переговори та інші прояви поведінки. Їх доцільно розрізняти за каналом отримання інформації та за характером середовища, у якому проводиться контроль.

За основним каналом сприйняття виділяють відеоконтроль, аудіоконтроль і контроль технічних каналів зв'язку. Відеоконтроль охоплює оптико-механічні засоби спостереження, електронно-оптичні перетворювачі, замкнені телевізійні системи, а також системи аналізу зображення. Аудіоконтроль базується на використанні мікрофонів, контактних датчиків (стетоскопічних рішень), лазерних систем зняття віброакустичної інформації, радіопередавачів із приймальною апаратурою та інших засобів передавання акустичних сигналів.

Контроль технічних каналів зв'язку охоплює отримання інформації з телефонного, стільникового, радіо- та інших видів зв'язку, а також доступ до даних із комп'ютерних систем у межах дозволених процедур. Практично він може забезпечувати одержання відомостей у режимі, наближеному до реального часу, що важливо для встановлення зв'язків і координації дій, а також для фіксації підготовки або розвитку протиправної діяльності.

Окремо слід розмежовувати контроль за особою (коли фокус на поведінці та діях конкретного суб'єкта) і контроль за місцем або середовищем (коли ключовим є простір події: приміщення, територія, транспорт, інфраструктурний об'єкт). Така диференціація важлива для правильного добору технічних рішень, оцінки ризиків викриття та забезпечення безпеки проведення заходів.

Класифікація засобів фіксації. Засоби фіксації забезпечують закріплення інформації у формі, придатній для подальшого аналізу, перевірки та використання в установленому порядку. Їх логічно групувати за видом інформації, що фіксується: візуальна, звукова та матеріально-слідова.

Фіксація відеоінформації охоплює фотографування та відеозапис із використанням відповідної апаратури, у тому числі прихованого

розміщення та дистанційного керування. Така фіксація дозволяє відтворити хід подій, послідовність дій, коло контактів, а також конкретні об'єкти, що цікавлять оперативний підрозділ.

Фіксація аудіоінформації спрямована на запис мовлення, звуків і акустичних подій, що супроводжують діяльність об'єкта. У практичному вимірі це важливо для підтвердження фактів домовленостей, розподілу ролей, узгодження планів, а також для подальшої ідентифікації голосу чи аналізу змісту повідомлень.

Фіксація слідів охоплює отримання та закріплення матеріальних відображень: дактилоскопічних слідів, мікрочастинок, запахових слідів та інших об'єктів, які можуть вказувати на присутність особи, контакт із предметом або механізм події. Практичне значення цієї групи полягає у можливості поєднання оперативної роботи з подальшими криміналістичними дослідженнями.

Види засобів дослідження. Засоби дослідження призначені для первинної перевірки та оцінки інформації, виявлених об'єктів або слідів, а також для аналітичної підтримки рішень. Їх доцільно поділяти на оперативно-криміналістичні, психофізіологічні та інформаційно-аналітичні.

Оперативно-криміналістичні засоби охоплюють експрес-тести та методики для попереднього виявлення певних речовин і слідів: тестування на наркотичні речовини, виявлення слідів крові, вибухових компонентів, металів, у тому числі специфічних сплавів, а також перевірки, пов'язані з дорогоцінними металами. Вони застосовуються для швидкої орієнтації в обстановці та визначення подальших дій (вилучення, направлення на експертизу тощо).

Психофізіологічні засоби включають інструменти та методики оцінки психофізіологічних реакцій, а також прийоми психологічного аналізу, зокрема для формування узагальненого психологічного профілю. Їхня роль полягає у підтриманні версій, орієнтуванні пошуку та уточненні тактики взаємодії, а не у «заміні» доказування.

Інформаційно-аналітичні засоби охоплюють програмні рішення для автоматизованої обробки даних, роботи з масивами оперативних обліків, підтримки прийняття рішень, аналізу зв'язків, прогнозування змін оперативної обстановки. До цього блоку також належать інструменти ідентифікації за біометричними ознаками (відбитки пальців, зображення обличчя, голосові записи), що дозволяють зіставляти дані з базами та виявляти збіги за встановленими алгоритмами.

У сукупності засоби дослідження забезпечують перехід від «сирих» відомостей до перевірених орієнтирів для подальших рішень, зберігаючи пріоритет законності, необхідності та пропорційності під час застосування будь-яких інструментів ОРД.

Тема 11. Інформаційно-аналітичне забезпечення оперативно-розшукової діяльності

Форми та види обліків правоохоронних органів

Види інформації, що накопичується і використовується Національною поліцією

Єдина інформаційна система Міністерства внутрішніх справ та її бази даних

Зовнішні бази (банки) даних, що використовуються правоохоронними органами та оперативними підрозділами

Форми та види обліків правоохоронних органів. Інформаційне забезпечення діяльності правоохоронних органів ґрунтується на системі обліків, які призначені для накопичення, упорядкування, зберігання та подальшого використання відомостей про осіб, події, предмети, документи й провадження. З огляду на функціональне призначення та напрями роботи служб Національної поліції обліки доцільно поділяти на кримінологічні, криміналістичні, адміністративні та оперативні.

Кримінологічні обліки спрямовані на узагальнення даних про зареєстровані кримінальні правопорушення, осіб, які їх учинили, а також відомості щодо кримінальних проваджень і результатів реагування. Їх значення полягає у формуванні аналітичної картини злочинності, плануванні профілактичних заходів та оцінюванні ефективності правоохоронної діяльності.

Криміналістичні обліки створюються для систематизації слідів і речових доказів, вилучених із місць подій, насамперед у провадженнях щодо нерозкритих злочинів, а також для накопичення зразків і довідкових колекцій. Такі обліки використовуються під час розкриття й розслідування, забезпечують проведення експертиз та ідентифікаційних досліджень. Їх наповнення може охоплювати, зокрема: картотеки куль і гілзь зі слідами зброї; обліки підроблених грошей

і документів; масиви слідів рук, вилучених у справах про тяжкі та резонансні злочини; фонограми анонімних повідомлень; колекції зразків зброї й боеприпасів, наркотичних засобів і прекурсорів, рельєфів підшов, інструментів зламу, лакофарбових покриттів, скла фар, протекторів шин, волокон і волосся, вибухових речовин тощо.

Адміністративні обліки зосереджені на відомостях про осіб, схильних до правопорушень або порушень правил співжиття, а також на даних адміністративної практики. Вони підтримують превентивну роботу поліції, контроль за виконанням адміністративних стягнень та облік повторюваних правопорушень.

Оперативні обліки призначені для інформаційного супроводу оперативно-розшукової діяльності та включають реєстрацію і зберігання даних про осіб, предмети, події та справи, що становлять оперативний інтерес. У межах оперативних обліків застосовують поділ: за призначенням (оперативно-розшукові, оперативно-профілактичні, оперативно-довідкові); за рівнем централізації (центральні, регіональні, місцеві); за об'єктом (обліки осіб, подій, предметів, справ); за формою ведення (картотеки, журнали, справи, автоматизовані інформаційні системи).

Форма ведення обліків у сучасних умовах переважно автоматизована. Перехід від паперових картотек до електронних баз даних підвищив швидкість пошуку, однак водночас актуалізував вимоги до структурованості відомостей і якості введення даних: без уніфікованих полів, класифікаторів і стандартів опису навіть швидкі системи можуть давати слабкий результат. Тому цінність має не лише сам факт цифровізації, а насамперед організація процесів наповнення, актуалізації та контролю якості інформації.

Види інформації, що накопичується і використовується Національною поліцією. Інформаційно-аналітична діяльність Національної поліції здійснюється для реалізації її повноважень і включає формування власних та відомчих баз даних, користування інформаційними ресурсами МВС та інших органів, проведення інформаційно-пошукової й аналітичної роботи, а також інформаційну взаємодію з національними і міжнародними партнерами. Важливо, що робота з даними, зокрема персональними, повинна здійснюватися на законних підставах і з дотриманням вимог щодо захисту прав людини.

За змістом інформацію, яку накопичує та використовує поліція, можна умовно поділити на кілька блоків.

По-перше, це відомості про осіб: дані про громадян, щодо яких здійснюється профілактична робота; інформація про осіб, підозрюваних або обвинувачених у кримінальних правопорушеннях; дані про засуджених, осіб, які ухиляються від покарання; відомості про затриманих і доставлених; інформація щодо іноземців та осіб без громадянства у випадках, пов'язаних із порушенням правил перебування.

По-друге, це дані про події та правопорушення: факти виявлених кримінальних і адміністративних правопорушень, рух кримінальних проваджень, результати розгляду матеріалів у судах, відомості про корупційні правопорушення, а також про події та надзвичайні ситуації, що створюють загрозу особистості чи громадській безпеці.

По-третє, це інформація про розшук та ідентифікацію: розшук підозрюваних, обвинувачених, осіб, які переховуються чи ухиляються від виконання вироку; розшук безвісно зниклих; встановлення особи невпізнаних трупів і осіб, які через стан здоров'я або вік не можуть повідомити дані про себе; розшук викрадених транспортних засобів і номерних знаків.

По-четверте, це дані про речі, предмети і документи: викрадені або втрачені документи; знайдені, вилучені чи заборонені в обігу предмети; зброя (зареєстрована, втрачена, вилучена, знайдена, добровільно здана); викрадені номерні речі, цінності й інше майно з ідентифікаційними ознаками; культурні цінності; відомості про транспортні засоби й пов'язані з ними дозвільні документи.

По-п'яте, це мультимедійна та біометрична інформація, яка формується під час наповнення баз даних: фотоматеріали, відео- та аудіозаписи, а також біометричні дані (наприклад, дактилокартки, зразки ДНК) у межах установлених процедур.

Окреме практичне значення має використання відкритих джерел, зокрема інформації з мережі Інтернет і соціальних платформ. Такі відомості можуть містити фото-, відеоматеріали, дані про контакти, локації та інші ознаки поведінки, що потребують подальшої перевірки та належного документування.

Єдина інформаційна система Міністерства внутрішніх справ та її бази даних. Єдина інформаційна система Міністерства внутрішніх справ є інтегрованим комплексом інформаційних ресурсів, технічних і програмних засобів, процедур та персоналу, які забезпечують збір, обробку, зберігання та надання даних санкціонованим

користувачам. Для поліції така система виступає основною інфраструктурою, через яку відбувається облік подій, осіб і майна, а також інформаційно-аналітична підтримка управлінських рішень.

Національна поліція в межах своїх повноважень формує і підтримує в актуальному стані бази даних, що входять до єдиної інформаційної системи МВС, зокрема за напрямками: профілактична робота; кримінальні та адміністративні правопорушення і рух проваджень; розшук осіб; безвісно зниклі; ідентифікація невпізнаних трупів та осіб із невстановленими анкетними даними; події та надзвичайні ситуації; затримані; адміністративні правопорушення; корупційні правопорушення; іноземці та особи без громадянства у визначених випадках; викрадені речі, документи, зброя; транспортні засоби та номерні знаки; дозвільні документи у сфері безпеки дорожнього руху; а також інформаційні ресурси, що формуються під час здійснення оперативно-розшукової діяльності.

На рівні Національної поліції функціонує інформаційно-телекомунікаційна система «Інформаційний портал Національної поліції України», яка використовується як інструмент наповнення й використання ресурсів ЄІС МВС та забезпечення аналітики. У межах порталу діють профільні підсистеми, орієнтовані на різні масиви даних, зокрема: єдиний облік заяв і повідомлень; кримінальна статистика; адміністративні правопорушення та облік штрафів; корупційні правопорушення; облік осіб для профілактичної роботи; розшук (у тому числі окремі сервіси, пов'язані з розшуком дітей); облік транспортних засобів і номерних знаків, що розшукуються; облік номерних речей, культурних цінностей, зброї; домашній арешт; втрачені документи; підсистеми реагування (керування силами та засобами, повідомлення «102», call-центр); облік ДТП; облік кіберзлочинів; внутрішні обліки ресурсів і забезпечення (бланкова продукція, службовий транспорт, комп'ютерна техніка, SIM-картки тощо); облік окремих службових подій і контроль дотримання прав людини.

Паралельно застосовуються спеціалізовані ресурси, держателем яких виступає МВС, що підтримують ідентифікаційні та довідкові функції: автоматизовані дактилоскопічні системи; персонально-довідкові обліки; ресурси ідентифікації за фотозображеннями; облік затриманих і доставлених. Така багаторівнева архітектура дає можливість працювати як з даними поточного реагування, так і з довготривалими довідковими масивами.

Ефективність ЄІС МВС залежить від дисципліни наповнення, стандартизації реквізитів і належного контролю доступу. Тому ключовими умовами виступають: якість введення даних, актуалізація записів, фіксація змін, розмежування прав користувачів і недопущення зловживань під час обробки інформації.

Зовнішні бази (банки) даних, що використовуються правоохоронними органами та оперативними підрозділами. Для виконання завдань службової діяльності Національна поліція та інші правоохоронні органи, крім відомчих ресурсів, використовують зовнішні державні реєстри та інформаційні системи інших органів влади. Такі ресурси дозволяють перевіряти анкетні дані, правовий статус, майнові та реєстраційні відомості, встановлювати зв'язки між особами та подіями, а також швидко підтверджувати або спростовувати оперативні версії.

До найбільш значущих зовнішніх реєстрів, доступ до яких може здійснюватися у встановленому порядку через інформаційно-технологічну інфраструктуру МВС, належать: Державний реєстр фізичних осіб – платників податків; Єдиний державний демографічний реєстр; Державний реєстр актів цивільного стану; Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців; Державний реєстр речових прав на нерухоме майно; реєстри обтяжень рухомого майна; Єдиний державний реєстр судових рішень; Єдиний реєстр нотаріусів і реєстр довіреностей; реєстр виконавчих проваджень; реєстр осіб, які вчинили корупційні правопорушення; реєстри нормативно-правових актів; реєстр виборців; реєстри дозвільного та ліцензійного характеру; а також інші інформаційні ресурси, що мають значення для перевірки даних у конкретній ситуації.

Окремий напрям становить доступ до процесуальних інформаційних систем, зокрема до Єдиного реєстру досудових розслідувань, який використовується для встановлення процесуального статусу, перевірки руху проваджень та узгодження дій у межах кримінального процесу.

Поряд із державними реєстрами важливим джерелом первинних орієнтуючих відомостей виступають відкриті інформаційні ресурси (публічні вебсайти, реєстрові витяги у відкритому доступі, повідомлення ЗМІ, соціальні мережі). Їх використання посилює можливість швидкого збору інформації, однак потребує критичної оцінки достовірності, перевірки шляхом зіставлення з офіційними даними та належного документування результатів.

Незалежно від джерела даних, доступ і обробка інформації мають відбуватися в межах компетенції, із дотриманням вимог законності та принципу мінімізації втручання у приватну сферу. Це передбачає контрольованість доступу, фіксацію дій користувачів у системах, а також персональну відповідальність службових осіб за порушення правил роботи з інформацією.

Тема 12. Соціальний і правовий захист працівників оперативних підрозділів. сприяння здійсненню ОРД

Гарантії правого та соціального захисту працівників оперативних підрозділів

Правий та соціальний захист осіб, які залучаються до виконання оперативно-розшукових завдань

Сприяння здійсненню оперативно-розшукової діяльності

Умови звільнення від відповідальності працівників оперативних підрозділів, які заподіяли шкоду правам, свободам людини, інтересам держави під час здійснення оперативно-розшукової діяльності

Гарантії правого та соціального захисту працівників оперативних підрозділів. Виконавцем оперативно-розшукових заходів є гласний або негласний штатний працівник оперативного підрозділу, на якого покладено безпосереднє виконання оперативно-розшукової функції. Водночас суб'єктом оперативно-розшукової діяльності виступає саме оперативний підрозділ як структурна одиниця уповноваженого органу, якій законом надано права та визначено обов'язки. Така різниця має практичне значення: працівник діє від імені підрозділу, у межах компетенції, під контролем і наглядом, із дотриманням режимних вимог та службових процедур.

Штатний оперативний працівник є посадовою особою оперативного підрозділу, яка:

- призначається на посаду наказом уповноваженого керівника і виконує функції, що прямо пов'язані з оперативно-розшуковою діяльністю;
- працює із застосуванням спеціальних форм, методів і засобів, передбачених законодавством та відомчими актами;

- у разі необхідності отримує оформлений допуск до державної таємниці з урахуванням характеру інформації, доступ до якої потрібний для служби;

- керується нормативно-правовою базою органу, в структурі якого функціонує відповідний оперативний підрозділ;

- перебуває у системі внутрішнього контролю та прокурорського нагляду щодо законності застосування повноважень.

Не кожен працівник, який входить до штату оперативного підрозділу, уповноважений виконувати завдання ОРД. Окремі посади забезпечують діяльність (транспортне, режимно-секретне, кадрове та інше забезпечення), не здійснюючи оперативно-розшукових заходів. Для допуску саме до виконання оперативно-розшукових функцій, як правило, передбачаються перевірка рівня знань законодавства, правил режиму секретності, а також оформлення висновку (рішення) про допуск до здійснення оперативно-розшукової діяльності, який долучається до особової справи.

Правові гарантії працівників оперативних підрозділів складаються з загальних і спеціальних. Загальні ґрунтуються на конституційних гарантіях охорони життя і здоров'я, права на медичну допомогу та інших базових прав. Спеціальні гарантії зумовлені характером служби та полягають, зокрема, у підвищеному кримінально-правовому захисті працівників правоохоронних органів. Кримінальним законодавством встановлено відповідальність за опір працівникові правоохоронного органу, втручання в його діяльність, погрозу або насильство, умисне знищення чи пошкодження майна, посягання на життя, захоплення як заручника. Наявність статусу потерпілого як працівника правоохоронного органу у таких складах злочинів посилює охорону суспільних відносин, пов'язаних із забезпеченням правопорядку.

Поряд із цим працівники оперативних підрозділів діють в умовах, коли частина їхніх дій може формально нагадувати посягання на охоронювані інтереси, але визнається правомірною за наявності передбачених законом підстав. У кримінальному праві це кореспондує з обставинами, що виключають злочинність діяння (необхідна оборона, крайня необхідність, затримання особи, що вчинила злочин, виконання наказу тощо). Крім того, для службових ситуацій, пов'язаних з інфільтрацією в організовані групи, закон передбачає спеціальну конструкцію виконання особливого завдання щодо попередження

чи розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації.

Адміністративно-правовий блок гарантій включає встановлення відповідальності за здійсню непокору законним вимогам поліцейського, публічні заклики до невиконання законних вимог та інші правопорушення, що підривають авторитет і можливість законного виконання службових повноважень.

Соціальні гарантії працівників оперативних підрозділів обумовлені підвищеними ризиками служби: значними фізичними й психологічними навантаженнями, реальною небезпекою протиправного впливу, ненормованим робочим часом, виконанням завдань у нічний час, у вихідні та святкові дні, а також режимними обмеженнями. Соціальне забезпечення у цьому контексті можна розуміти як діяльність держави щодо встановлення і реалізації соціально-економічних гарантій, спрямованих на підтримку належного рівня життя, професійного розвитку та відновлення працездатності працівника. У разі загрози життю, здоров'ю чи майну працівника, а також членів його сім'ї або близьких родичів у зв'язку з виконанням службових обов'язків, можуть застосовуватися спеціальні заходи безпеки, передбачені законодавством про державний захист працівників суду і правоохоронних органів.

Правий та соціальний захист осіб, які залучаються до виконання оперативно-розшукових завдань. Оперативні підрозділи під час виконання завдань можуть за згодою залучати до окремих дій працівників інших підрозділів, спеціалістів, представників державних чи громадських організацій, а також окремих осіб. Таке залучення є допоміжним: воно не змінює того, що рішення в ОРД ухвалює уповноважений оперативний підрозділ, а застосування комплексу сил, методів і засобів здійснюється лише тими суб'єктами, яким надано відповідні повноваження.

Участь залучених осіб має характерні риси:

- вона відбувається добровільно та в межах чітко визначених завдань;
- залучені особи не отримують повноважень на самостійне прийняття управлінських рішень в ОРД;
- їм не розкриваються повністю спеціальні форми, методи та оперативні можливості, якщо це не обумовлено необхідністю виконання конкретного доручення;

– за бажанням особи факт співпраці може зберігатися конфіденційним.

До виконання оперативно-розшукових завдань залучаються дієздатні особи. Водночас законодавство встановлює запобіжники для недопущення підриву інституту професійної таємниці. Тому не допускається залучення осіб, діяльність яких пов'язана зі збереженням професійної таємниці (адвокатів, нотаріусів, медичних працівників, священнослужителів, журналістів), якщо співробітництво прямо або опосередковано вимагатиме розкриття такої таємниці. Разом із тим сама по собі належність до відповідної професії не завжди є абсолютною заборонаю: визначальною є наявність ризику розкриття охоронюваної законом таємниці.

Залучення осіб, як правило, здійснюється для: профілактики та попередження злочинів; виявлення та припинення протиправних діянь; отримання відомостей, що можуть мати значення у кримінальному провадженні; розшуку осіб, які переховуються від органів правопорядку або ухиляються від покарання; встановлення місцезнаходження безвісно зниклих; отримання інформації про події чи діяльність, що становлять загрозу державній, військовій, економічній або екологічній безпеці.

Правовий і соціальний захист залучених осіб забезпечується на загальних підставах як для всіх, хто перебуває під юрисдикцією України, а також через спеціальні механізми безпеки у випадку виникнення загрози у зв'язку з наданням допомоги правоохоронним органам. За наявності реальних ризиків для особи, членів її сім'ї чи близьких родичів або їх майна можуть застосовуватися заходи безпеки, передбачені законодавством про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Додатково, на залучених осіб можуть поширюватися гарантії, встановлені для працівників оперативних підрозділів, у тій частині, що стосується захисту від протиправного впливу та забезпечення безпеки під час виконання доручених завдань.

Сприяння здійсненню оперативно-розшукової діяльності. Сприяння оперативно-розшуковій діяльності є необхідною умовою її результативності та передбачає залучення ресурсів, інформації й організаційних можливостей не лише фізичних осіб, але й інституцій. Законодавчий підхід полягає в тому, що виконання завдань ОРД

не може забезпечуватися виключно силами оперативних підрозділів без взаємодії з іншими суб'єктами, які володіють інформацією або ресурсами, важливими для запобігання і припинення правопорушень.

Органи державної влади, підприємства, установи й організації незалежно від форми власності зобов'язані сприяти оперативним підрозділам у вирішенні завдань ОРД у межах своєї компетенції та за умови дотримання вимог законності. Таке сприяння може проявлятися у:

- наданні інформації або документів, які мають значення для перевірки фактів і встановлення обставин;
- забезпеченні організаційних умов для проведення заходів у межах дозволених процедур;
- участі спеціалістів або експертів у виконанні окремих технічних чи консультаційних завдань;
- взаємодії в частині інформаційного обміну та доступу до наявних інформаційних ресурсів за встановленими правилами.

Сприяння повинно поєднуватися з гарантіями прав людини. Це означає, що отримання та використання інформації мають здійснюватися за принципами законності, пропорційності та цільового призначення, а також із дотриманням вимог щодо захисту персональних даних та охоронюваних законом таємниць. У практичному вимірі це передбачає документування підстав запиту / взаємодії, обмеження кола осіб, які мають доступ до чутливої інформації, та контроль за подальшим використанням наданих відомостей.

Окрему роль відіграє сприяння з боку громадян, яке може здійснюватися як відкрито, так і конфіденційно за згодою особи. У таких випадках важливими є добровільність участі, визначеність доручених дій, а також забезпечення безпеки особи та нерозголошення інформації про співпрацю, якщо це необхідно для її захисту.

Умови звільнення від відповідальності працівників оперативних підрозділів, які заподіяли шкоду правам, свободам людини, інтересам держави під час здійснення оперативно-розшукової діяльності. Правова оцінка шкоди, заподіяної під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, ґрунтується на загальному принципі: будь-яке втручання у сферу прав і свобод людини допускається лише в межах закону, за наявності підстав, із дотриманням процедури та вимог необхідності й пропорційності. Якщо ці умови виконані,

окремі дії працівника можуть визнаватися правомірними, навіть якщо зовні вони спричинили обмеження прав або завдали майнової чи іншої шкоди.

Звільнення працівника оперативного підрозділу від юридичної відповідальності можливе тоді, коли його дії підпадають під обставини, що виключають протиправність або винність, або коли законом передбачено спеціальні підстави правомірного заподіяння шкоди під час виконання службових завдань. До таких правових конструкцій належать, зокрема, необхідна оборона, уявна оборона, затримання особи, яка вчинила злочин, крайня необхідність, фізичний або психічний примус, виконання наказу чи розпорядження, обґрунтований ризик. Для службових ситуацій особливе значення має виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, коли вимушене заподіяння шкоди визнається допустимим у межах, визначених кримінальним законом, і тягне кримінальну відповідальність лише за найбільш небезпечні умисні злочини, пов'язані з насильством і тяжкими наслідками.

Для застосування звільнення від відповідальності вирішальними є такі умови:

- наявність законної підстави діяти (службове завдання, належне уповноваження, передбачені законом підстави для заходу);
- дотримання встановленого порядку (процедури, компетенції, погоджень, якщо вони необхідні);
- спрямованість дій на захист охоронюваних законом інтересів і досягнення легітимної мети;
- пропорційність заподіяної шкоди: застосовані засоби не повинні виходити за межі необхідного для досягнення мети, а шкода не може бути очевидно надмірною щодо відвернутої небезпеки.

Навіть за наявності підстав правомірності дій їх обґрунтованість підлягає перевірці в межах внутрішнього контролю, прокурорського нагляду та, за потреби, судового контролю. Це забезпечує баланс між ефективністю ОРД і недопущенням зловживань. Якщо ж встановлено, що шкода спричинена поза межами повноважень, без належних підстав або з явним порушенням принципів необхідності та пропорційності, підстави для звільнення від відповідальності відсутні, а дії тягнуть передбачені законом наслідки.

Тема 13. Використання результатів оперативно-розшукової діяльності

*Напрями використання результатів оперативно-розшукової діяльності
Поняття, види та форми взаємодії в оперативно-розшуковій діяльності
Види слідчо-оперативних груп
Міжнародне співробітництво у сфері оперативно-розшукової діяльності*

Напрями використання результатів оперативно-розшукової діяльності. Оперативна розробка спрямована насамперед на запобігання кримінальним правопорушенням, їх викриття та встановлення осіб, причетних до протиправної діяльності. Досягнення цієї мети забезпечується не лише виявленням і документуванням злочинних дій, а й своєчасною реалізацією здобутих матеріалів у правових формах, передбачених законодавством. Практичне значення має тактична правильність реалізації: вона дозволяє запобігти подальшим епізодам, припинити злочинну діяльність і забезпечити невідворотність реагування держави за умови, що наявні достатні дані про підготовку або вчинення правопорушення та є ознаки складу злочину у вчиненому діянні.

Пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб і груп визначені законом як ключове завдання оперативно-розшукової діяльності. При цьому в науці та практиці тривалий час обговорювалися категорії на кшталт «оперативного доказування» чи «розшукового доказування». Нині вихідною є логіка кримінального процесу: матеріали, отримані в межах ОРД із дотриманням встановлених вимог, можуть бути використані в кримінальному провадженні як докази за умови відповідності вимогам КПК України щодо документів як джерел доказів. Порушення порядку одержання або фіксації даних, компетенції суб'єктів чи процедурних гарантій створює ризик визнання таких відомостей недопустимими й унеможливає їх процесуальне використання.

Практично використання матеріалів ОРД у кримінальному провадженні охоплює взаємопов'язані етапи: правову оцінку, визначення способу застосування та безпосередню реалізацію. Оцінка має кримінально-правовий аспект (чи містять матеріали відомості про подію та склад злочину) і кримінально-процесуальний аспект (чи дотримано законний порядок отримання й оформлення, чи можуть матеріали набути статусу джерела доказів). Далі слідчий і прокурор спільно

з оперативним підрозділом визначають, як саме використовувати ці результати, щоб досягти цілей провадження та не завдати шкоди інтересам ОРД, зокрема не розкрити сили, засоби, негласні джерела й тактичні прийоми.

Законодавство встановлює основні напрями використання результатів ОРД, зокрема: як приводи та підстави для початку досудового розслідування; для отримання фактичних даних, здатних набути доказового значення; для попередження, виявлення, припинення та розслідування злочинів і розшуку осіб; для забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства й окремих категорій осіб, що співпрацюють з уповноваженими органами; для взаємного інформування підрозділів та інформування державних органів у межах компетенції. Кінцевим управлінським результатом цього етапу часто стає план використання матеріалів або план реалізації оперативно-розшукової справи.

У процесуальному вимірі важливо, що у разі виявлення ознак злочину оперативний підрозділ зобов'язаний невідкладно передати матеріали до органу досудового розслідування для початку розслідування. Після фіксації факту злочину подальша ОРД за загальним правилом зосереджується на розшуку осіб, які переховуються, або безвісно зниклих, якщо інше не випливає з ситуації, коли припинення вже розпочатого заходу може зашкодити результатам провадження. У таких випадках можливе завершення розпочатого заходу з повідомленням слідчого та прокурора, а потім передача зафіксованих матеріалів.

Окрему увагу слід приділяти режиму секретності. Передаючи матеріали, оперативний працівник має забезпечити нерозголошення відомостей про сили, засоби, методи та негласні джерела. У супровідних документах допустиме зазначення, що інформація отримана в межах ОРД, але без деталізації джерела й тактики. Матеріали, долучені до кримінального провадження, повинні бути приведені у форму, придатну для процесуального використання, без розкриття засекречених відомостей. Разом із тим результати ОРД можуть застосовуватися і тактично – для підготовки слідчих дій (визначення кола осіб для допиту, уточнення місця огляду, підготовка версій), навіть коли оперативна інформація не пред'являється безпосередньо як доказовий документ.

Використання результатів ОРД під час слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій реалізується двома основними

способами: фактичним пред'явленням відповідних матеріалів у межах процесуальної дії (наприклад, огляд носіїв, пред'явлення фото чи відео) та використанням відомостей з оперативних матеріалів для тактичної побудови допиту, перевірки версій, планування заходів, забезпечення безпеки учасників та оперативного реагування.

Поняття, види та форми взаємодії в оперативно-розшуковій діяльності. У практиці боротьби зі злочинністю прокурор, слідчий і оперативний підрозділ орієнтовані на спільний результат – викриття правопорушення та встановлення винних осіб. Водночас кожен суб'єкт діє в межах власної компетенції й застосовує специфічні інструменти: слідчий і прокурор – процесуальні повноваження та слідчі (розшукові) й негласні слідчі (розшукові) дії; оперативні підрозділи – оперативно-розшукові заходи. Через це ефективність досягається лише за умови узгоджених дій у просторі, часі та за змістом.

Взаємодію доцільно розуміти як погоджену діяльність слідчого, прокурора та оперативних підрозділів, засновану на законі й відомчих актах, спрямовану на виконання завдань кримінального провадження з чітким розмежуванням повноважень і відповідальності. Її зміст визначається двома блоками завдань: завданнями кримінального провадження (захист особи, суспільства і держави, забезпечення швидкого та неупередженого розслідування, дотримання прав учасників) і завданнями ОРД як спеціальної діяльності, що забезпечує виявлення та фіксацію фактичних даних і протидію загрозам.

Підстави взаємодії мають теоретичний і правовий характер. Теоретично вона обумовлена спільністю мети, необхідністю поєднання ресурсів і інформації, а також потребою у швидкому процесуальному закріпленні результатів. Правові підстави формуються приписами КПК України, профільного закону про ОРД, законодавства про Національну поліцію та інших актів, а також підзаконними відомчими документами, що регламентують організацію спільної роботи.

За формою взаємодія поділяється на процесуальну та організаційну. Процесуальна форма прямо впливає з норм КПК України та пов'язана з виконанням доручень слідчого і прокурора оперативним підрозділом у межах їх компетенції. Вона проявляється, зокрема, у дорученні проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій уповноваженим оперативним підрозділом, у виконанні рішень щодо розшуку підозрюваного, а також у обов'язковості

доручень, наданих у встановленому порядку. При цьому оперативні працівники не здійснюють процесуальних дій за власною ініціативою: їх процесуальна активність зумовлена дорученням уповноваженої процесуальної особи.

Організаційна форма базується переважно на відомчих актах і включає узгодження планів, спільне обговорення версій, координацію часу і місця проведення заходів, взаємний обмін інформацією, залучення ресурсів і технічних можливостей. Вона може бути разовою (під конкретну дію), періодичною (за потреби) або постійною (на весь час провадження). Її змістом є правильне поєднання оперативно-розшукових заходів зі слідчими і негласними слідчими діями, особливо тоді, коли йдеться про об'єкти або сліди, що можуть швидко змінитися або бути знищені, а також про ситуації, які потребують негайної реалізації оперативної інформації процесуальними засобами.

Ефективна взаємодія вимагає дотримання загальних засад кримінального провадження: законності, верховенства права, поваги до гідності, недоторканності житла, таємниці спілкування, невтручання у приватне життя, забезпечення права на захист та інших гарантій. Саме ці принципи визначають межі допустимого й забезпечують баланс між результативністю розслідування та охороною прав людини.

Види слідчо-оперативних груп. Однією з найрезультативніших організаційних форм взаємодії є спільна робота у складі слідчо-оперативної групи. Слідчо-оперативна група виступає комплексною моделлю координації, оскільки може включати не лише слідчих і оперативних працівників, але й фахівців інших підрозділів, експертів, спеціалістів, технічних працівників – залежно від характеру події та завдань реагування.

За практичним призначенням виокремлюють такі види слідчо-оперативних груп:

- групи для розслідування конкретного кримінального правопорушення, якщо воно є складним, резонансним або потребує значної кількості виконавців і ресурсів;
- групи для багатоепізодних кримінальних проваджень, де необхідна тривала координація, систематизація доказів і стабільний склад учасників;
- спеціалізовані групи за видом злочинів (наприклад, умисні вбивства, статеві злочини, незаконне заволодіння транспортом, злочини у сфері обігу наркотиків тощо);

- групи, орієнтовані на особливості суб'єкта правопорушення (неповнолітні, особи з залежностями, раніше судимі та інші категорії, що потребують специфічних підходів);

- групи, сформовані з урахуванням місця вчинення правопорушення (установи виконання покарань, заклади закритого типу, інші специфічні об'єкти);

- групи для реагування «по гарячих слідах», коли вирішальним є негайне прибуття, фіксація слідів і швидке встановлення причетних;

- групи для розкриття злочинів минулих років, де акцент робиться на аналітичній роботі, повторній перевірці версій, зіставленні даних, використанні сучасних методів і баз даних.

Функціонально слідчо-оперативна група забезпечує оперативне реагування на повідомлення, координацію першочергових дій, узгодження версій, розподіл завдань та швидке процесуальне закріплення результатів, отриманих у ході оперативних заходів і первинних слідчих дій.

Міжнародне співробітництво у сфері оперативно-розшукової діяльності. Міжнародний вимір ОРД зумовлений транснаціональним характером значної частини сучасної злочинності, мобільністю осіб, фінансовими потоками та цифровими каналами зв'язку. Тому співробітництво з правоохоронними і спеціальними службами інших держав, а також з міжнародними правоохоронними організаціями є необхідним компонентом ефективної протидії злочинам.

Міжнародна взаємодія у сфері ОРД здійснюється на підставі законодавства України, міжнародних договорів України, а також установчих актів і правил міжнародних правоохоронних організацій, членом яких є Україна. Її зміст, форми та межі визначаються також вимогами суверенітету, взаємності, захисту інформації та дотримання прав людини.

На практиці міжнародне співробітництво може включати: обмін оперативною інформацією; координацію розшукових заходів щодо осіб, які переховуються; взаємодію для документування діяльності організованих груп, що діють у кількох юрисдикціях; забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства; взаємодію через міжнародні канали й організації, які забезпечують стандартизовані процедури передачі запитів та інформації. У будь-якому випадку ключовою умовою є дотримання національних процедур і міжнародних зобов'язань, а також забезпечення законності й контрольованості використання отриманих від іноземних партнерів відомостей.

У підсумку ефективність протидії кримінальним правопорушенням значною мірою залежить від узгодженості дій у межах держави та здатності інтегрувати міжнародні інструменти співпраці у законні процедури оперативно-розшукової та процесуальної діяльності.

Тема 14. Контроль та нагляд за оперативно-розшуковою діяльністю

*Зміст судового контролю за оперативно-розшуковою діяльністю
Поняття прокурорського нагляду в сфері оперативно-розшукової діяльності*

Методи прокурорського нагляду за додержанням законності в сфері оперативно-розшукової діяльності

Організаційні форми відомчого контролю у сфері оперативно-розшукової діяльності

Зміст судового контролю за оперативно-розшуковою діяльністю. Оперативно-розшукова діяльність є ефективним інструментом протидії злочинності, але водночас пов'язана із застосуванням спеціальних, переважно негласних сил, засобів і методів, що здатні тимчасово обмежувати конституційні права і свободи людини. Саме тому контроль за законністю ОРД має не лише «результативний», а й правозахисний вимір: суспільство оцінює не тільки досягнення правоохоронних органів, а й те, якими способами ці результати отримані. За відсутності належного контролю ОРД може перетворюватися на ризикований механізм порушення приватності, недоторканності житла, таємниці спілкування, свободи та особистої недоторканності.

Судовий контроль у сфері ОРД є самостійною правовою формою здійснення судової влади, спрямованою на перевірку законності та обґрунтованості обмеження прав і свобод під час застосування оперативно-розшукових заходів. Його базова логіка полягає у встановленні ключового факту: чи відповідає закону дія (бездіяльність) або рішення уповноваженого органу/посадової особи. У межах такого контролю суд не оцінює «якість» оперативної роботи як такої (розкриття злочину, ефективність розробки тощо), а перевіряє правові підстави, процедуру, межі та пропорційність обмежень, які допускаються законом.

Особливість судового контролю полягає в інституційній незалежності судової влади від органів, що здійснюють ОРД, та у процедурі надання дозволу на заходи, які зачіпають конституційні права. На відміну від відомчого контролю, суд не несе відповідальності за оперативний результат і не перебуває в системі управління виконавчого органу; його завданням є забезпечення прав і свобод людини через застосування процесуальних гарантій.

Зміст судового контролю у цій сфері доцільно розкривати через його об'єкт і предмет. Об'єктом є не сам оперативний підрозділ чи конкретний працівник, а їх діяльність у частині законності проведення заходів, що обмежують конституційні права і свободи. Предметом є конкретні дії та рішення, законність і обґрунтованість яких перевіряються судом у процедурі розгляду подань (клопотань) про дозвіл на відповідні заходи та під час контролю їх меж і строків.

У практичному вимірі судовий контроль реалізується насамперед через повноваження слідчого судді, який розглядає подання про надання дозволу на тимчасове обмеження прав і свобод під час проведення оперативно-розшукових заходів у порядку, визначеному законом і кримінальним процесуальним законодавством. Розглядаючи подання, слідчий суддя перевіряє: належність суб'єкта звернення та повноваження службових осіб; наявність погодження з прокурором у випадках, коли воно є обов'язковим; наявність підстав для проведення заходу; відповідність подання матеріалам оперативно-розшукової справи; обґрунтованість строків та їх співвідношення зі строками ведення справи. За потреби суддя заслуховує представника органу, який ініціює захід, і ухвалює мотивоване рішення про дозвіл або відмову.

Окреме значення мають вимоги щодо строків і меж втручання: обмеження прав допускається лише на визначений період і в межах, прямо передбачених законом, а строки планованого обмеження не можуть виходити за межі строків ведення конкретної оперативно-розшукової справи. Матеріали, які надаються для розгляду, подаються в обсязі, що визначається суддею з урахуванням необхідності перевірити законність і обґрунтованість клопотання та водночас забезпечити режим охорони інформації. Оформлення судового рішення щодо дозволу на проведення заходів, які мають конфіденційний характер, здійснюється з дотриманням правил таємного діловодства.

Таким чином, судовий контроль за ОРД є провідною гарантією запобігання незаконному та необґрунтованому обмеженню прав людини, а також механізмом, що задає правові межі для застосування негласних заходів, поєднуючи ефективність протидії злочинності з конституційними стандартами захисту прав і свобод.

Поняття прокурорського нагляду в сфері оперативно-розшукової діяльності. Прокурорський нагляд у сфері ОРД є спеціалізованою формою забезпечення законності, що здійснюється органами прокуратури щодо органів і підрозділів, уповноважених проводити оперативно-розшукову діяльність. Його призначенням є перевірка точного додержання законів під час заведення та ведення оперативно-розшукових справ, прийняття рішень про проведення заходів, документування результатів і використання цих результатів у кримінальному провадженні. Нагляд має власну специфіку, визначену законом про ОРД, а організаційний порядок його здійснення деталізується відомчими актами прокуратури.

Прокурорський нагляд спрямований на те, щоб піднаглядові суб'єкти належно виконували завдання ОРД: попереджали, своєчасно виявляли та припиняли кримінальні правопорушення; здійснювали розшук безвісно зниклих і осіб, які переховуються від слідства, суду чи ухиляються від відбування покарання; забезпечували законне документування матеріалів і їх коректне використання в кримінальному провадженні; дотримувалися встановлених умов і порядку проведення оперативно-розшукових заходів.

Об'єктом прокурорського нагляду є правовідносини, що виникають у зв'язку з виконанням законів органами, їх структурними підрозділами та уповноваженими посадовими особами під час здійснення ОРД. Предметом виступає додержання законів у цій діяльності, а його конкретизація відображається у внутрішніх актах Генерального прокурора. До предмета нагляду зазвичай відносять: наявність правових підстав для проведення ОРД і заведення оперативно-розшукових справ; повноваження осіб, які здійснюють ОРД; відповідність заходів цілям і завданням ОРД; додержання умов і процедури проведення заходів та добровільності залучення громадян на конфіденційній основі; законність обмеження прав і свобод та обґрунтованість звернень до суду; питання продовження, припинення і закриття оперативно-розшукових справ, а також використання результатів ОРД; відповідність закону відомчих актів, що регламентують ОРД.

Нагляд здійснюють визначені законом керівники прокуратур і прокурори, уповноважені відповідними наказами. Доступ до матеріалів ОРД, що містять відомості з обмеженим доступом, надається прокурорам, які мають оформлений допуск до державної таємниці. Для допуску до перевірки застосовуються встановлені організаційні документи (зокрема припис із визначенням прокурора, строків і місця проведення перевірки), а їх неналежне оформлення може бути підставою для відмови в доступі.

Прокурорський нагляд реалізується у правовідносинах, де прокурор є обов'язковим суб'єктом. За загальною логікою його форми можна звести до трьох блоків: виявлення порушень закону, усунення порушень та попередження порушень. Ефективність нагляду оцінюється передусім за тим, наскільки він забезпечує дотримання прав людини та своєчасність реагування на порушення законності в ході ОРД.

Методи прокурорського нагляду за дотриманням законності в сфері оперативно-розшукової діяльності. Методи прокурорського нагляду охоплюють юридичні та організаційні прийоми, за допомогою яких прокурор виявляє порушення, перевіряє їх причини, забезпечує відновлення законності та ініціює відповідальність винних осіб у межах компетенції. Вони застосовуються з урахуванням специфіки ОРД (негласність, режим секретності, особливий порядок документування і доступу).

До ключових методів належать перевірочні та реагувальні повноваження прокурора. У межах перевірки прокурор може безперешкодно відвідувати приміщення органів, що проводять ОРД; витребувати для аналізу накази, інструкції, розпорядження та інші акти з питань ОРД; ознайомлюватися з оперативно-розшуковими справами, обліковими, звітними, статистичними та аналітичними документами, а також іншими відомостями щодо проведення заходів. Важливим методом є перевірка підстав заведення оперативно-розшукових справ, законності їх ведення, своєчасності продовження або закриття, а також перевірка законності застосування заходів, пов'язаних із втручанням у права людини, і обґрунтованості звернень до суду за дозволами.

Окремий напрям методів стосується організаційного впливу на усунення порушень: прокурор може доручати керівникам відповідних органів проведення внутрішніх перевірок у підпорядкованих підрозділах для усунення порушень, отримувати пояснення від посадових

осіб щодо виявлених недоліків, аналізувати причини порушень і вимагати їх усунення. Також прокурор перевіряє скарги громадян на незаконні дії органів, що проводять ОРД, і за потреби ознайомлюється з матеріалами, необхідними для об'єктивного розгляду таких звернень.

Реагувальні методи охоплюють процесуальні та владні рішення прокурора в межах компетенції: скасування незаконних постанов про заведення або закриття оперативно-розшукової справи, зупинення або поновлення діяльності чи інших рішень, що суперечать закону; вжиття заходів щодо притягнення винних осіб до встановленої законом відповідальності; надання письмових вказівок про проведення оперативно-розшукових заходів у передбачених законом випадках; надання згоди на продовження строків проведення ОРД, коли така згода є необхідною. У системі методів важливим є контроль за тим, щоб застосовувані засоби не виходили за межі законних цілей, а також щоб не використовувалися заборонені методи впливу, здатні завдати шкоди здоров'ю, довкіллю чи неправомірно придушити волю людини.

Водночас закон встановлює певні межі предмета прокурорського нагляду: окремі категорії відомостей, пов'язані з розвідувальною діяльністю (зокрема дані про конфіденційних співробітників розвідувальних органів, кадровий склад, форми і методи розвідки та організаційно-штатну структуру розвідувальних органів), не охоплюються предметом такого нагляду. Це зумовлює необхідність чіткого розмежування сфер контролю і забезпечення режиму секретності під час перевірок.

Отже, методи прокурорського нагляду у сфері ОРД поєднують доступ до матеріалів і документів, аналіз законності рішень і процедур, перевірку скарг, отримання пояснень, організацію відомчих перевірок та застосування заходів прокурорського реагування для відновлення законності й попередження повторних порушень.

Організаційні форми відомчого контролю у сфері оперативно-розшукової діяльності. Відомчий контроль у сфері ОРД є внутрішньою системою управлінського забезпечення законності та результативності оперативних підрозділів, що здійснюється уповноваженими органами, підрозділами та посадовими особами в межах компетенції, визначеної законом і відомчими нормативними актами. Його призначення – виявляти відхилення фактичної діяльності від установлених вимог, визначати причини недоліків і забезпечувати їх усунення, не допускаючи порушень прав людини та вимог конспірації.

Об'єктом відомчого контролю є діяльність суб'єктів ОРД та підконтрольних підрозділів і посадових осіб, які сприяють її здійсненню. Метою контролю виступає забезпечення законного та ефективного виконання завдань ОРД. До основних завдань належать: запобігання порушенням закону та відомчих актів; виявлення організаційних і тактичних помилок; забезпечення режиму секретності, конспірації та безпеки осіб, які конфіденційно співпрацюють; належний добір і застосування форм та методів ОРД; узгодженість управлінських рішень; розроблення заходів щодо підвищення ефективності оперативної роботи та функцій забезпечення (кадрового, інспекторського, інформаційно-аналітичного, матеріально-технічного).

Організаційні форми відомчого контролю доцільно поділяти за способом здійснення та за стадією управлінського циклу.

За способом здійснення виокремлюють документальну і безпосередню форми. Документальний контроль полягає у вивченні матеріалів оперативно-службової діяльності: довідок, звітів, матеріалів оперативного обліку, справ, інших документів, які відображають процес і результати ОРД. Його перевага – швидкість і можливість охопити значний масив відомостей, але він має поєднуватися з перевіркою реального стану справ, інакше зростає ризик формалізації та неповноти висновків.

Безпосередній контроль передбачає пряме ознайомлення керівника з роботою підрозділу і конкретних працівників, вивчення оперативно-розшукових справ та матеріалів, що характеризують діяльність, а також заслуховування виконавців на службових нарадах чи інших управлінських заходах. У такій формі керівник може оперативно виявляти проблеми, надавати методичну допомогу, коригувати тактику, контролювати дотримання законності, строків і вимог секретності.

За стадією управлінського циклу контроль поділяють на попередній, поточний і подальший. Попередній контроль здійснюється під час підготовки рішень, що потребують затвердження, наприклад планів роботи; він дає змогу зупинити необґрунтовані або несвоєчасні рішення ще до їх реалізації. Поточний контроль є постійним елементом управління під час виконання рішень: перевіряються строки, законність, повнота проведення заходів, обґрунтованість документування, дотримання конспірації, правомірність використання

технічних засобів; за результатами вживаються коригувальні заходи. Подальший контроль проводиться після виконання управлінських рішень і дозволяє комплексно оцінити стан справ, узагальнити недоліки, визначити системні причини та виробити управлінські рішення для підвищення ефективності й законності.

Таким чином, відомчий контроль у сфері ОРД є багаторівневою системою внутрішнього нагляду й управління, що поєднує документальні перевірки, безпосереднє керівне спостереження та циклічний контроль (до, під час і після виконання рішень), забезпечуючи баланс між результативністю оперативної роботи та дотриманням прав людини і вимог законності.

5. ПЛАНИ І МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ З ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Вивчаючи курс «Основи профілактики правопорушень та оперативно-розшукової діяльності», здобувачі фахової перед вищої освіти повинні виконувати обов'язкові завдання, передбачені планами практичних занять і самостійної роботи.

Метою практичних занять з дисципліни «Основи профілактики правопорушень та оперативно-розшукової діяльності» є формування у здобувачів освіти практичних умінь і навичок застосування норм законодавства та відомчих актів у сфері профілактики правопорушень і оперативно-розшукової діяльності, зокрема щодо планування й документування профілактичних та оперативно-розшукових заходів, організації взаємодії з іншими підрозділами і суб'єктами, використання результатів ОРД у кримінальному провадженні, забезпечення законності, конспірації, захисту прав і свобод людини та дотримання професійно-етичних стандартів під час виконання службових завдань.

При проведенні практичних занять широко використовуються можливості навчальної комп'ютерної програми «Автоматизоване робоче місце процесуального керівника, слідчого і детектива».

ТЕМА 1. ОСНОВИ ТЕОРІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

1. Поняття злочинності та її визначення.
2. Основні характеристики злочинності.
3. Криміногенна детермінація та фактори злочинності.
4. Поняття, структура і типологія особи злочинця.

1. Поняття злочинності та її визначення.

1. Проаналізуйте 3–4 наукові визначення злочинності з підручників або монографій та визначте їх спільні й відмінні ознаки. Сформулюйте власне узагальнене визначення злочинності.

2. На основі умовної статистики (викладач надає таблицю) обґрунтуйте, чому злочинність розглядається як соціальне, а не лише правове явище.

3. Підготуйте короткий письмовий висновок (5–7 речень): які наслідки має різне розуміння поняття злочинності для державної політики у сфері її запобігання.

4. Розв'яжіть ситуаційне завдання: у ЗМІ зростання адміністративних правопорушень названо «зростанням злочинності». Оцініть коректність такого твердження з наукової та правової позиції.

2. Основні характеристики злочинності.

1. За наданими даними (кількість злочинів, структура, динаміка за 3 роки) визначте: рівень злочинності; структуру злочинності; тенденції її зміни. Зробіть письмові висновки.

2. Побудуйте схему «Показники злочинності» (стан, структура, динаміка, латентність) і поясніть роль кожного з них для практики правоохоронної діяльності.

3. Проаналізуйте приклад латентного злочину (домашнє насильство, кіберзлочин тощо) та визначте причини його прихованості.

4. Розв'яжіть кейс: у регіоні зменшилась кількість зареєстрованих злочинів, але зросла кількість звернень громадян. Запропонуйте можливі пояснення такої ситуації.

3. Криміногенна детермінація та фактори злочинності.

1. Складіть таблицю «Групи факторів злочинності» (соціально-економічні, політичні, психологічні, демографічні, правові тощо) з прикладами для кожної групи.

2. Проаналізуйте ситуацію: у районі різко зросла підліткова злочинність. Визначте можливі криміногенні фактори та розподіліть їх на загальносоціальні і спеціальні.

3. Розробіть короткий план профілактичних заходів (5–6 пунктів), спрямованих на нейтралізацію одного обраного криміногенного фактора.

4. Проведіть міні-дискусію в групах: що відіграє більшу роль у формуванні злочинної поведінки – соціальне середовище чи індивідуальні особливості? Підготуйте аргументований висновок.

4. Поняття, структура і типологія особи злочинця.

1. Складіть структурну схему «Особа злочинця» (соціально-демографічні, кримінально-правові, психологічні, моральні ознаки).

2. На основі опису умовної особи (викладач надає характеристику) визначте її можливий тип за кримінологічною типологією (насиленницький, корисливий, ситуативний тощо) та обґрунтуйте вибір.

3. Порівняйте поняття «особа злочинця» і «особистість правопорушника» – у чому їх співвідношення?

4. Розробіть профілактичні рекомендації щодо роботи з однією з категорій осіб (неповнолітні, рецидивісти, особи з алкогольною залежністю тощо).

ТЕМА 2. ПРИЧИНИ ТА УМОВИ ОКРЕМОГО (ОДИНИЧНОГО) КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

1. Причини окремого кримінального правопорушення.

2. Умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень.

3. Криміногенна ситуація та її місце в «механізмі» конкретного кримінального правопорушення.

4. Особливості особи і поведінки потерпілих та їх роль у «механізмі» вчинення конкретного кримінального правопорушення.

1. Причини окремого кримінального правопорушення.

Проаналізуйте запропоновану ситуацію (умисне тілесне ушкодження під час побутового конфлікту) та визначте: безпосередні причини діяння; глибокі соціально-психологічні причини. Результат оформіть у вигляді схеми.

1. Порівняйте поняття «причина злочинності» та «причина конкретного злочину». Наведіть не менше трьох відмінностей.

2. Розв'яжіть кейс: особа вчинила крадіжку через тривалу безробітність і борги. Визначте, які з наведених факторів є причинами, а які – лише умовами.

3. Підготуйте короткий аналітичний висновок: чому встановлення причин конкретного правопорушення є важливим для індивідуальної профілактики.

2. Умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень.

1. На прикладі злочину проти власності (крадіжка з квартири) визначте технічні, організаційні та соціальні умови, що сприяли його вчиненню.

2. Складіть таблицю «Причини – Умови» для одного обраного правопорушення (напр., хуліганство, шахрайство, незаконний обіг наркотиків).

3. Проаналізуйте ситуацію: злочин став можливим через відсутність відеоспостереження, неналежну охорону та байдужість очевидців. Класифікуйте ці обставини за видами умов.

4. Розробіть перелік профілактичних заходів, спрямованих на усунення встановлених умов (не менше 5 пунктів).

3. Криміногенна ситуація та її місце в «механізмі» конкретного кримінального правопорушення.

1. Розкрийте елементи криміногенної ситуації на прикладі дорожньо-транспортної пригоди з тяжкими наслідками.

2. Побудуйте схему «Механізм конкретного злочину» (особа – ситуація – умови – наслідки) та поясніть роль ситуації в ній.

3. Проаналізуйте випадок: конфлікт у барі переріс у бійку. Визначте, які фактори сформували криміногенну ситуацію.

4. Дайте письмову відповідь: чи може одна й та сама ситуація бути криміногенною для різних осіб однаковою мірою? Обґрунтуйте.

4. Особливості особи і поведінки потерпілих та їх роль у «механізмі» вчинення конкретного кримінального правопорушення.

1. Проаналізуйте приклад шахрайства щодо літньої людини. Визначте віктимні риси потерпілого.

2. Складіть перелік поведінкових факторів потерпілого, які можуть підвищувати віктимність (необережність, довірливість тощо).

3. Розв'яжіть ситуаційне завдання: особа залишила цінні речі без нагляду в громадському місці. Визначте роль поведінки потерпілого у механізмі злочину, не виправдовуючи правопорушника.

4. Розробіть рекомендації щодо віктимологічної профілактики для обраної категорії населення (діти, люди похилого віку, користувачі інтернету тощо).

ТЕМА 3. ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

1. Поняття і система запобігання злочинності, класифікація запобіжних заходів.

2. Об'єкт запобігання злочинності.

3. Суб'єкти запобігання злочинності та основні напрями їх діяльності.

4. Організація і управління процесом запобігання злочинності.

1. *Поняття і система запобігання злочинності, класифікація запобіжних заходів.*

1. Складіть схему «Система запобігання злочинності», виокрепивши загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний рівні.

2. На прикладі підліткової злочинності класифікуйте запропоновані заходи (правове інформування, патрулювання, соціальна підтримка сімей, індивідуальна профілактична робота) за видами профілактики.

3. Порівняйте поняття «запобігання», «попередження» та «припинення» злочинів – визначте їх співвідношення.

4. Розв'яжіть кейс: у громаді зросла кількість крадіжок. Запропонуйте комплекс заходів різних рівнів профілактики.

2. *Об'єкт запобігання злочинності.*

1. Визначте, що може виступати об'єктом запобіжного впливу у випадку насильницької злочинності (поведінка, середовище, умови, конкретні особи).

2. Проаналізуйте ситуацію: у навчальному закладі почастішали правопорушення. Визначте об'єкти профілактики та запропонуйте заходи впливу на кожен із них.

3. Складіть таблицю «Об'єкт профілактики – можливі запобіжні заходи».

4. Підготуйте короткий письмовий висновок: чому неправильне визначення об'єкта профілактики знижує її ефективність.

3. *Суб'єкти запобігання злочинності та основні напрями їх діяльності.*

1. Побудуйте схему «Суб'єкти профілактики злочинності» (правоохоронні органи, органи влади, заклади освіти, громадські організації, сім'я тощо).

2. Розподіліть функції між суб'єктами профілактики у ситуації зростання кіберзлочинності серед молоді.

3. Проаналізуйте приклад взаємодії поліції, служби у справах дітей та школи щодо профілактики правопорушень неповнолітніх. Визначте сильні та слабкі сторони такої взаємодії.

4. Розробіть модель міжвідомчої співпраці для профілактики насильства в сім'ї.

4. Організація і управління процесом запобігання злочинності.

1. Складіть поетапний план профілактичної програми для умовної територіальної громади (аналіз проблеми – планування – реалізація – контроль – оцінка результатів).
2. Визначте критерії оцінки ефективності профілактичних заходів.
3. Проаналізуйте ситуацію: профілактична програма реалізується, але рівень злочинності не знижується. Вкажіть можливі управлінські помилки.
4. Розробіть проект короткострокової профілактичної акції (мета, цільова група, заходи, очікувані результати).

ТЕМА 4. ПОНЯТТЯ, ЗАВДАННЯ ТА ПРИНЦИПИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. Поняття оперативно-розшукової діяльності.
2. Значення пошукових, розвідувальних і контррозвідувальних заходів.
3. Завдання оперативно-розшукової діяльності.
4. Загальні принципи оперативно-розшукової діяльності.
5. Спеціальні принципи оперативно-розшукової діяльності.

1. Поняття оперативно-розшукової діяльності.

1. Проаналізуйте законодавче визначення оперативно-розшукової діяльності та виокремте його обов'язкові ознаки.
2. Порівняйте оперативно-розшукову діяльність із досудовим розслідуванням: визначте спільні та відмінні риси (у вигляді таблиці).
3. Розв'яжіть ситуацію: працівник оперативного підрозділу самостійно проводить допит особи без доручення слідчого. Визначте, чи належить ця дія до ОРД.
4. Сформулюйте короткий висновок: у чому полягає специфіка ОРД як державно-правової діяльності.

2. Значення пошукових, розвідувальних і контррозвідувальних заходів.

1. Наведіть приклади пошукових, розвідувальних і контррозвідувальних заходів та визначте їх цілі.
2. Проаналізуйте кейс: виявлено ознаки діяльності іноземної спецслужби. Які види заходів доцільно застосувати і чому?
3. Складіть схему взаємозв'язку між цими видами заходів у процесі протидії злочинності.

4. Визначте, у чому полягає превентивне значення таких заходів.

3. Завдання оперативно-розшукової діяльності.

1. Складіть перелік основних завдань ОРД та поясніть кожне на прикладі.

2. Проаналізуйте ситуацію: підрозділ отримав інформацію про підготовку тяжкого злочину. Які завдання ОРД реалізуються у цій ситуації?

3. Розмежуйте завдання ОРД і завдання кримінального провадження.

4. Підготуйте письмовий висновок про роль ОРД у системі протидії злочинності.

4. Загальні принципи оперативно-розшукової діяльності.

1. Визначте загальні принципи ОРД та розкрийте зміст кожного.

2. Проаналізуйте ситуацію порушення принципу законності під час проведення заходу. Вкажіть можливі правові наслідки.

3. Порівняйте принципи ОРД із загальними засадами кримінального провадження.

4. Складіть приклади дотримання і порушення одного з принципів у практичній діяльності.

5. Спеціальні принципи оперативно-розшукової діяльності.

1. Розкрийте зміст спеціальних принципів ОРД (конспірація, поєднання гласних і негласних методів тощо).

2. Проаналізуйте ситуацію витоку службової інформації та визначте, який принцип порушено.

3. Розробіть короткі рекомендації щодо забезпечення дотримання спеціальних принципів у діяльності оперативного підрозділу.

ТЕМА 5. ПРАВОВА ОСНОВА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. Конституційні засади оперативно-розшукової діяльності

2. Міжнародно-правові акти як правова основа оперативно-розшукової діяльності.

3. Законодавче забезпечення оперативно-розшукової діяльності

4. Підзаконні нормативно-правові акти у сфері оперативно-розшукової діяльності.

1. Конституційні засади оперативно-розшукової діяльності.

1. Визначте статті Конституції України, що мають значення для здійснення оперативно-розшукової діяльності, та поясніть їх зміст для практики ОРД.

2. Проаналізуйте ситуацію: під час проведення негласного заходу було обмежено право особи на таємницю листування без судового рішення. Визначте, які конституційні норми порушено.

3. Складіть схему «Конституційні права людини, що можуть бути обмежені під час ОРД, та гарантії їх захисту».

4. Підготуйте письмовий висновок: чому конституційні норми є основою правомірності ОРД.

2. Міжнародно-правові акти як правова основа оперативно-розшукової діяльності.

1. Визначте міжнародні акти у сфері прав людини, що мають значення для ОРД, та розкрийте їх значення.

2. Проаналізуйте приклад втручання у приватне життя особи та визначте, чи відповідає він стандартам міжнародного права.

3. Порівняйте національні та міжнародні гарантії захисту прав людини під час негласних заходів.

4. Розв'яжіть кейс: особа оскаржує дії правоохоронних органів у міжнародній судовій інстанції. Які норми можуть бути застосовані?

3. Законодавче забезпечення оперативно-розшукової діяльності.

1. Складіть перелік основних законів, що регулюють ОРД, та визначте сферу їх застосування.

2. Проаналізуйте ситуацію перевищення повноважень оперативним підрозділом. Вкажіть, які норми закону регулюють відповідальність.

3. Побудуйте таблицю «Закон – предмет регулювання у сфері ОРД».

4. Підготуйте висновок про співвідношення кримінального процесуального законодавства та законодавства про ОРД.

4. Підзаконні нормативно-правові акти у сфері оперативно-розшукової діяльності.

1. Наведіть приклади підзаконних актів, що регламентують діяльність оперативних підрозділів, та визначте їх роль.

2. Проаналізуйте ситуацію: відомчий наказ суперечить закону. Вкажіть порядок вирішення колізії.

3. Складіть схему ієрархії нормативних актів у сфері ОРД.

4. Розробіть алгоритм дій оперативного працівника у випадку виявлення суперечностей між різними нормативними актами.

ТЕМА 6. ГАРАНТІЇ ЗАКОННОСТІ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. Порядок заведення оперативно-розшукових справ.
2. Поняття та сутність контролю за оперативно-розшуковою діяльністю.
3. Специфіка обліку осіб, що розробляються за оперативно-розшуковими справами.
4. Особливості здійснення перевірки осіб у зв'язку з допуском їх до державної таємниці, а також до роботи з ядерними матеріалами та на ядерних установках.
5. Порядок поновлення порушених прав і відшкодування заподіяних матеріальних та моральних збитків.

1. Порядок заведення оперативно-розшукових справ.

1. Проаналізуйте запропоновану ситуацію та визначте, чи є законні підстави для заведення оперативно-розшукової справи.
2. Складіть перелік обов'язкових реквізитів постанови про заведення оперативно-розшукової справи.
3. Визначте можливі порушення законності під час заведення ОРС та їх правові наслідки.
4. Розробіть алгоритм дій керівника оперативного підрозділу при прийнятті рішення про заведення ОРС.

2. Поняття та сутність контролю за оперативно-розшуковою діяльністю.

1. Порівняйте судовий контроль, прокурорський нагляд і відомчий контроль за ОРД у вигляді таблиці.
2. Проаналізуйте приклад порушення законності під час проведення негласного заходу та визначте, який вид контролю повинен спрацювати.
3. Складіть схему системи гарантій законності під час ОРД.
4. Підготуйте короткий висновок про значення контролю для забезпечення прав людини в ОРД.

3. Специфіка обліку осіб, що розробляються за оперативно-розшуковими справами.

1. Визначте мету ведення оперативних обліків осіб та їх значення для ОРД.
2. Проаналізуйте ситуацію незаконного внесення особи до оперативного обліку та визначте порядок оскарження.

3. Складіть перелік вимог до захисту інформації щодо осіб, які перебувають на оперативному обліку.

4. Розробіть алгоритм перевірки законності ведення обліків під час службової перевірки.

4. Особливості здійснення перевірки осіб у зв'язку з допуском їх до державної таємниці, а також до роботи з ядерними матеріалами та на ядерних установках.

1. Складіть перелік етапів перевірки особи перед наданням допуску до державної таємниці.

2. Проаналізуйте приклад відмови у допуску та визначте можливі підстави для такого рішення.

3. Порівняйте загальну перевірку особи та спеціальну перевірку щодо роботи з ядерними матеріалами.

4. Підготуйте схему «Гарантії прав особи під час проведення перевірки».

5. Порядок поновлення порушених прав і відшкодування заподіяних матеріальних та моральних збитків.

1. Проаналізуйте ситуацію незаконного проведення оперативно-розшукового заходу та визначте порядок відшкодування шкоди.

2. Визначте органи, до яких може звернутися особа для поновлення порушених прав.

3. Складіть алгоритм дій особи, права якої були порушені під час ОРД.

4. Підготуйте письмовий висновок щодо співвідношення кримінально-процесуальних та цивільно-правових механізмів відшкодування шкоди.

ТЕМА 7. ДЕРЖАВНІ ОРГАНИ, УПОВНОВАЖЕНІ НА ЗДІЙСНЕННЯ ОРД, ЇХ ПРАВОВИЙ СТАТУС

1. Поняття, ознаки та система суб'єктів оперативно-розшукової діяльності.

2. Правовий статус державних органів, уповноважених на здійснення ОРД.

3. Виконавці та учасники оперативно-розшукової діяльності, їх соціальний та правовий захист.

4. Характеристика оперативних підрозділів Національної поліції України.

1. *Поняття, ознаки та система суб'єктів оперативно-розшукової діяльності.*

1. Складіть схему системи суб'єктів оперативно-розшукової діяльності із поділом на основні та допоміжні.

2. Визначте ознаки, які відрізняють суб'єкта ОРД від інших правоохоронних органів.

3. Проаналізуйте запропоновану ситуацію та встановіть, чи має відповідний орган повноваження на здійснення ОРД.

4. Підготуйте таблицю розмежування понять «суб'єкт ОРД», «виконавець ОРД», «учасник ОРД».

2. *Правовий статус державних органів, уповноважених на здійснення ОРД.*

1. Визначте елементи правового статусу органу, що здійснює ОРД (завдання, повноваження, обов'язки, відповідальність).

2. Проаналізуйте норму закону та встановіть межі повноважень оперативного підрозділу.

3. Порівняйте правовий статус двох різних органів, що здійснюють ОРД (у вигляді таблиці).

4. Розробіть перелік гарантій законності діяльності таких органів.

3. *Виконавці та учасники оперативно-розшукової діяльності, їх соціальний та правовий захист.*

1. Визначте категорії осіб, які можуть бути виконавцями та учасниками ОРД.

2. Проаналізуйте ситуацію залучення громадянина до конфіденційного співробітництва та визначте його правові гарантії.

3. Складіть перелік заходів державного захисту працівників оперативних підрозділів і залучених осіб.

4. Підготуйте правову оцінку ситуації, коли права залученої особи були порушені.

4. *Характеристика оперативних підрозділів Національної поліції України.*

1. Складіть структурну схему оперативних підрозділів кримінальної поліції.

2. Визначте завдання кримінальної поліції як складової системи ОРД.

3. Проаналізуйте приклад оперативної ситуації та визначте, який підрозділ НПУ має її вирішувати.

4. Порівняйте функції оперативних підрозділів поліції з іншими суб'єктами ОРД.

ТЕМА 8. КОМПЕТЕНЦІЯ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ТА СИСТЕМА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ

1. Права підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність.
2. Обов'язки підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність.
3. Система оперативно-розшукових заходів.
4. Оперативно-розшукові заходи, що обмежують конституційні права громадян.

1. Права підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність.

1. Складіть перелік основних прав оперативних підрозділів із посиланням на нормативну основу.
2. Проаналізуйте ситуаційну задачу та визначте, чи правомірно оперативний підрозділ скористався відповідним правом.
3. Розмежуйте права оперативних підрозділів і процесуальні повноваження слідчого (у вигляді таблиці).
4. Визначте правові наслідки перевищення оперативним підрозділом своїх повноважень.

2. Обов'язки підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність.

1. Складіть структуровану схему обов'язків оперативних підрозділів.
2. Проаналізуйте приклад порушення принципу законності під час ОРД та визначте, які обов'язки були порушені.
3. Визначте алгоритм дій оперативного працівника при виявленні ознак кримінального правопорушення.
4. Підготуйте письмовий висновок щодо значення обов'язку забезпечення прав людини під час ОРД.

3. Система оперативно-розшукових заходів.

1. Класифікуйте оперативно-розшукові заходи за метою, характером і ступенем втручання в права особи.
2. Складіть схему «Місце оперативно-розшукових заходів у системі протидії злочинності».
3. Проаналізуйте ситуацію та визначте, які заходи є доцільними для її вирішення.

4. Порівняйте оперативно-розшукові заходи та негласні слідчі (розшукові) дії.

4. *Оперативно-розшукові заходи, що обмежують конституційні права громадян.*

1. Складіть перелік конституційних прав, які можуть бути обмежені під час проведення таких заходів.

2. Розробіть алгоритм отримання дозволу на проведення заходу, що обмежує права людини.

3. Проаналізуйте ситуацію незаконного обмеження прав особи та визначте порядок захисту її прав.

4. Підготуйте таблицю «Підстави, межі та гарантії застосування заходів, що обмежують права людини».

ТЕМА 9. ПІДСТАВИ ТА СТРОКИ ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. Підстави для проведення оперативно-розшукової діяльності.

2. Формальні підстави для проведення оперативно-розшукової діяльності.

3. Види оперативно-розшукових справ та строки їх ведення.

4. Порядок припинення обчислення та продовження строків ведення оперативно-розшукових справ.

5. Підстави для закриття оперативно-розшукових справ.

1. *Підстави для проведення оперативно-розшукової діяльності.*

1. Проаналізуйте декілька запропонованих ситуацій та визначте, чи наявні фактичні підстави для початку ОРД.

2. Розмежуйте поняття «інформація оперативного характеру» та «достатні дані про ознаки злочину».

3. Визначте можливі правові наслідки проведення ОРД за відсутності підстав.

4. Підготуйте схему логіки прийняття рішення про початок ОРД.

2. *Формальні підстави для проведення оперативно-розшукової діяльності.*

1. Складіть перелік документів, що є формальними підставами для початку ОРД.

2. Проаналізуйте приклад службового документа та визначте, чи відповідає він вимогам закону.

3. Визначте роль керівника оперативного підрозділу у наданні дозволу на проведення заходів.

4. Підготуйте таблицю «Фактичні та формальні підстави ОРД».

3. Види оперативно-розшукових справ та строки їх ведення.

1. Класифікуйте види оперативно-розшукових справ за їх призначенням.

2. Складіть схему строків ведення різних видів ОРС.

3. Проаналізуйте ситуацію та визначте, чи дотримано строки ведення ОРС.

4. Визначте правові наслідки порушення строків ведення ОРС.

4. Порядок припинення обчислення та продовження строків ведення оперативно-розшукових справ.

1. Розробіть алгоритм продовження строку ведення ОРС.

2. Визначте підстави для тимчасового припинення обчислення строків.

3. Проаналізуйте практичну ситуацію та встановіть, чи правомірно продовжено строк.

4. Підготуйте короткий письмовий висновок щодо значення процесуальних строків у забезпеченні законності ОРД.

5. Підстави для закриття оперативно-розшукових справ.

1. Складіть перелік законних підстав для закриття ОРС.

2. Проаналізуйте ситуацію та визначте, чи наявні підстави для закриття.

3. Розробіть структуру постанови про закриття ОРС.

4. Визначте порядок інформування прокурора та інших суб'єктів про закриття справи.

ТЕМА 10. КЛАСИФІКАЦІЯ ЗАСОБІВ ОРД. ОСНОВИ ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. Класифікація засобів оперативно-розшукової діяльності.

2. Поняття та види оперативної техніки. Класифікація засобів виявлення.

3. Диференціація засобів контролю.

4. Класифікація засобів фіксації.

5. Види засобів дослідження.

1. Класифікація засобів оперативно-розшукової діяльності.

1. Складіть загальну схему класифікації засобів ОРД за функціональним призначенням.
2. Розмежуйте поняття «сили», «засоби» і «методи» ОРД (у вигляді таблиці).
3. Проаналізуйте ситуацію та визначте, які саме засоби ОРД були використані.
4. Підготуйте короткий висновок про значення комплексного використання засобів ОРД.

2. Поняття та види оперативної техніки. Класифікація засобів виявлення.

1. Наведіть приклади технічних засобів виявлення та класифікуйте їх за призначенням.
2. Розробіть схему «Технічні засоби виявлення у структурі ОРД».
3. Проаналізуйте практичну ситуацію та визначте, який засіб виявлення є найбільш доцільним.
4. Підготуйте перелік вимог щодо законності використання технічних засобів виявлення.

3. Диференціація засобів контролю.

1. Класифікуйте засоби контролю за об'єктом і способом здійснення.
2. Порівняйте відкриті та негласні засоби контролю.
3. Проаналізуйте ситуацію та визначте, який вид контролю було застосовано.
4. Підготуйте висновок щодо гарантій прав людини при застосуванні засобів контролю.

4. Класифікація засобів фіксації.

1. Складіть таблицю видів технічних засобів фіксації інформації.
2. Визначте вимоги до процесуальної та оперативної фіксації результатів.
3. Проаналізуйте приклад використання засобів фіксації та оцініть його законність.
4. Розробіть алгоритм збереження матеріалів фіксації.

5. Види засобів дослідження.

1. Наведіть приклади технічних засобів дослідження та визначте їх призначення.
2. Складіть схему «Місце засобів дослідження в оперативному процесі».

3. Проаналізуйте ситуацію використання результатів технічного дослідження у кримінальному провадженні.

4. Підготуйте висновок щодо співвідношення оперативного і експертного дослідження.

ТЕМА 11. ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. **Форми та види обліків правоохоронних органів.**

2. Види інформації, що накопичується і використовується Національною поліцією.

3. Єдина інформаційна система Міністерства внутрішніх справ та її бази даних.

4. Зовнішні бази (банки) даних, що використовуються правоохоронними органами та оперативними підрозділами.

1. *Форми та види обліків правоохоронних органів.*

1. Складіть схему класифікації обліків правоохоронних органів.

2. Визначте призначення оперативних, криміналістичних та довідкових обліків.

3. Проаналізуйте ситуацію використання інформації з обліків та визначте вимоги до її законного застосування.

4. Підготуйте таблицю «Вид обліку – мета – категорія інформації».

2. *Види інформації, що накопичується і використовується Національною поліцією.*

1. Класифікуйте інформацію за джерелами походження та функціональним призначенням.

2. Проаналізуйте приклад оперативної інформації та визначте її можливе використання.

3. Розмежуйте поняття персональних даних, службової та оперативної інформації.

4. Підготуйте схему «Інформаційні потоки в діяльності поліції».

3. *Єдина інформаційна система Міністерства внутрішніх справ України та її бази даних.*

1. Визначте призначення ЄІС МВС у забезпеченні діяльності правоохоронних органів.

2. Складіть перелік основних баз даних системи та їх функцій.

3. Проаналізуйте ситуацію використання відомостей з ЄІС у розкритті правопорушення.

4. Підготуйте короткий висновок щодо ролі інтегрованих інформаційних систем у сучасній ОРД.

4. Зовнішні бази (банки) даних, що використовуються правоохоронними органами та оперативними підрозділами.

1. Наведіть приклади державних і міжнародних інформаційних ресурсів, що можуть використовуватися підрозділами.

2. Порівняйте внутрішні та зовнішні інформаційні джерела за доступом і правовим режимом.

3. Проаналізуйте ситуацію міжвідомчого обміну інформацією та визначте вимоги законності.

4. Підготуйте таблицю «Зовнішній ресурс – тип інформації – мета використання».

В рамках практичного заняття із використанням «Автоматизованого робочого місця процесуального керівника, слідчого та детектива» здобувачі фахової передвищої освіти докладно ознайомлюються із архітектонікою такої автоматизованої інформаційної системи як «Єдиний реєстр досудового розслідування», а також видами сучасних криміналістичних обліків.

ТЕМА 12. СОЦІАЛЬНИЙ І ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАЦІВНИКІВ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ. СПРИЯННЯ ЗДІЙСНЕННЮ ОРД

1. Гарантії правового та соціального захисту працівників оперативних підрозділів.

2. Правий та соціальний захист осіб, які залучаються до виконання оперативно-розшукових завдань.

3. Сприяння здійсненню оперативно-розшукової діяльності.

4. Умови звільнення від відповідальності працівників оперативних підрозділів, які заподіяли шкоду правам, свободам людини, інтересам держави під час здійснення оперативно-розшукової діяльності.

1. Гарантії правового та соціального захисту працівників оперативних підрозділів.

1. Визначте перелік правових гарантій захисту працівників оперативних підрозділів.

2. Проаналізуйте ситуацію загрози життю оперативного працівника та визначте алгоритм застосування заходів державного захисту.

3. Складіть схему «Соціальні гарантії оперативного працівника».

4. Розв'яжіть ситуаційну задачу: оперативний працівник отримав тілесні ушкодження під час виконання службових обов'язків – які гарантії йому надаються?

2. Правовий та соціальний захист осіб, які залучаються до виконання оперативно-розшукових завдань.

1. Визначте коло осіб, які можуть залучатися до виконання завдань ОРД.

2. Проаналізуйте правовий статус конфіденційного співробітника.

3. Розробіть таблицю «Особа – форма участі – гарантії захисту».

4. Розв'яжіть ситуацію: особа, що сприяла ОРД, отримує погрози – визначте правовий механізм забезпечення її безпеки.

3. Сприяння здійсненню оперативно-розшукової діяльності.

1. Визначте форми сприяння державних органів, підприємств і громадян здійсненню ОРД.

2. Складіть схему «Суб'єкти сприяння – форми допомоги – правові межі».

3. Проаналізуйте ситуацію відмови установи надати інформацію оперативному підрозділу – визначте правові наслідки.

4. Підготуйте короткий правовий висновок щодо меж співпраці громадян з оперативними підрозділами.

4. Умови звільнення від відповідальності працівників оперативних підрозділів, які заподіяли шкоду під час здійснення ОРД.

1. Проаналізуйте норми кримінального законодавства щодо обставин, що виключають злочинність діяння.

2. Складіть порівняльну таблицю: необхідна оборона, крайня необхідність, виконання спеціального завдання.

3. Розв'яжіть ситуаційну задачу: працівник під прикриттям вимушено бере участь у протиправних діях – чи настає відповідальність?

4. Підготуйте схему «Юридичні умови правомірності заподіяння шкоди під час ОРД».

ТЕМА 13. ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.

1. Напрями використання результатів оперативно-розшукової діяльності.

2. Поняття, види та форми взаємодії в оперативно-розшуковій діяльності.

3. Види слідчо-оперативних груп.
4. Міжнародне співробітництво у сфері оперативно-розшукової діяльності.

1. Напрями використання результатів оперативно-розшукової діяльності.

1. Визначте напрями використання результатів ОРД відповідно до законодавства.
2. Проаналізуйте ситуацію: оперативні матеріали містять дані про підготовку злочину – визначте порядок їх реалізації.
3. Складіть схему «ОРД → кримінальне провадження → процесуальні рішення».
4. Розробіть алгоритм передачі матеріалів ОРД слідчому з дотриманням режиму секретності.

2. Поняття, види та форми взаємодії в оперативно-розшуковій діяльності.

1. Сформулюйте визначення взаємодії у сфері ОРД.
2. Розробіть таблицю «Процесуальна – організаційна взаємодія: відмінності».
3. Розв'яжіть задачу: слідчий і оперативний підрозділ планують комплекс заходів – визначте порядок узгодження.
4. Побудуйте модель спільного планування слідчих і оперативних дій.

3. Види слідчо-оперативних груп.

1. Визначте види СОГ залежно від завдань.
2. Проаналізуйте ситуацію: багатоепізодний злочин – яку СОГ доцільно створити?
3. Складіть структуру СОГ із зазначенням функцій учасників.
4. Розробіть алгоритм взаємодії СОГ під час виїзду на місце події.

4. Міжнародне співробітництво у сфері оперативно-розшукової діяльності.

1. Визначте форми міжнародного співробітництва у сфері ОРД.
2. Проаналізуйте ситуацію: злочин має транскордонний характер – які механізми співпраці застосовуються?
3. Розробіть схему «Національний підрозділ → міжнародний партнер → обмін інформацією».
4. Підготуйте короткий правовий висновок щодо використання інформації, отриманої від іноземних правоохоронних органів.

ТЕМА 14. КОНТРОЛЬ ТА НАГЛЯД ЗА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

1. Зміст судового контролю за оперативно-розшуковою діяльністю.

2. Поняття прокурорського нагляду в сфері оперативно-розшукової діяльності.

3. Методи прокурорського нагляду за додержанням законності в сфері оперативно-розшукової діяльності.

4. Організаційні форми відомчого контролю у сфері оперативно-розшукової діяльності.

1. Зміст судового контролю за оперативно-розшуковою діяльністю.

1. Визначте повноваження слідчого судді у сфері контролю за ОРД.

2. Проаналізуйте зразок клопотання про дозвіл на проведення заходу, що обмежує конституційні права, та визначте його обов'язкові реквізити.

3. Складіть схему «Подання → перевірка судом → рішення».

4. Розв'яжіть ситуацію: суд відмовив у дозволі на проведення заходу – подальші дії оперативного підрозділу.

2. Поняття прокурорського нагляду в сфері оперативно-розшукової діяльності.

1. Сформулюйте визначення прокурорського нагляду у сфері ОРД.

2. Визначте об'єкт і предмет прокурорського нагляду.

3. Розробіть таблицю «Судовий контроль – прокурорський нагляд: відмінності».

4. Проаналізуйте ситуацію порушення порядку заведення ОРС та роль прокурора в її усуненні.

3. Методи прокурорського нагляду за додержанням законності в сфері оперативно-розшукової діяльності.

1. Визначте перелік методів прокурорської перевірки діяльності оперативних підрозділів.

2. Складіть алгоритм дій прокурора при виявленні незаконного проведення заходу.

3. Розв'яжіть ситуацію: прокурор виявив порушення строків ведення ОРС – заходи реагування.

4. Підготуйте проект акту прокурорського реагування (припис/вказівка / подання).

4. Організаційні форми відомчого контролю у сфері оперативно-розшукової діяльності.

1. Визначте форми відомчого контролю (попередній, поточний, подальший).

2. Складіть схему «Керівник підрозділу → контрольні дії → результат».

3. Проаналізуйте ситуацію: виявлено порушення конспірації – управлінські рішення керівника.

4. Розробіть план внутрішньої перевірки оперативного підрозділу.

6. ЗАВДАННЯ НА САМОСТІЙНУ РОБОТУ

До самостійної роботи студентів щодо вивчення дисципліни «Основи профілактики правопорушень та оперативно-розшукової діяльності» включаються:

1. Знайомство з науковою та навчальною літературою відповідно зазначених тем.
2. Опрацювання лекційного матеріалу.
3. Підготовка до практичних занять.
4. Консультації з викладачем протягом семестру.
5. Самостійне опрацювання окремих питань навчальної дисципліни.
6. Підготовка та виконання індивідуальних завдань у вигляді есе, рефератів тощо.
7. Підготовка до підсумкового контролю.

ТЕМА 1. ОСНОВИ ТЕОРІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

1. Поняття злочинності та її визначення.
2. Основні характеристики злочинності.
3. Криміногенна детермінація та фактори злочинності.
4. Поняття, структура і типологія особи злочинця.

Реферати

1. Злочинність як соціально-правове та соціально-масове явище.
2. Співвідношення понять «злочин», «злочинність» і «кримінальна поведінка».
3. Основні кримінологічні підходи до пояснення злочинності (класичний, соціологічний, біологічний, психологічний).
4. Місце теорії злочинності в системі кримінологічної науки.

ТЕМА 2. ПРИЧИНИ ТА УМОВИ ОКРЕМОГО (ОДИНИЧНОГО) КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

1. Причини окремого кримінального правопорушення.
2. Умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень.
3. Криміногенна ситуація та її місце в «механізмі» конкретного кримінального правопорушення.
4. Особливості особи і поведінки потерпілих та їх роль у «механізмі» вчинення конкретного кримінального правопорушення.

Реферати

1. Співвідношення загальних причин злочинності та причин одиначного кримінального правопорушення.
2. Межі кримінологічного аналізу одиначного кримінального правопорушення.
3. Поняття індивідуальної криміногенної детермінації.
4. Значення категорій «причина», «умова», «привід» у механізмі вчинення кримінального правопорушення.
5. Роль випадкових чинників у вчиненні одиначного кримінального правопорушення.

ТЕМА 3. ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

1. Поняття і система запобігання злочинності, класифікація запобіжних заходів.
2. Об'єкт запобігання злочинності.
3. Суб'єкти запобігання злочинності та основні напрями їх діяльності. Організація і управління процесом запобігання злочинності.

Реферати

1. Співвідношення понять «запобігання», «профілактика», «протидія» та «попередження» злочинності.
2. Принципи запобігання злочинності (законність, системність, комплексність, гуманізм).
3. Роль кримінологічної науки у формуванні теорії запобігання злочинності.
4. Межі та можливості запобіжного впливу держави на злочинність.

ТЕМА 4. ПОНЯТТЯ, ЗАВДАННЯ ТА ПРИНЦИПИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. Поняття оперативно-розшукової діяльності.
2. Значення пошукових, розвідувальних і контррозвідувальних заходів.

3. Завдання оперативно-розшукової діяльності.
4. Загальні принципи оперативно-розшукової діяльності.
5. Спеціальні принципи оперативно-розшукової діяльності.

Реферати

1. Місце оперативно-розшукової діяльності в системі правоохоронної діяльності держави.
2. Співвідношення оперативно-розшукової діяльності та кримінального провадження.
3. Оперативно-розшукова діяльність як форма державної правоохоронної функції.

ТЕМА 5. ПРАВОВА ОСНОВА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. Конституційні засади оперативно-розшукової діяльності
2. Міжнародно-правові акти як правова основа оперативно-розшукової діяльності.
3. Законодавче забезпечення оперативно-розшукової діяльності
4. Підзаконні нормативно-правові акти у сфері оперативно-розшукової діяльності.

Реферати

1. Конституційні засади здійснення оперативно-розшукової діяльності в Україні.
2. Співвідношення Конституції України та спеціального законодавства у сфері ОРД.
3. Місце Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» у системі джерел права.
4. Значення принципу верховенства права для правового регулювання ОРД.

ТЕМА 6. ГАРАНТІЇ ЗАКОННОСТІ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. Порядок заведення оперативно-розшукових справ.
2. Поняття та сутність контролю за оперативно-розшуковою діяльністю.
3. Специфіка обліку осіб, що розроблюються за оперативно-розшуковими справами.

4. Особливості здійснення перевірки осіб у зв'язку з допуском їх до державної таємниці, а також до роботи з ядерними матеріалами та на ядерних установках.

5. Порядок поновлення порушених прав і відшкодування заподіяних матеріальних та моральних збитків.

Реферати

1. Поняття гарантій законності в оперативно-розшуковій діяльності та їх значення.

2. Місце гарантій законності в системі принципів оперативно-розшукової діяльності.

3. Співвідношення законності, доцільності та ефективності в оперативно-розшуковій діяльності.

4. Види гарантій законності в ОРД (правові, організаційні, процесуальні, контрольні).

5. Роль правової культури та професійної етики оперативного працівника у забезпеченні законності.

ТЕМА 7. ДЕРЖАВНІ ОРГАНИ, УПОВНОВАЖЕНІ НА ЗДІЙСНЕННЯ ОРД, ЇХ ПРАВОВИЙ СТАТУС

1. Поняття, ознаки та система суб'єктів оперативно-розшукової діяльності.

2. Правовий статус державних органів, уповноважених на здійснення ОРД.

3. Виконавці та учасники оперативно-розшукової діяльності, їх соціальний та правовий захист.

4. Характеристика оперативних підрозділів Національної поліції України.

Реферати

1. Місце суб'єктів оперативно-розшукової діяльності в системі органів публічної влади.

2. Поняття компетенції державних органів, уповноважених на здійснення ОРД.

3. Елементи правового статусу суб'єктів ОРД (повноваження, обов'язки, відповідальність).

4. Співвідношення правового статусу суб'єктів ОРД та інших правоохоронних органів.

5. Межі реалізації повноважень суб'єктів ОРД.

ТЕМА 8. КОМПЕТЕНЦІЯ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ТА СИСТЕМА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ

1. Права підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність.

2. Обов'язки підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність.

3. Система оперативно-розшукових заходів. Оперативно-розшукові заходи, що обмежують конституційні права громадян.

Реферати

1. Поняття та зміст компетенції оперативних підрозділів у сфері ОРД.

2. Нормативне визначення меж компетенції оперативних підрозділів.

3. Співвідношення компетенції оперативних підрозділів і повноважень слідчого.

4. Функціональна та територіальна компетенція оперативних підрозділів.

5. Специфіка компетенції оперативних підрозділів різних правоохоронних органів.

ТЕМА 9. ПІДСТАВИ ТА СТРОКИ ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. Підстави для проведення оперативно-розшукової діяльності.

2. Формальні підстави для проведення оперативно-розшукової діяльності.

3. Види оперативно-розшукових справ та строки їх ведення.

4. Порядок припинення обчислення та продовження строків ведення оперативно-розшукових справ. Підстави для закриття оперативно-розшукових справ.

Реферати

1. Поняття та значення підстав здійснення оперативно-розшукової діяльності.

2. Співвідношення юридичних і фактичних підстав проведення ОРД.

3. Роль оперативної інформації як підстави для початку ОРД.

4. Принцип обґрунтованості підстав у здійсненні оперативно-розшукової діяльності.

5. Межі дискреції оперативних підрозділів при оцінці підстав для ОРД.

ТЕМА 10. КЛАСИФІКАЦІЯ ЗАСОБІВ ОРД. ОСНОВИ ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.

1. Класифікація засобів оперативно-розшукової діяльності.
2. Поняття та види оперативної техніки. Класифікація засобів виявлення.
3. Диференціація засобів контролю.
4. Класифікація засобів фіксації.
5. Види засобів дослідження.

Реферати

1. Поняття та значення технічного забезпечення в системі оперативно-розшукової діяльності.
2. Місце оперативної техніки в системі засобів ОРД.
3. Співвідношення технічних, тактичних і організаційних засобів ОРД.
4. Роль технічних засобів у підвищенні ефективності оперативно-розшукових заходів.
5. Принципи використання технічних засобів в оперативно-розшуковій діяльності.

ТЕМА 11. ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. Форми та види обліків правоохоронних органів.
2. Види інформації, що накопичується і використовується Національною поліцією.
3. Єдина інформаційна система Міністерства внутрішніх справ та її бази даних.
4. Зовнішні бази (банки) даних, що використовуються правоохоронними органами та оперативними підрозділами.

Реферати

1. Поняття та значення інформаційно-аналітичного забезпечення в системі оперативно-розшукової діяльності.
2. Місце інформаційно-аналітичної діяльності в структурі ОРД.
3. Співвідношення інформаційного та аналітичного компонентів в ОРД.
4. Роль інформації як ресурсу в оперативно-розшуковій діяльності.
5. Принципи інформаційно-аналітичного забезпечення ОРД.

ТЕМА 12. СОЦІАЛЬНИЙ І ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАЦІВНИКІВ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ. СПРИЯННЯ ЗДІЙСНЕННЮ ОРД

1. Гарантії правового та соціального захисту працівників оперативних підрозділів.

2. Правий та соціальний захист осіб, які залучаються до виконання оперативно-розшукових завдань.

3. Сприяння здійсненню оперативно-розшукової діяльності.

4. Умови звільнення від відповідальності працівників оперативних підрозділів, які заподіяли шкоду правам, свободам людини, інтересам держави під час здійснення оперативно-розшукової діяльності.

Реферати

1. Поняття соціального і правового захисту працівників оперативних підрозділів та його значення.

2. Місце соціального і правового захисту в системі гарантій законності оперативно-розшукової діяльності.

3. Принципи соціального і правового захисту осіб, задіяних в ОРД.

4. Співвідношення правового захисту, соціального забезпечення та безпеки працівників оперативних підрозділів.

ТЕМА 13. ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. Напрями використання результатів оперативно-розшукової діяльності.

2. Поняття, види та форми взаємодії в оперативно-розшуковій діяльності.

3. Види слідчо-оперативних груп. Міжнародне співробітництво у сфері оперативно-розшукової діяльності.

Реферати

1. Місце результатів ОРД у системі доказової та недоказової інформації.

2. Співвідношення результатів ОРД та матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій.

3. Значення результатів ОРД для виявлення латентної злочинності.

4. Роль результатів ОРД у прийнятті управлінських рішень.

ТЕМА 14. КОНТРОЛЬ ТА НАГЛЯД ЗА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

1. Зміст судового контролю за оперативно-розшуковою діяльністю.

2. Поняття прокурорського нагляду в сфері оперативно-розшукової діяльності.

3. Методи прокурорського нагляду за додержанням законності в сфері оперативно-розшукової діяльності.

4. Організаційні форми відомчого контролю у сфері оперативно-розшукової діяльності.

Реферати

1. Поняття та значення контролю і нагляду в системі оперативно-розшукової діяльності.

2. Співвідношення контролю, нагляду та внутрішнього аудиту в ОРД.

3. Місце контролю та нагляду серед гарантій законності оперативно-розшукової діяльності.

4. Принципи здійснення контролю та нагляду в сфері ОРД.

5. Види контролю та нагляду за оперативно-розшуковою діяльністю.

7. ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ

1. Поняття злочинності та її визначення.
2. Основні характеристики злочинності.
3. Криміногенна детермінація та фактори злочинності.
4. Поняття, структура і типологія особи злочинця.
5. Причини окремого кримінального правопорушення.
6. Умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень.
7. Криміногенна ситуація та її місце в «механізмі» конкретного кримінального правопорушення.
8. Особливості особи і поведінки потерпілих та їх роль у «механізмі» вчинення конкретного кримінального правопорушення.
9. Поняття і система запобігання злочинності, класифікація запобіжних заходів.
10. Об'єкт запобігання злочинності.
11. Суб'єкти запобігання злочинності та основні напрями їх діяльності. Організація і управління процесом запобігання злочинності.
12. Поняття оперативно-розшукової діяльності
13. Значення пошукових, розвідувальних і контррозвідувальних заходів.
14. Завдання оперативно-розшукової діяльності.
15. Загальні принципи оперативно-розшукової діяльності.
16. Спеціальні принципи оперативно-розшукової діяльності.
17. Визначення правової основи оперативно-розшукової діяльності.
18. Рівні правового забезпечення оперативно-розшукової діяльності.
19. Законодавчий рівень правового забезпечення оперативно-розшукової діяльності.
20. Відомчі та міжвідомчі нормативно-правові акти у сфері оперативно-розшукової діяльності.

21. Міжнародно-правові акти як правова основа оперативно-розшукової діяльності.

22. Порядок заведення оперативно-розшукових справ.

23. Поняття та сутність контролю за оперативно-розшуковою діяльністю.

24. Специфіка обліку осіб, що розробляються за оперативно-розшуковими справами.

25. Особливості здійснення перевірки осіб у зв'язку з допуском їх до державної таємниці, а також до роботи з ядерними матеріалами та на ядерних установках.

26. Порядок поновлення порушених прав і відшкодування заподіяних матеріальних та моральних збитків.

27. Поняття, ознаки та система суб'єктів оперативно-розшукової діяльності.

28. Правовий статус державних органів, уповноважених на здійснення ОРД.

29. Виконавці та учасники оперативно-розшукової діяльності, їх соціальний та правовий захист.

30. Характеристика оперативних підрозділів Національної поліції України.

31. Права підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність.

32. Обов'язки підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність.

33. Система оперативно-розшукових заходів.

34. Оперативно-розшукові заходи, що обмежують конституційні права громадян.

35. Підстави для проведення оперативно-розшукової діяльності.

36. Формальні підстави для проведення оперативно-розшукової діяльності.

37. Види оперативно-розшукових справ та строки їх ведення.

38. Порядок припинення обчислення та продовження строків ведення оперативно-розшукових справ.

39. Підстави для закриття оперативно-розшукових справ.

40. Класифікація засобів оперативно-розшукової діяльності.

41. Поняття та види оперативної техніки.

42. Класифікація засобів виявлення.

43. Диференціація засобів контролю.
44. Форми та види обліків правоохоронних органів.
45. Види інформації, що накопичується і використовується Національною поліцією.
46. Єдина інформаційна система Міністерства внутрішніх справ та її бази даних.
47. Зовнішні бази (банки) даних, що використовуються правоохоронними органами та оперативними підрозділами.
48. Гарантії правового та соціального захисту працівників оперативних підрозділів.
49. Правий та соціальний захист осіб, які залучаються до виконання оперативно-розшукових завдань.
50. Сприяння здійсненню оперативно-розшукової діяльності.
51. Умови звільнення від відповідальності працівників оперативних підрозділів, які заподіяли шкоду правам, свободам людини, інтересам держави під час здійснення оперативно-розшукової діяльності.
52. Напрями використання результатів оперативно-розшукової діяльності.
53. Поняття, види та форми взаємодії в оперативно-розшуковій діяльності.
54. Види слідчо-оперативних груп.
55. Міжнародне співробітництво у сфері оперативно-розшукової діяльності.
56. Зміст судового контролю за оперативно-розшуковою діяльністю.
57. Поняття прокурорського нагляду в сфері оперативно-розшукової діяльності.
58. Методи прокурорського нагляду за додержанням законності в сфері оперативно-розшукової діяльності.
59. Організаційні форми відомчого контролю у сфері оперативно-розшукової діяльності.

8. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Нормативно-правові акти

1. Конституція України : закон України від 28.06.1996. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI із змін. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print>
3. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ МВС України від 07.07.2017 № 575. К. : МВС України, 2012. 42 с. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17/print>
4. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : наказ Генеральної Прокуратури України, МВС України, СБ України, Міністерства фінансів України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5. К., 2012. 84 с.
5. План заходів, спрямованих на виконання Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки: затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2024 року № 792-р (зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 07.03.2025 р. № 272) [Електронний ресурс]. URL: <https://surl.it/kgyytz>
6. Про Бюро економічної безпеки : закон України від 28.01.2021 р. № 1150-IX [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20/print>

7. Про Державне бюро розслідувань : закон України від 12 листопада 2015 р. № 794-VIII [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19/print>

8. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : закон України від 23.12.1993 р. № 3781-XII [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12/print>

9. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : закон України від 23.06.2005 р. № 2713-IV [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15/print>

10. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб : закон України від 04.03.1998 р. № 160/98-ВР [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160/98/print>

11. Про Державну прикордонну службу : закон України від 3 квітня 2003 р. № 661 [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66115/print>

12. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : закон України від 23.12.1993 № 3782-XII із змін [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12/print>

13. Про затвердження Положення про інформаційно-комунікаційну систему «Інформаційний портал Національної поліції України» : наказ МВС України від 03.08.2017 № 676 [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1059-17#Text>

14. Про контррозвідувальну діяльність : Закон України від 26.12.2002 р. № 373-IV [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15/print>

15. Про Національне антикорупційне бюро України : закон України від 14.10.2014 № 1698-VII [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18/print>

16. Про Національну поліцію : закон України від 02.07.2015 № 580-VIII [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

17. Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18.02.1992 № 2135-XII із змін [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>

18. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : закон України від 30.06.1993 № 3341-XII із змін [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text>

19. Про організацію нагляду за додержанням законів органами, що проводять оперативно-розшукову діяльність: наказ Офісу Генерального прокурора від 08.09.2023 р. № 253 [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0253905-23/print>

20. Про прокуратуру : закон України від 05.11.1991 р. № 1789-XII із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18/print>

21. Про розвідку : Закон України від 17.09.2020 р. № 912-IX [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20/print>

22. Про Службу безпеки України: закон України від 25 березня 1992 р. № 2229 [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12/print>

23. Про Службу зовнішньої розвідки України : Закон України від 01.12.2005 р. № 3160-IV [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-15/print>

Основна

24. Аброськін В. В., Єгоров С. О., Поляков Є. В., Форнальчук І. А., Щурат Т. Г. Основи оперативно-розшукової діяльності в Україні : навч. посіб. Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2020. 198 с.

25. Албул С. В., Єгоров С. О., Поляков Є. В., Щурат Т. Г. Оперативно-розшукова діяльність : навчальний посібник. Одеса : ОДУВС, 2023. 375 с.

26. Подобний О. О. Оперативно-розшукова діяльність у виявленні та розслідуванні злочинів: теорія, історія і сучасна практика : навч.-метод. посіб. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 258 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/bitstreams/83ff162a-dd1a-4f17-9a28-821434e86a9a/download>

27. Пекарський С. П. Основи оперативно-розшукової діяльності підрозділів кримінальної поліції : навчальний посібник. Київ : ВД Дакор, 2022. 186 с. URL: <https://rep.dnuvs.ukr.education/server/api/core/bitstreams/ce851af9-3b19-42f0-a8d8-a37c3f62afc3/content>

Допоміжна

28. Гордієнко С. Г. Основи агентурно-оперативної діяльності спецслужб України: навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 776 с.

29. Державне бюро розслідувань. Історія створення, основні завдання та компетенція, особливості діяльності під час воєнного стану, нормативноправова основа діяльності / укл.: І. М. Коропатнік, М. А. Микитюк, О. О. Павлюк, С. В. Петков. Київ : ВД «Професіонал», 2023. 352 с.

30. Мовчан А. В. Інформаційно-аналітична робота в оперативно-розшуковій діяльності Національної поліції України : навчальний посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2022. 244 с.

31. Негласні слідчі (розшукові) дії : навчальний посібник / С. В. Албул, С. А. Дроботов, Г. І. Масяйкін, Д. М. Павлов ; за заг. ред. С. А. Дроботова. К. : Інститут УДО України Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, 2022. 472 с.

32. Притула А. М., Халимон С. І., Митрофанов І. І. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України : науково-практичний коментар / за заг. ред. доктора юрид. наук, професора А. М. Притули. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2021. 236 с.

33. Про оперативно-розшукову діяльність : наук.-практ. комент. Закону України 6-те вид., випр., доповн. / І. В. Сервецький, А. М. Кислий, С. М. Князев, В. А. Мазійчук та ін. Київ : Видавництво «Люди-ми», 2022. 692 с.

34. Кримінологія : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея ; наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі ; О. Ю. Бусол, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. Київ : Освіта України, 2020. 612 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/18262>

35. Geason S. Crime prevention : theory and practice / S. Geason, P. R. Wilson ; Australian Institute of Criminology. Canberra : Australian Institute of Criminology, 1988. 24 p. (Crime prevention series). URL: <https://www.aic.gov.au/sites/default/files/2020-05/cptap.pdf>

36. Збірник стандартів і норм Організації Об'єднаних Націй у сфері запобігання злочинності та кримінального правосуддя : документи / Організація Об'єднаних Націй, Управління ООН з наркотиків і злочинності. Відень : United Nations Office on Drugs and Crime, 2006. 380 с. URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/compendium/English_book.pdf

37. Handbook on the Crime Prevention Guidelines: making them work / United Nations Office on Drugs and Crime. Vienna : United Nations

Office on Drugs and Crime, 2010. 124 с. (Criminal Justice Handbook Series). URL: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/Handbook_on_Crime_Prevention_Guidelines_-_Making_them_work.pdf

Інформаційні ресурси

38. <http://www.president.gov.ua> : офіційний вебсайт Президента України.

39. <http://www.portal.rada.gov.ua> : офіційний вебсайт Верховної Ради України.

40. <http://www.kmu.gov.ua> : офіційний вебсайт Кабінету Міністрів України.

41. <http://www.mvs.gov.ua> : офіційний вебсайт Міністерства внутрішніх справ України.

42. <http://www.court.gov.ua/vscourt> : офіційний вебпортал судової влади в Україні.

43. <http://www.scourt.gov.ua> : офіційний вебсайт Верховного Суду України.

44. <http://www.sbu.gov.ua> : офіційний вебсайт СБУ.

45. <http://www.gr.gov.ua> : офіційний вебсайт Генеральної прокуратури України.

46. <http://www.minjust.gov.ua> : Офіційний вебсайт Міністерства юстиції України.

47. <http://www.reyestr.court.gov.ua> : єдиний реєстр судових рішень в Україні.

48. <http://www.vkka.gov.ua> : офіційний сайт Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури.

49. <http://www.nbuv.gov.ua> : Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.

50. <https://mgu.edu.ua> : сайт Міжнародного гуманітарного університету.

51. <http://library.onua.edu.ua/> : Наукова бібліотека Національного університету «Одеська юридична академія».

Навчальне видання

ПОДОБНИЙ Олександр Олександрович

**ОСНОВИ ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ
ТА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Навчально-методичний посібник

Верстка та обкладинка

В. Грицик

Технічне редагування

О. Гринюк

ЮРИДИКА
ВИДАВНИЦТВО

Підписано до друку 24.09.2025 р. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Warnock. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 10,70. Наклад 300.
Замовлення № 100м-1225.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавництво «Юридика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@juridica.od.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7653 від 18.08.2022 р.